

Міністерство освіти і науки України

Філологічні студії

Науковий вісник
Криворізького державного
педагогічного університету

Збірник наукових праць

Випуск 4

Кривий Ріг
«Видавничий дім»
2010

УДК 811.161.2(082)
ББК 81.2Ук
Ф 54

Філологічні студії : Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету : зб. наук. праць. – Вип. 4 / [редкол.: Ж. В. Колоїз (відп. ред.), П. І. Білоусенко, В. П. Олексенко та ін.]. – Кривий Ріг : Видавничий дім, 2010. – 164 с.
ISBN 978–966–177–095–8

У збірнику порушено актуальні проблеми сучасної філології. Розглянуто традиційні й нетрадиційні підходи до різних лінгвістичних явищ. Представлено важливі аспекти викладання української мови в школі.

Для науковців-філологів і вчителів-словесників навчальних закладів різних типів.

УДК 811.161.2(082)
ББК 81.2Ук

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

- Колоїз Ж. В.**, доктор філологічних наук, доцент, Криворізький державний педагогічний університет (*відповідальний редактор*)
Козлов А. В., доктор філологічних наук, професор, Криворізький державний педагогічний університет
Кондрашова Л. В., доктор педагогічних наук, професор, Криворізький державний педагогічний університет
Білоусенко П. І., доктор філологічних наук, професор, Запорізький національний університет
Олексенко В. П., доктор філологічних наук, професор, Херсонський державний університет
Калашник В. С., доктор філологічних наук, професор, Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна
Поповський А. М., доктор філологічних наук, професор, Криворізький державний педагогічний університет
Караман С. О., доктор педагогічних наук, професор, Гуманітарний інститут Київського міського педагогічного університету імені Б. Д. Грінченка
Малюга Н. М., кандидат філологічних наук, доцент, Криворізький державний педагогічний університет (*відповідальний секретар*)
Віняр Г. М., кандидат філологічних наук, доцент, Криворізький державний педагогічний університет (*технічний секретар*)
Бакум З. П., доктор педагогічних наук, професор, Криворізький державний педагогічний університет

РЕЦЕНЗЕНТИ:

- Гуйванюк Н. В.**, доктор філологічних наук, професор, Чернівецький національний університет ім. Ю. Федьковича
Пристайко Т. С., доктор філологічних наук, професор, Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

Рекомендовано до друку вченою радою Криворізького державного педагогічного університету (протокол № 9 від 8.04.2010).

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
Серія КВ № 14479-3450Р від 19.09.2008.

ISBN 978–966–177–095–8

© КДПУ, 2010

ЗМІСТ

СТРУКТУРА І СЕМАНТИКА МОВНИХ ОДИНИЦЬ

Л. А. Білоконенко Проблематика конфліктології в сучасному мовознавстві	5
Г. Г. Величко Вербалізація емоції страху паралінгвістичними фразеологізмами української мови	12
І. А. Живіцька Мовна картина світу як відображення реальності	20
К. А. Качайло Продуктивність конфіксів із другим компонентом <i>-ок</i> у творенні назв істот	25
Ж. В. Колоїз Дещо про українські прізвища та їхню денаціоналізацію	32
Т. М. Мішеніна Структурно-семантичні особливості фауно- і флоронімів у сучасній українській мові	45

ЛІНГВІСТИКА І ПОЕТИКА ТЕКСТУ

І. С. Білоконенко Поетичні паралелі сонетаріїв Е. Спенсера та І. Франка	56
С. А. Бузько Функціонування суржикових лексичних елементів у текстах сучасної української прози	62
Т. І. Вавринюк Емоційно-експресивна лексика в поетичному мовленні (на матеріалі творів Ліни Костенко)	67
В. І. Кажан, Р. П. Калініна Антонімічний контраст у прозі В. Шевчука	73
Г. П. Клімчук Лексика латинського походження в публіцистиці М. Грушевського	84
Ж. В. Колоїз Діалектизми в романі Марії Матіос «Солодка Даруся»	98
І. О. Литовченко Лексико-семантичні та функціонально-стилістичні особливості лексики на позначення зброї в романі П. Загребельного «Роксолана»	117

Т. С. Майструк

Уплив англомовних запозичень на лексичний склад текстів
публіцистичного стилю 125

Н. М. Малюга

Етнічні стереотипи та упередження в українському художньому
дискурсі 131

МЕТОДИКА ВИКЛАДАННЯ МОВ

З. П. Бакум

Система завдань і вправ для формування мовної особистості на
профільному рівні навчання фонетики 141

О. А. Остроушко

Особливості перекладу англійських атрибутивних словосполучень
українською мовою (на матеріалі інформаційних текстів) 150

Л.С. Цоуфал

Лінгводидактичні засади навчання морфології в загальноосвітній
школі 155

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

СТРУКТУРА І СЕМАНТИКА МОВНИХ ОДИНИЦЬ

УДК 811.161.2'27

Л. А. Білоконенко

ПРОБЛЕМАТИКА КОНФЛІКТОЛОГІЇ В СУЧАСНОМУ МОВОЗНАВСТВІ

Білоконенко Л. А. Проблематика конфліктології в сучасному мовознавстві.

У статті подано загальний аналіз проблематики конфліктології в сучасному мовознавстві на різних рівнях мови, схарактеризовано становлення філологічних досліджень у межах конфліктології, визначено перспективи розвитку лінгвоконфліктології в Україні як окремої галузі лінгвістичної науки.

Ключові слова: конфліктологія, мовні конфлікти, лінгвоконфліктологія.

Белоконенко Л. А. Проблематика конфликтологии в современном языкознании.

В статье представлено общий анализ проблематики конфликтологии в современном языкознании на разных уровнях языка, дана характеристика становления филологических исследований в рамках конфликтологии, определении перспективы развития лингвоконфликтологии в Украине как отдельной области лингвистической науки.

Ключевые слова: конфликтология, языковые конфликты, лингвоконфликтология.

Bylokonenko L. A. The general analysis of conflictology in modern linguistic.

The article deals with general analysis of conflictology as related to the different levels of language in modern linguistic. The author analyzed the founding and development of conflict solving scientific research, defining the perspective aspects of Ukrainian lingvokonfliktology, as a separate branch of linguistic.

Key words: conflictology, conflicts of language, lingvokonfliktology.

Проблематика – це сукупність проблем, система питань та понять, які складають певну науку. Сьогодні зайве доводити, що наука, пов'язана з вивченням конфліктів, має право на існування. Але Україна, як і інші країни пострадянського простору, виявилася невідповідною до адекватного сприйняття конфлікту. Відповідну роль відіграв ідеологічний чинник, який орієнтував суспільство на «безконфліктний» розвиток і робив вивчення проблематики конфліктів неперспективним. Така ідеологія була близькою до функціональної моделі розвитку суспільства Г. Спенсера (1820–1903), що пропагував гармонію і внутрішню збалансованість будь-якої соціальної системи. Це призвело не тільки до фактичного вилучення конфліктології зі сфери наукового дослідження, а й до того, що в суспільстві не сформувався механізм розв'язання конфліктів.

Сьогодні проблема вивчення конфліктів набула особливого значення, а конфліктологія активно розгортається на теоретичному (універсальні

закони вияву) та емпіричному (методи і технології, які допомагають попередити, спрогнозувати та завершити конфлікт) рівнях.

Саме поняття «конфлікт» застосовується щодо широкого кола явищ і не належить певній галузі знань. Як об'єкт аналізу його почали виділяти у 20-х роках ХХ ст. З цього часу можна простежити становлення конфліктології, яка зараз має об'єднувальний характер і збагачується досвідом та досягненнями багатьох наукових царин. На сьогодні вивчення конфліктів у пострадянських державах відбувається в рамках 16 дисциплін (соціологія, політологія, психологія, філософія, культурологія, математика, історія та ін.), серед них і проблеми конфлікту в мистецтві та філології [1, с. 25]. На різних рівнях дослідження виявляють узагальнення, які формують правила конфліктної поведінки особи в різних сферах діяльності. Тривалість досліджень наукових проблем конфліктів впливає на якість і кількість отриманих результатів. Але в лінгвістиці проблематика цих наукових пошуків поки що чітко не визначна.

Метою нашого дослідження є аналіз проблематики конфліктології в сучасному мовознавстві, характеристика етапів її розвитку, визначення перспектив становлення лінгвістичної конфліктології в Україні як окремої галузі знань.

Періоди становлення конфліктології представлено в роботах А. Анцупова і С. Прошанова, які узагальнили наукові доробки в царині дослідження конфліктів, сформулювали основні підходи і принципи її розвитку, виокремили періоди становлення [2, с. 35–38]. У період зародження конфліктології (до 1924 р.) конфлікт вивчався в межах філософії, соціології, психології, мистецтвознавства, військових наук. Філологічні дослідження обмежувалися літературознавчими аспектами. Період становлення науки (1924–1992 рр.) характеризується розвитком галузей конфліктології, а сам феномен почав вивчатися як самостійне явище. Уперше конфлікт розглядається в математиці, правознавстві, соціобіології, педагогіці, політології, історії та лінгвістиці. У ці роки філологічні дослідження поповнилися книгами, брошурами (близько 11); статтями, тезами (близько 40 (повна бібліографія відсутня) [1, с. 18]. З 1992 року до сьогодні конфліктологія виокремлюється як дисципліна, створюються наукові осередки, що займаються дослідженням та врегулюванням конфліктів. Зокрема, у 1993 році започаткував свою діяльність Київський центр політичних досліджень і конфліктології – незалежна некомерційна експертно-аналітична організація, до штату якої входять фахівці з політології, соціології, суспільних зв'язків. Спостерігається збільшення публікацій та захищених дисертацій: з 1949 по 2002 роки з мистецтвознавства та філології (сукупно) було захищено 57 кандидатських і 6 докторських наукових праць, але більшість складала саме дисертації з мистецтвознавства: «Мистецтвознавці не лише відкрили, але і монополізували цю царину в плані захисту дисертаційних робіт до

1974 року... Зацікавленість мистецтвознавців у конфлікті визначалася не лише ідеологічними установками, а самим фактом існування конфлікту, навколо якого розвивалося мистецтво театру, кіно чи художня література» [12].

З 90-х років ХХ століття конфліктологія, як складна і специфічна дисципліна, що має багатофункціональну структуру та різноманітні форми вираження, спеціалізується і розгалужується: педагогічна, соціологічна, політична конфліктологія, психологія конфлікту, зооконфліктологія, етнополітична конфліктологія тощо. Загальнотеоретичні аспекти дисципліни було подано в підручниках, навчальних посібниках українських науковців (І. Веренко, О. Вінник, Л. Герасіна, Т. Дуткевич, Л. Ємельяненко, О. Кисельова, Г. Лошкін, В. Нагаєв, В. Орлянський, М. Панова, Т. Петрівська, М. Пірен, Н. Повякель, С. Сьомін та ін.) [4; 5; 6; 7; 9]. Водночас більшість наукових доробків, які останнім часом з'явилися в Україні і в яких розглядаються питання конфліктології, мають прикладний характер і чітко не визначену проблематику. Отже, питання мови конфлікту розглядаються лише у прикладному плані, лінгвоконфліктологія не є окремою галуззю, її виділення є проблемним навіть у рамках соціопсихолінгвістики. Така ситуація гостро відчувається дослідниками.

Загалом, в українських дослідженнях відсутнє єдине розуміння терміна «конфліктологія». Одними з перших в Україні його почали активно використовувати соціологи А. Ручка та В. Танчер [10]. Пізніше дослідники виокремили два підходи до розуміння змісту дисципліни: міждисциплінарний і спеціалізований. Перший віддає перевагу соціологічним аспектам і виділяє предметні зони досліджень – теоретичну і прикладну. Другий – визначає прикладний характер дисципліни, спираючись на психологічні методи. Обидва підходи є прийнятними для вивчення мови конфлікту.

Оскільки мова соціальна за своєю природою, то і вона як система, і мовлення як процес відбивають всі аспекти суспільної взаємодії: загальні (комунікативні), спеціальні (соціально-регулятивні, ідентифікаційні, прескриптивні та ін.) через соціально-функціональну парадигму мови – регіолекти, соціолекти та ін. Отже, є реалією міждисциплінарний підхід у розумінні мови, яка є соціальною за змістом і функціями. Як вважає Ю. Саплін, мовний конфлікт як суспільне явище визначається різними аспектами – від конфлікту між наявними засобами вираження і функціями мови до конфлікту дискурсів [10]. У той же час сама мова як система соціальних цінностей і оцінок, які з нею пов'язуються, також може бути основою конфлікту. Мовний конфлікт розгортається у внутрішньомовному (на одному чи різних рівнях функціональної парадигми мови) і в міжмовному просторі. Маємо зазначити, що в сучасній суспільній свідомості на передній план виходить саме міжмовний різновид. Фахівці виділяють кілька рівнів міжмовного конфлікту, які стали основою для

лінгвістичних досліджень. Зокрема: мегарівень вивчає світовий мовний процес, на якому всім іншим мовам народів світу протиставляється англійська як найбільш впливова в міжнародному спілкуванні і така, що витісняє інші національні мови з певних сфер функціонування (наприклад, мова Інтернету – англійська); макрорівень вивчає мовні регіони (ареали) та мови окремих держав, на цьому рівні регіональні мови протиставляються іншим національним мовам (наприклад, в Україні макроконфлікт характеризує стосунки між українською та російською мовами); мезорівень вивчає мови соціальних прошарків, класів та малих груп; мікрорівень займається взаємодією індивідів, мовних особистостей; інтрорівень вивчає внутрішньоособистістний рівень взаємодії мов у свідомості білінгвістичної особи [11]. «Проблематика конфліктів будь-якого рівня виявляється в соціальній напрузі, зокрема: на мега- і макрорівнях – це невідповідність внутрішньоструктурного потенціалу мови її статусу і функціям. При цьому піднесення статусу однієї з протиставлених мов може не знімати, а, навпаки, загострювати конфлікт» [11]. Наприклад, за час незалежності України стан української мови в суспільстві значно змінився, підвищився її статус, але використання української мови в різних сферах людської взаємодії ще характеризується перевагою російської мови, причому такі зміни в мовній ситуації суспільством сприймаються як розгортання конфлікту. Дослідники вже звернули увагу на досить важливу проблему – мовне протистояння, яке має соціомовний статус.

У матеріалах наукової конференції «Мовні конфлікти і гармонізація суспільства (Київ, 2001) Ю. Саплін доречно зазначає, що на кожному з рівнів конфлікт набирає відповідного соціолінгвістичного виразу: на мікрорівні – це характер взаємодії особистостей, на мезорівні – це характер взаємодії соціальних стратегій, на макро- і мегарівнях – характер взаємодії мовних (комунікативних) культур [11]. Однак слід ураховувати, що мовні конфлікти можуть мати деструктивні та конструктивні наслідки. На всіх рівнях дослідники звертають увагу передусім на негативізм конфліктів. Це виправдано, адже мовні конфлікти в соціумі впливають на соціально-психологічний клімат, руйнують систему взаємостосунків; створюють комунікативні перешкоди, які призводять до знищення традицій спілкування; фактично, виявляють соціокультурні відмінності між прошарками, класами, малими групами, заважають гармонізації суспільства. На мікрорівні конфлікти з'являються ще і завдяки лінгвістичним бар'єрам на логічному, стилістичному, семантичному, граматичному, фонетичному рівнях мови. Лінгвістична конфліктологія має змогу сприяти соціуму у формуванні законів правильної подачі інформації, ґрунтуючись на системі норм, традицій суспільства, а також підтримувати соціокультурну базу для зменшення кількості конфліктів.

Проте не варто залишати осторонь позитивізм мовних конфліктів. Конструктивні функції цих конфліктів на мезо-, макро- і мегарівнях можна

схарактеризувати так: вони оптимізують міжособистісне спілкування, розширюють сферу взаємодії людей у соціумі, дають їм новий соціальний досвід; забезпечують пошук продуктивних рішень конфліктів, зокрема й завдяки мовній узаємодії; мають змогу об'єднувати людей у групу, формуючи її новий стан. Завдяки конфліктам відбувається моніторинг суспільної думки, який слід ураховувати для створення нових соціальних установок і гармонізації суспільства. Вони виступають засобом превентивного попередження асоціальної поведінки особи, регулюють її; формують нову структуру стосунків через підвищення ступеня розуміння проблеми. Однак найважливішою конструктивною функцією є активізація соціального життя суспільства, створення умов для соціальної активності людей. На мікрорівні до позитивних функцій можна віднести: покращення індивідуальної діяльності людини та розширення кордонів особистісного розвитку, усунення або часткове розв'язання проблемних ситуацій, тестування індивідуально-психологічних особливостей людини, формування конфліктостійкості, зниження інтенсивності негативних емоцій. Фактично, мовні конфлікти можуть бути джерелом розвитку, вони допомагають соціалізації особи. Безперечно, на кожному з названих вище рівнів конфлікти необхідно знімати, але ж вони, як було з'ясовано, викликають і появу нового якісного стану суспільства. Тож проблема визначення, аналізу, опису мовних конфліктів з позицій конструктивних і деструктивних наслідків на сьогодні є актуальною.

Важливою проблемою також є конфлікт мовних (комунікативних) культур у сучасному світі. Кожній мові у внутрішньому структурному плані відповідає своя мовна картина світу, а в зовнішньому (функціональному) – тип мовної (комунікативної) культури. Визначення співвідношення цих планів для типології культур може бути різним. Тому науковці дійшли висновку, що такий комунікативний конфлікт має сьогодні й ідеологічний компонент.

На особливу увагу заслуговують питання мовної взаємодії (конфліктної та безконфліктної) різних соціальних верств, класів, малих груп населення, адже конфліктують не мови, а люди, тому лише закликами до безконфліктності обмежитися не можна. Лінгвісти все більше усвідомлюють необхідність вивчення процесів мовної взаємодії в розрізі міжособистісних і міжгрупових конфліктів. Цінність мови виявляється саме в ситуації взаємодії, коли відмінності на різних рівнях у різних групах, верств населення призводять до виникнення мовних бар'єрів. Однак дослідники не зводять мовні конфлікти лише до смислових розбіжностей, що накопичують непорозуміння в оцінюванні інтелектуальних, ділових, моральних та інших якостей мовця, який використовує «свої» словесні конструкції. Зроблено висновок, що суть не в окремих смислових бар'єрах і непорозуміннях, а в ціннісній узаємодії особистостей і груп. Конфлікт пов'язується з ментальністю народу. Російський психолог В. М'ясищев

запропонував свою модель соціальних стосунків. Українські психологи та конфліктологи послуговуються цією теорією та її терміносистемою. Названа теорія є продуктивною і для лінгвістичної конфліктології, насамперед у межах зазначеного вище аспекту. Проблема конфліктності та безконфліктності в мовній взаємодії також є перспективною для лінгвістичної конфліктології.

Не зважаючи на те, що проблематика конфліктів у мовознавстві ще потребує систематизації, певні аспекти вже було визначено. Зокрема, це і психологічні механізми конфліктів в умовах міжособистісної взаємодії на основі аналізу джерел конфлікту, серед яких: і вербальні конфліктогени; і мовний конфлікт у засобах масової комунікації; і вплив білінгвізму на розвиток внутрішнього конфлікту особи; і гендерні особливості мови конфлікту; і гармонізація мовленнєвої поведінки в конфліктній ситуації; й етичні аспекти конфліктної взаємодії в різних сферах людської діяльності; й аналіз феномену конфлікту в теорії мовленнєвої діяльності; і конфлікт як лінгвокультурний концепт та його смислове поле; і вивчення лінгвістичної проекції конфлікту з позицій дескриптивного аспекту та ін.

Широкою є сфера питань щодо комунікативної конфліктології, які розглядає Н. Муравйова в монографії «Язык конфликта» [8]. Російська дослідниця аналізує механізми, що сприяють виникненню комунікативних конфліктів, їхні причини і способи попередження, реалізацію в текстових потоках; описує мотиви, які керують нашою мовленнєвою поведінкою та призводять до конфліктів; висловлює своє бачення можливого безконфліктного спілкування. Авторка визначає комунікативну модель як таку, у якій присутній чи відсутній конфлікт. Тож робота порушує ряд проблемних питань, що є надзвичайно важливими в лінгвістичній конфліктології. Обговорюючи комунікативні цілі, комунікативну компетенцію й комунікативну компетентність учасників спілкування, авторка пропонує власне бачення причин виникнення комунікативних конфліктів та описує ці механізми. Проблема визначення прийомів та мовних засобів, які використовують учасники спілкування у процесі розгортання конфлікту або для досягнення кооперації, є однією з базових. Останні дослідження порушують таку важливу тему, як конфліктний дискурс у міжкультурному просторі. Наприклад, Т. Венедиктова вважає, що такий підхід є перспективним, адже не тільки мовна діяльність, а і соціокультурний контекст її вияву описує новий різновид конфлікту [3]. Вивчення дискурсу конфлікту визначає зони особливої уваги: конкретні жанри, які описують конфлікт; правила функціонування цих проявів; суб'єкти репрезентації конфліктів; способи забезпечення ефекту правдивості в конфлікті тощо. Останні два десятиліття певні проблеми конфлікту мови стали об'єктом і дисертаційних праць (Н. Голев, С. Ільєнко, І. Кудряшова, О. Матвєєва, О. Саржина, В. Третьякова).

Отже, конфлікт – широке та багатогранне поняття. У розумінні носія мови мовний конфлікт існує як певна типова ситуація – фрейм, який має систему компонентів. Гармонізація суспільства полягає не в усуненні мовних конфліктів, що існуватимуть стільки, скільки існуватиме людське суспільство. Її перспективи лише у вияві механізмів ненасильницького подолання конкретних мовних конфліктів будь-якого рівня, що вирізняються своєю проблематикою та виходом на конструктивні і деструктивні наслідки. Сучасне мовознавство має широке та багате поля для досліджень, результати яких важливі не тільки для лінгвістики загалом, але і є перспективними для становлення ціннісних орієнтирів українського соціуму. Тож лінгвістична конфліктологія в Україні реально може стати визнаною галуззю науки.

Література

1. Анцупов А. Я. Конфликтология в схемах и комментариях / А. Я. Анцупов, С. В. Баклановский. – СПб. : ПИТЕР, 2005. – 288 с.
2. Анцупов А. Я. Конфликтология : [учебник для вузов] / А. Я. Анцупов, А. И. Шипилов. – М. : ЮНИТИ – Дана, 2001. – 591 с.
3. Венедиктова Т. Д. Общение как учение [Електронний ресурс] / Т. Д. Венедиктова, М. С. Макеев. – Режим доступу : lib.rin.ru/doc/i/98594p.html.
4. Дуткевич Т. Конфліктологія з основами психології управління : [навчальний посібник] / Т. Дуткевич. – К. : ЦУЛ, 2005. – 456 с.
5. Ємельяненко Л. М. Конфліктологія: [навчальний посібник] / Лариса Михайлівна Ємельяненко; [за ред. В. М. Петюха, Л. В. Торгової]. – К.: КНЕУ, 2003. – 315 с.
6. Конфліктологія : / [за ред. Л. М. Герасіної, М. І. Панової]. – Харків : «Право», 2002. – 256 с.
7. Конфлікти в сумісній діяльності / Г. В. Лошкін, С. В. Сьомін, Т. В. Петрівська, О. О. Кисельова. – К. : Сфера, 1997. – 95 с.
8. Муравьева Н. В. Язык конфликта / Н. В. Муравьева. – М. : Термика, 2004. – 214 с.
9. Орлянський В. С. Конфліктологія : [навчальний посібник] / В. С. Орлянський. – К. : ЦУЛ, 2007. – 160 с.
10. Ручка А. А. Очерки истории социологической мысли / А. А. Ручка, В. В. Танчер. – К. : Наукова думка, 1992. – С. 219.
11. Саплін Ю. Мовний конфлікт як взаємодія особистостей, соціальних стратегій та комунікативних культур (підсумки наукової конференції «Мовні конфлікти і гармонізація суспільства», 28.05.2001) [Електронний ресурс] / Юрій Саплін. – Режим доступу : www.ruthenia.info/txt/konf/mk2001/roz2.html.
12. Цой Л. Н. Практическая конфликтология [Електронний ресурс] / Л. Н. Цой. – Режим доступу : www.pedlib.ru/Books/1/0172/index.shtml.

ВЕРБАЛІЗАЦІЯ ЕМОЦІЇ СТРАХУ ПАРАЛІНГВІСТИЧНИМИ ФРАЗЕОЛОГІЗМАМИ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Величко Г. Г. Вербалізація емоції страху паралінгвістичними фразеологізмами української мови.

У статті йдеться про емоцію страху та особливості її вербалізації за допомогою паралінгвістичних фразеологізмів української мови, аналізується від загальних засад функціонування психіки людини, особливо аналізу структури її емоційної сфери до поняття мовної ментальності як способу представлення світу та безпосередньо до мовного продукту – паралінгвістичних фразеологізмів. Зроблено спробу з'ясувати, що саме посприяло виникненню деяких стійких висловів та які при цьому спостерігаються семантичні закономірності; урахується національно-культурна специфіка мовної поведінки.

Ключові слова: емоція, страх, паралінгвістичний фразеологізм, фізіологічні зміни, лінгвоемоційна картина світу.

Величко А. Г. Вербализация эмоции страха посредством паралингвистических фразеологизмов украинского языка.

В статье рассматривается эмоция страха, а также особенности ее вербализации посредством паралингвистических фразеологизмов украинского языка, следуя от общих положений функционирования психики человека, особенно анализа структуры его эмоциональной сферы к понятию ментальности языка как способа интерпретации мира и, особенно, к речевому продукту – паралингвистическим фразеологизмам. Произведена попытка выяснить, что могло привести к образованию некоторых стойких выражений, обращается внимание на национально-культурную специфику языкового поведения.

Ключевые слова: эмоция, страх, паралингвистический фразеологизм, физиологические изменения, лингвоэмоциональная картина мира.

Velychko A. G. The verbalization of fear emotion by means of paralinguistic phraseologisms in the Ukrainian language.

The article deals with the fear emotion and the peculiarities of its verbalization by means of paralinguistic phraseologisms in the Ukrainian language based on general principles of psyche functioning, especially of emotional sphere structure analysis, to the conception of language mentality as a mode of interpretation of the world, and paralinguistic phraseologisms as their speech product. The author investigates the creation of certain set expressions taking into account national cultural peculiarities of linguistic behaviour.

Key words: emotion, fear, paralinguistic phraseologism, physiological changes, linguoemotional picture of the world.

Емоції людини постають як частина нашого психічного «Я», запорука повноцінності життя, ознака здоров'я. Ч. Дарвін приписував їм біологічну природу, маючи на увазі тваринне походження людських емоцій. Так, емоція страху як первинна (базова) співвідносилася з певним адаптивним комплексом, а саме: захист – спершу як відповідь на біль чи загрозу болю (наприклад, для горя таким комплексом є депривація – утрата об'єкта, що приносить задоволення) [1, с. 16].

Не можна однозначно сказати, що сам характер емоцій людини змінився у процесі філогенезу, бо, на думку Є. Ільїна, «зміна способу задоволення потреби не свідчить про зміну характеру емоцій, які при цьому відчуває людина, <...> у людини є вольовий механізм пригнічення експресії емоцій» [1, с. 18]. Інакше кажучи, будь-яка сильна емоція викликає в людини певний фізіологічний стан, супроводжується активністю специфічних ділянок головного мозку, аналогічно до переживання таких емоцій і тваринами, однак людину, на відміну від тварини, будуть стримувати суспільні норми та стандарти поведінки, чи суперого за З. Фрейдом, що і складають вольовий механізм пригнічення експресії емоцій.

П. Анохін визначив емоцію як «фізіологічний стан організму, що має яскраво виражене суб'єктивне забарвлення та охоплює всі види відчужень та переживань людини – від травмуючих страждань до високих форм радості та соціального життєвідчуття» [1, с. 339]. Емоції постають не тільки як засіб оцінки майбутньої ситуації, але і як механізм завчасної та адекватної підготовки до неї за рахунок мобілізації психічної та фізичної енергії. Не зайвим буде схарактеризувати цей механізм, акцентуючи увагу на фізіологічному компоненті емоційної реакції. З'ясувати особливості переживання страху конкретною людиною видається можливим завдяки ретельному спостереженню за її психічним та фізичним станом, зокрема й мовленням. Кожна емоція є, певним чином, відображенням соціальної взаємодії індивідів. Тому можемо говорити про їхню етнічну складову, коли ментальні зв'язки накладаються на суб'єктивне відображення емоціогенної ситуації і ми маємо цілком закономірно утворений мовний продукт. Так, фразеологічні одиниці розглядаються як відображення емоційного досвіду носія мови, «як результат первинної колективної рефлексії внутрішніх переживань» [4, с. 26].

А. Попкова вказує на необхідність вживання терміна «лінгвоемоційна картина світу» «для позначення особливим чином вербалізованого емоційного простору особистості, що інтегрує її психоемоційну та мовну складові» [4, с. 26]. Можемо зазначити, що мовний знак, реперзентуючи реалію, своєю внутрішньою формою фіксує певну інтерпретацію цієї реалії, а сукупність таких інтерпретацій являє собою систему знань, яка входить до мовної картини світу. П. Селігей, розглядаючи питання про внутрішню форму слова, робить висновок про те, що «семантика, власне, і є не що інше, як потужний пласт етномовно опосередкованих образів-уявлень людини про дійсність, тобто більш узагальнено: мова є системою розуміння або світорозумінням» [5, с. 25].

Наше дослідження передбачає з'ясування семантичних та структурних особливостей паралінгвістичних фразеологічних одиниць, утворення та закріплення яких у мові послужило джерелом для характеристики емоції страху. Іншими словами, завдяки засобам паралінгвістичної фразеології, дати відповідь на запитання: як українець

уявляє, переживає страх та, головне, говорить про нього, описує своє сприйняття?

Страх – це емоційний стан, що відображає захисну біологічну реакцію людини або тварини при переживанні ними реальної чи уявної небезпеки задля збереження їх здоров'я та благополуччя. Отже, для людини як біологічної істоти виникнення страху не тільки доцільне, але й корисне. Проте для людини як соціальної істоти страх часто стає перешкодою в досягненні поставленої мети. Мовна репрезентація емоцій страху метонімічно виникає від назв «емоціогенних» предметів [5, с. 26], явищ, життєвих ситуацій, подій, що не залишають людину байдужою, неодмінно викликають у неї ті чи ті переживання. Частина назв емоцій постає як метонімія від назв реальних явищ, здебільшого пов'язаних з емоційним переживанням, інші – як метафора відповідно до міфічних образів та донаукових уявлень, якими раніше людина намагалася пояснити свої емоції. Що ж стосується фразеологізмів, досліджуваних у статті, то їх семантика пов'язана передусім із паралінгвістичним компонентом, який розуміється як допоміжний засіб комунікації поряд із вербальними.

Звернімося безпосередньо до мовного матеріалу, що складає лінгвоемоційну картину світу. Ми визначили такі фразеологізми, у семантиці яких засвідчено наявність емоційного компонента. Отже, емоція страху репрезентується таким синонімічним рядом ФО: *волос в'яне (зав'яв)* [6, с. 123]; *[аж] волосся піднімається (підіймається, встає, лізе) / піднялося (стало, полізло) вгору (догори)* [6, с. 124]; *волос (волосся) дибом (дубом, дуба) стає / став (стало)* [6, с. 123]; *вбирати (втягувати) / звібрати (втягти, втягнути) голову в плечі* [6, с. 54]; *брови полізли на лоба* [6, с. 46]; *лиця нема / не було* [6, с. 430]; *спадати / спасти з лиця* [6, с. 678]; *[аж] мінитися / перемінитися на лиці (в лиці, на обличчі і т. ін.)* [6, с. 391]; *очі мало (як) не вискочать (не вискакують) з голови (з орбіт, з лоба і т. ін.)* [6, с. 477]; *[аж (і)] очі на лоб (на лоба рідше догори і т. ін.) лізуть / полізли* [6, с. 473]; *роботи / зробити великі очі* [6, с. 601].

Так, скажімо, вирази *волос в'яне (зав'яв)* та *волос (волосся) дибом (дубом, дуба) стає / став (стало)* за сумою значень своїх компонентів можна тлумачити як антоніми, де протилежність значення надають дієслова *зав'яв – став* (дві протилежні за фізичною наповненістю дії). Річ у тім, що здавалося б протилежні на перший погляд речі можуть бути показником одного і того ж явища, страх може викликати різні реакції: від збудження до гальмування. До того ж сам страх має варіації від легких форм боязкості та боязкості до паніки і жаху. Тому чи не логічно заявити, що волосся піднімається вгору, коли комусь дуже страшно, а в'яне, коли людині моторошно, безпосередньої миттєвої загрози її життю немає, однак тоді це більше схоже на *побоювання*, яке є це людською формою переживання небезпеки і виникає на підставі аналізу ситуації, зіставлення та узагальнення сприйманих явищ, прогнозування вірогідності небезпеки

або ступеня ризику. Це інтелектуальна емоція, «розумний страх», пов'язаний із передбаченням небезпеки.

Вислови *лиця нема / не було* – «хто-небудь змінився на виду від раптового хвилювання, хвороби і т. ін. (почуття страху – Г. В.)»; *спадати / спасти з лиця* – «ставати блідим, змученим; худнути; марніти» (від ситуативного страху чи його передбачення); *[аж] мінитися / перемінитися на лиці (на обличчі і т. ін)* можуть бути використані при характеристиці зовнішнього прояву страху. Ці фразеологічні одиниці називають не лише фізіологічний бік емоційної реакції, вони описують певні процеси зміни міміки людини, зовнішності загалом.

Фразеологізми, які передають інформацію про вираз очей, є передусім мімічними: *очі мало (як) не вискочать (не вискакують) з голови (з орбіт, з лоба і т. ін.)*; *[аж (і)] очі на лоб (на лоба рідше догори і т. ін.) лізуть / полізли*; *роботи / зробити великі очі*. Ілюстраціями показано, як саме зовнішній прояв страху був проаналізований людиною та збережений у мові. Ч. Дарвін писав, що при страхові очі розкриті ширше, ніж у стані спокою, нижня повіка напружена, а верхня – ледь піднята. Брови майже прямі та видаються дещо припіднятими. Внутрішні кути брів зсунуті один до одного, на лобі з'являються горизонтальні зморшки. За таких умов ми можемо схарактеризувати міміку з двох позицій: на основі її фізіологічних параметрів (тонус, сила, комбінація м'язових скорочень, симетрія – асиметрія, динаміка, амплітуда), а також у термінах тих психічних явищ, яким відповідають певні мімічні знаки. Мімічні ФО ввібрали в себе досвід про людський організм, зокрема про фізіологічні процеси в зоровому аналізаторі. Під час впливу прямих сонячних променів на очі, людина їх прикриває, коли ж в око потрапляє пил та інші чужорідні тіла, вона починає кліпати. Крім цього, є ще ряд процесів, які виникають при різних емоційних станах, мають свою специфіку вираження очима та поглядом на рівні відповідних реакцій. Наприклад, фразеологізм *роботи / зробити великі очі* означає «виявляти подив, здивування (і страху – Г. В.)». Для страху, що виникає при збудженні базолатерального ядра мигдалини, є характерним переважання викиду адреналіну над норадреналіном. Зростає, хоч і не набагато, кількість кортизола в крові, що свідчить про збільшення активності кори надниркових. Такі вегетативні зміни пояснюють те, що під час психологічних станів на кшталт *подиву, здивування, страху* очі людини мають здатність розширюватися. Це насамперед стосується зіниць, які при мінімальному освітленні змінюють розмір, аби пропустити якомога більше світла. Тому не дивно, що досвід людини про такі особливості зору став підґрунтям для оформлення фразеологізму.

Як показують експериментальні дослідження, міміка виконує основне навантаження при вираженні різних емоційних станів, зокрема і страху, що знайшло відображення у вербальних еталонах експресії. Водночас мімічна картина страху часто інтерпретується як здивування. Наприклад: *[аж]*

мінитися / перемінитися на лиці (в лиці, на обличчі і т. ін.); очі мало (як) не вискочать (не вискакують) з голови (з орбіт, з лоба і т. ін.); [аж (і)] очі на лоб (на лоба рідше догори і т. ін.) лізуть / полізли.

Такі стійкі вислови, як-от: *кров ударила в лице (в обличчя, до лица)* [6, с. 315]; *цокотіти (цокотати, цокати) зубами* [6, с. 758]; *дзвонити зубами* [6, с. 196]; *кидати / кинути в дрож (в трясцю)* [6, с. 291]; *серце як (ледве, мало, трохи і т. ін.) не вискочить [з грудей]* [6, с. 642]; *дрож пробирає (проймає, пробиває) / пробрав (пройняв, пробив і т. ін.)* [6, с. 220]; *[аж] мороз дере (подирає, пробиває і т. ін.) / подер (подрав, пробрав і т. ін.) по спині (по шкірі, за плечі і т. ін.)* [6, с. 406]; *кров холоне (крижаніє, застигає) / захолола (застигла) у жилах* [6, с. 315] не є власне паралінгвістичними. Фразеологізми *кров холоне (крижаніє, застигає) / захолола (застигла) у жилах* мають відтінки у значенні і передають до того ж психологічний стан тривоги, яка є передумовою страху. Може виникнути питання щодо доцільності опису деяких з них, адже вони відображають фізіологічні зміни в організмі в момент дії стимула (який викликає страх). До того ж, як зазначає Г. Колшанський, «рівень безпосереднього вираження емоційного стану людини не є комунікативним рівнем узагалі, а лише біологічною якістю людини як одного із видів живих істот <...>. Ця сфера психічної діяльності людини не є сферою комунікації і цілком підпорядкована психофізіології <...>. До паралінгвістичних засобів варто долучити лише ті функціонально виправдані прояви фізичного стану суб'єкта, що говорить, які необхідні для доповнення пробілів вербальної комунікації» [2, с. 32]. Отже, проблема полягає в тому, як бути з тими мовними одиницями, що не мають у своєму значенні власне паралінгвістичного компонента. Вони ніби залишаються на периферії дослідження.

Е. Маслико, визначаючи психолінгвістичну природу паралінгвістичних явищ, виокремив проміжні паралінгвістичні засоби (ті, що характеризують емоційний стан) [2, с. 32–33].

Зауважимо також, що позиція Г. Колшанського стосується передусім невербальних засобів спілкування, наша ж наукова розвідка пов'язується не з власне невербальними компонентами комунікації (що, однак, є важливою складовою дослідження), а з тим, як специфічні, національні жести, рухи, міміка закріпилися в мові через вербалізацію у фразеологічні одиниці. Так, Джеймс пише: «Я зовсім не можу уявити, якою може залишитися емоція страху, якщо виокремити з неї відчуття, пов'язані з посиленням серцебиття, коротким диханням, тремтінням губ, розслабленням м'язів, «гусячою шкірою» та збудженням у череві» [1, с. 42]. Звичайно, ці закономірності в діяльності нервової системи є біологічною спадщиною, що склалася протягом складного шляху еволюції живих організмів. Це своєрідний поштовх для дослідження, адже, маючи «однакові» вихідні параметри розвитку нервової системи та психіки зокрема, кожна людина

як індивід та кожна етнічна спільнота як сукупність цих індивідів вирізняється своїми особливостями відображення об'єктивної реальності. Як зазначає О. Селігей, давня і середньовічна людина не могла правильно кваліфікувати причини душевного та фізіологічного дискомфорту, а тому метафорично пояснювала ці процеси у психіці й організмі через асоціації з уже відомими їй явищами природи і за допомогою бінарних опозицій або певних донаукових уявлень [5, с. 29]. Вони досить яскраво та оригінально втілені й у мові, наприклад: *кров холоде (крижаніє, застигає) / захолола (застигла) у жилах* – «кому-небудь дуже страшно, моторошно, тривожно і т. ін.». Тож можна припустити, що в момент переживання страху на фізіологічному рівні дійсно відбувається зниження рухової діяльності, проявляється пасивно-оборонна реакція, яку І. Павлов пов'язував з «гальмуванням кіркових центрів». Суб'єктивні відчуття вказують на те, що кров перестає розширюватися зі звичайною швидкістю судинами організму, *завмирає, застигає* (як зменшення інтенсивності руху), *захолола* та *крижаніє* (як втрата теплової енергії), однак не замерзає (що може бути незворотнім процесом), бо, як відомо, цей стан характеризують як «уявну смерть». К. Ушинский дав яскравий психологічний опис сильного страху: «Дія страху саме тому і жахлива, що він, зупиняючи діяльність душі, у той же час звертає її увагу до предмету страху. У ці хвилини, згідно з влучним висловом народної мудрості, ми «ні живі ні мертві»: ми не живемо тому, що діяльність нашої душі зупинена, а діяльність є життям нашої душі; ми ще не померли тому, що відчуваемо в усій силі цю жахливо болісну зупинку життя» [1, с. 169]. Фраземи на кшталт *кидати / кинути в дрож (в трясцю)* – «викликати в кого-небудь стан нервового збудження, надмірного хвилювання, страху і т. ін.»; *дрож пробирає (проймає, пробиває) / пробрав (проняв, пробив і т. ін.)* – «хто-небудь тремтить від холоду, страху, хвилювання, нервового напруження» передають узаємозв'язок фізичного відчуття холоду та психологічного стану страху, які викликають однакові фізіологічні зміни організму. Тремтіння людини під час небезпеки має на меті змусити людський організм повернутися до нормального психічного стану. Тремтіння провокує приток крові до тіла та її інтенсивне поширення судинами організму (особливо важливо при загальному переохолодженні), при перелякові тремтіння характеризує готовність м'язів до втечі або нападу. В. Аперсян та Ю. Аперсин уводять поняття «тілесної метафори душі», яка дозволяє інтерпретувати емоції завдяки схожості симптоматики певних фізіологічних та емоційних станів. Учені формулюють тлумачення страху, уподібненого до холоду. Вираз [*аж*] *мороз дере (подирає, пробиває і т. ін.) / подер (подрав, пробрав і т. ін.) по спині (по шкірі, за плечі і т. ін.)* має два значення, причому перше є прямим, поверховим – «хтось відчуває озноб, здригається, тремтить від холоду, хвилювання, впливу чого-небудь на органи чуття і т. ін.», друге – визначає знаковість, символічність дії / стану, є глибинним.

Цікавими, на наш погляд, є такі фраземи: *клубок підкочується (підступає) / підкотився (підступив) до горла* [6, с. 301]; *[аж] кров кинулася до обличчя (в обличчя, у лице)* [6, с. 314]; *давати / дати волю ногам* [6, с. 177]; *брати / взяти ноги на плечі (в руки, за пояс)* [6, с. 42]. Їх тлумачення не вказує на переживання страху, щонайменше – вони фіксують хвилювання, однак це знову ж таки «стислий опис» психофізіологічної реакції або характеристика інстинкту самозбереження на кшталт «бігти що є сили від небезпеки, від причини страху». Ці вислови не вказують на причини сильної емоційної реакції чи особливості її протікання, вони ніби називають ті процеси, що відбуваються в організмі після спаду загального напруження: *клубок підкочується (підступає) / підкотився (підступив) до горла* – «кому-небудь спазми стискають горло від сильного хвилювання, переживання і т. ін.», тобто важкість дихання, що може бути причиною пережитого «бойового збудження» (термін психолога Б. Теплова). У психології немає однозначного погляду на функціонування та виникнення емоцій (так званих елементарних емоцій) у зв'язку з органічними процесами (концепції Джеймса-Ланге, Кеннона-Барта). Згідно з цими теоріями можна говорити, що першопричинами виникнення емоційних станів є зміни фізіологічного характеру, які відбуваються в організмі. Виникаючи під впливом зовнішніх або внутрішніх стимулів, вони згодом відображаються в голові людини через систему зворотних нервових зв'язків та породжують відчуття певного емоційного тону. Анатомо-фізіологічною основою цих емоцій є лімбічні структури ЦНС, а також процеси, що протікають у таламусі та гіпоталамусі [3, с. 67]. Спробуємо проаналізувати процес, який охарактеризовано фразеологізмом, згідно з теорією Кеннона-Барта, що виникла як альтернатива до теорії Джеймса-Ланге. Перший етап – сприйняття впливу емоціогенного стимулу (зорові, слухові стимули, що викликають стан хвилювання, занепокоєння тощо). Другий етап – переробка центральними структурами головного мозку імпульсів, які поступають від рецепторів, з одночасною передачею збудження в кору головного мозку та до інших тілесних органів (це своєрідне «перекодування» сприйнятої інформації на «мову мозку»). Останній етап – має двоякий характер: по-перше, це виникнення емоційного стану, який переживається суб'єктивно (індивідуальний рівень переживань, сила дії стимулу, що виражається в особистісному сприйнятті фрустраційної ситуації); по-друге, це поява нервово-м'язової реакції організму (безпосередньо спазми в горлі, відчуття в ньому своєрідного клубка, який заважає дихати і вільно говорити). Отже, клубок біля горла є відповіддю м'язів на вплив певного емоціогенного чинника.

Фізіологічним поясненням таких змін є надто сильне збудження, при якому звужується голосова щілина задля того, аби через неї проходило менше повітря, а через це й менше подразнювалися рецептори голосових

зв'язок. Так організм через саморегуляцію намагається послабити цілеспрямований потік імпульсів до центральної нервової системи. Інший стійкий вираз *брати / взяти ноги на плечі (в руки, за пояс)* означає «1) тікати, бігти, іти геть; 2) прискорювати ходу, поспішати» – бажання врятувати своє життя, уберегти свою фізичну цілісність вимагає втечі від причини страху. Особливо стенічний страх може сприяти мобілізації резервів людини за рахунок викиду в кров додаткової кількості адреналіну, наприклад, при активно-оборонній його формі (утечі від небезпеки).

Оцінюючи результати дослідження семантичної мотивації паралінгвістичних фразеологізмів, у яких закарбовано переживання емоції страху, можемо підсумувати, що більшість сталих виразів досить чітко відображає зовнішні особливості емоційного реагування (переважно мімічні), передають внутрішній стан людини (через фізіологічні зміни організму). Вони постають у структурі мови як перші спроби первісної людини пояснити свій емоційний стан засобами рідної мови, тим самим відображають особливості світовідчуття українця.

Література

1. Ильин Е. П. Эмоции и чувства / Евгений Павлович Ильин. – [2-е изд.]. – СПб., 2007. – 783 с.
2. Колшанский Г. В. Паралингвистика / Геннадий Владимирович Колшанский. – [2-е изд.]. – М. : КомКнига, 2005. – 96 с.
3. Немов Р. С. Психология : [учеб. для студ. высш. учеб. заведений] : в 3-х кн. / Роберт Семенович Немов. – [4-е изд.]. – М. : Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2003. – Кн. 1 : Общие основы психологии. – 688 с.
4. Попкова А. Н. Языковая репрезентация эмоционального концепта *СТРАХ* / Анастасия Николаевна Попкова // Семантика и прагматика слова и текста : [международный сборник научных статей] / отв. ред., сост. Л. А. Савёлова. – Архангельск : Поморский университет, 2005. – 216 с.
5. Селігей П. О. Внутрішня форма назв емоцій в українській мові / П. О. Селігей // Мовознавство. – 2001. – № 1. – С. 24–32.
6. Словник фразеологізмів української мови / [уклад. В. М. Білоноженко та ін.]. – К. : Наукова думка, 2008. – 1104 с.
7. Ужченко В. Д. Фразеологія сучасної української мови : [навчальний посібник] / В. Ужченко, Д. Ужченко. – К. : Знання, 2007. – 494 с.

МОВНА КАРТИНА СВІТУ ЯК ВІДОБРАЖЕННЯ РЕАЛЬНОСТІ

Живіцька І. А. Мовна картина світу як відображення реальності.

У статті розглядаються питання щодо мовної картини світу, аналізується історія поглядів стосовно цієї проблеми. Картина світу постає як світобачення кожної окремої людини й етносу загалом, як результат сприйняття та осмислення навколишнього світу, відображеного в мові.

Ключові слова: мовна картина світу, концептуалізація, пізнання, навколишній світ, світовідчуття, світорозуміння.

Жилицкая И. А. Языковая картина мира как отражение реальности.

В статье рассматриваются вопросы, касающиеся языковой картины мира, анализируется история взглядов относительно этой проблемы. Картина мира предстает как мирозерцание каждого отдельного человека и этноса в целом, как результат восприятия и осмысления окружающего мира, который зафиксирован в языке.

Ключевые слова: языковая картина мира, концептуализация, познание, окружающий мир, мироощущение, миропонимание.

Zhyvytska I. A. The language picture of the world as a reflection of the reality.

The article deals with the questions which concern the language picture of the world, the history of views on this problem is analysed. The language picture appears as a contemplation of the world, as of an every single man, so as of the whole ethnic group. It is a result of the world's perception and comprehension which is kept in the language.

Key words: the language picture of the world, conceptualization, cognition, environment, sensation of the world, comprehension of the world.

Поняття картини світу (зокрема й мовної) ґрунтується на вивченні уявлень людини про світ. Картина світу – це результат обробки інформації про середовище і людину. Як глобальний образ, вона являє собою основу світобачення, світовідчуття і реалізується в різноманітних формах людської поведінки, до яких належить і людська мова. Сукупність уявлень про світ, зафіксованих у значенні різноманітних слів і висловів, формується в певну систему поглядів, які потребують свого подальшого осмислення.

Мета нашої статті полягає в тому, щоб розкрити поняття «мовна картина світу», представити її як результат сприйняття та осмислення навколишнього світу, відображеного в мові.

Кожна мова, як відомо, відображає спосіб сприйняття і концептуалізацію світу тим чи тим етносом, що вирізняється своєю історією, культурою, своїми цінностями. Це, власне, і складає «національну модель світу», яка є цілісним образом активності людини. Мова ж – найважливіший засіб формування і зберігання знань людини про об'єктивний світ, зафіксованих у слові. Сукупність цих знань, збережених у мовній формі, називається «мовною картиною світу»

(В. Гумбольдт, Л. Вайсгербер, Е. Сепір, Б. Уорф, О. Потєбня, В. Ужченко, Ю. Апресян, О. Кубрякова, З. Попова, І. Стернін, В. Постовалова, І. Штерн, М. Кочерган та ін.).

Мовна картина світу є суб'єктивним образом об'єктивної реальності, оскільки кожна людина по-своєму і неповторно відтворює світ. Іншими словами, «мовна картина світу – це комплекс мовних засобів, у яких відображені особливості етнічного сприйняття світу», «це сукупність уявлень народу про дійсність, зафіксованих в одинцях мови на певному етапі розвитку народу» [6, с. 5]. Саме цим пояснюється те, що кожна національна мова – це універсальна система істин, знань і т. ін., зумовлена своєю психологією народу. Мова, через значення слова, представляє той чи той предмет об'єктивної картини світу, у сукупності ж – концептуалізує її. Мовна картина світу відображає у вербальних формах дійсність, яка сприймається свідомістю. Тому предметом дослідження сучасної лінгвістики є питання «про ступінь впливу людини на мову, якою вона послуговується, і про вплив природної мови на поведінку і мислення людини, особливо у плані формування її картини світу» [5, с. 142].

Поняття картини світу бере початок від ідей В. фон Гумбольдта про внутрішню форму мови, з одного боку, і від ідей американської етнолінгвістики, зокрема гіпотези лінгвістичної відносності Сепіра – Уорфа, – з іншого. В. Гумбольдт і його послідовники вважали, що в мова – «дух народу», вона приховує особливий світогляд і специфічний спосіб мислення. «Особливість духу і будова мови будь-якого народу, – зауважує науковець, – настільки внутрішньо пов'язані між собою, що одне передбачає інше. Мова є зовнішнім проявом духу народів. Мова – це їхній дух, а їхній дух – це їхня мова. Ніколи не вдасться належною мірою виявити їхню ідентичність [3, с. 147]. Він вбачав у мові силу, яка формує мислення народу. Мова сама створює образ, картину світу, а отже, відмінності в мовах породжуються відмінностями в поглядах на світ.

На основі вчення В. фон Гумбольдта відомий німецький дослідник Л. Вайсгербер розробив теорію мовної картини світу (*Weltbild der Sprache*). Терміном «картина світу» він послуговується вже у програмній монографії «Рідна мова і формування духу», яка була опублікована в 1929 році. Щоправда, учений витлумачує це поняття лише принагідно, здебільшого вказує на стимулюючу роль мови щодо формування в людини єдиної картини світу. Л. Вайсгербер писав: «Вона (мова) дозволяє людині об'єднати весь досвід у єдину картину світу і змушує її забути про те, як раніше, до того, як вона вивчила мову, вона сприймала навколишній світ» [1, с. 51].

У статті «Зв'язок між рідною мовою, мисленням і дією» (1930 р.) Л. Вайсгербер уже безпосередньо «вписує» картину світу в саму мову, говорячи про неї як про фундаментальну ознаку. На його думку, словниковий склад конкретної мови містить у собі сукупність поняттєвих

засобів мислення, які має у своєму розпорядженні мовна спільнота. І залежно від того, як кожен носій мови опановує цей словник, усі члени мовної спільноти оволодівають відповідними засобами мислення. А відтак «рідна мова відображає у своїх поняттях певну картину світу і передає її членам мовної спільноти» [9, с. 250].

Наукова еволюція Л. Вайсгербера стосовно концепції картини світу йшла в напрямку від вказівки на її об'єктивно-універсальну основу до підкреслення її суб'єктивно-національної природи. Він уявляв мову як певного «творця світу», залишаючи при цьому в тіні об'єктивний фактор формування картини світу – навколишній світ. Учений припускав, що існує відносна свобода людської свідомості від мовної картини світу, проте в її межах. Інакше кажучи, від мовної картини світу, закріпленої у свідомості, ніхто звільнитися не може, але в межах самої цієї картини ми спроможні дозволити собі деякі «вольності», які і роблять нас індивідуальностями. Та своєрідність особистості, згідно з теорією науковця, завжди обмежена національною специфікою її мовної картини світу.

Визнаючи високий авторитет Л. Вайсгербера як автора вельми глибокої і детально розробленої концепції мовної картини світу, ми, як і багато інших сучасних учених, сприйняти ідею про те, що влада рідної мови над людиною абсолютно непереборна, не можемо. Не заперечуючи впливу мовної картини світу на мислення людини, необхідно водночас вказати на можливість невербального (немовного) шляху пізнання, коли не мова, а сам об'єкт впливає на напрям мислення.

Праці В. Гумбольдта та Л. Вайсгербера стали теоретичною основою і для відомої гіпотези лінгвістичної відносності Сепіра – Уорфа. Учені висунули тезу, що мова відіграє визначальну роль у процесі пізнання, а люди бачать світ по-різному – крізь призму рідної мови. Для прихильників цієї теорії реальний світ існує постільки, поскільки він відображається в мові. Однак, якщо кожна мова відображає дійсність властивим тільки їй способом, то, цілком закономірно, мови відрізняються своїми «мовними картинами світу».

Американський учений, етнолінгвіст Е. Сепір на основі деяких даних індійських мов намагався продемонструвати залежність культури народу від характеру його мови, уважаючи, що наше ставлення до навколишнього світу значною мірою залежить від мовних форм. Дослідник наводить безліч фактів, які підтверджують: мова повністю переплітається з безпосереднім досвідом людей. Помилковість гіпотези стосується передусім твердження: у процесі пізнання ніхто з нас не спроможний звільнитися від тиранії нашої мови: «Значення не стільки відкриваються в досвіді, скільки накладаються на нього через ту тиранічну владу, якою володіє мовна форма над нашою орієнтацією у світі» [11, с. 117]. Е. Сепір заперечував будь-які інші форми пізнання.

Б. Уорф стверджував, що ми можемо по-різному бачити і сприймати світ, але саме мова визначає спосіб нашого бачення і сприйняття навколишнього світу. Він писав: «Ми розчленовуємо природу в напрямку, який підказує наша рідна мова» [13, с. 174]. Дослідник звертав увагу насамперед на класифікаційний бік мовної картини світу. Першочерговим завданням для нього було порівняти мовну картину світу з науковою. Як і в науці, на його думку, у мовній картині світу відображається класифікаційна позиція на світ. Причому, у різних мовах ця позиція представлена по-різному. Як наукова, так і мовна картини світу являють собою, згідно з Е. Уорфом, «систему аналізу навколишнього світу». Учений віддавав перевагу мовним картинам світу над науковими. Це і призвело його до ігнорування об'єктивним фактором пізнання внаслідок перебільшення значення мови для розвитку науки.

В обох випадках ми маємо справу з моделюванням світу. У цьому їхня схожість. Проте між ними є і суттєва відмінність: перша – результат діяльності вчених, друга – результат діяльності звичайних носіїв тієї чи тієї мови, які її і створили. Перша відображає наукову свідомість, друга – повсякденну.

Ми впевнені, що пізнавальна діяльність людини може здійснюватися не тільки за допомогою мови, а й за її межами – в абстракції від мовних форм. Мовні картини світу можуть виконувати лише допоміжну роль щодо науки, але вони не спроможні претендувати на провідну роль стосовно наукових картин світу. Мовні картини світу не можуть бути основним джерелом наукових знань, бо таким джерелом, насправді, є і завжди була об'єктивна дійсність.

Серед перших, хто продовжив розбудовувати теорію В. фон Гумбольдта, був О. Потебня, який репрезентував свою філософію мови. Вітчизняний науковець убачав у мові механізм, що породжує думку: «Слово, узятє загалом, як сукупність внутрішньої форми і звука, є передусім засобом розуміння мовця, аперцепції змісту його думки. Членороздільний звук, що його породжує мовець, сприймається слухачем, асоціюється з відомими йому звуками і за допомогою внутрішньої форми викликає у свідомості думку про сам предмет» [8, с. 123]. Семасіологічне вчення О. Потебні зосереджене навколо слова як засобу аперцепції (сприйняття) думки. Власну концепцію інтерпретації лінгвофілософської категорії «мовна картина світу» створив В. Жайворонок. У мовній картині світу вчений вбачає «усе те, що йде передусім від людини або етносу, результат людського сприйняття, фантазій, мисленневих процесів і перетворювальної діяльності» [4, с. 9]. Дослідник упевнений, що весь світ є предметом пізнання, тому, осмислюючи його, людина пізнає і саму себе, оскільки її внутрішній, суб'єктивний світ є відображенням світу зовнішнього, об'єктивного. І в

цьому процесі важливим елементом є мова, а відтак феномен світу, пізнаного через мову, постає для людини образами її мови [4, с. 9–10].

Під категорією «мовна картина світу» В. Ужченко розуміє «вербалізовані інтерпретації мовними соціумами навколишнього світу й самих себе в цьому світі» [12, с. 67]. Він констатує, що картина світу є власне світобаченням як кожної окремої людини, так і етносу загалом, вона є результатом сприйняття та осмислення навколишнього світу, зафіксованого в мові. Унаслідок процесів взаємодії людини з реальним світом виникає неперервний зв'язок між людиною, всесвітом та її мовою, де всі елементи взаємопов'язані [12, с. 67–68].

Схожу думку має І. Голубовська, яка визначає мовну картину світу як «виражене засобами певної мови світовідчуття та світорозуміння етносу, вербалізовану інтерпретацію мовним соціумом навколишнього світу і себе в цьому світі» [2, с. 6]. Ця дослідниця розрізняє концептуальну і мовну картини світу, наголошуючи на тому, що для останньої характерне повсякденне, наївне відображення реальності, на противагу науковості та загальнолюдському характеру концептуальної картини світу [2, с. 38].

О. Селіванова виокремлює таке поняття, як «ментальний лексикон мови», що характеризує не свідомість окремого мовця, а інтерпретацію реального світу свідомістю цілого народу, який є носієм тієї чи тієї мови [10, с. 84].

З думками цих учених важко не погодитися, оскільки людина, що живе в соціумі, послуговується мовою не може бути ізольованою і стояти осторонь тих процесів, які відбуваються в суспільстві. Вона постійно взаємодіє із навколишнім світом, відчуває його вплив і сама впливає на його розвиток.

Картина світу, безумовно, є національно забарвленою, адже інтерпретується, пропускаючись крізь призму національного світобачення та світорозуміння. В. Постовалова вважає, що «картина світу», звичайно ж, не «дзеркальне відображення світу і не відкрите «вікно» у світ, а саме картина, тобто інтерпретація, акт світорозуміння... вона залежить від призми, через яку здійснюється світобачення» [7, с. 24].

А отже, поняття «мовна картина світу» пов'язане з поняттями народ, етнос, нація і розумінням національного характеру.

Література

1. Вайсгербер Й. Родной язык и формирование Духа / Вайсгербер Йоханн Лео. – М., 2004. – 232 с.
2. Голубовская И. А. Этнические особенности языковых картин мира / И. А. Голубовская. – К. : ВПЦ «Київський ун-т», 2002. – 293 с.
3. Гумбольдт В. фон. Избранные труды по языкознанию / Вильгельм фон Гумбольдт; [пер. с нем. Г. М. Рамишвили]. – М. : Прогресс, 1984. – 397 с.
4. Жайворонок В. В. Українська етнолінгвістика : нариси / В. В. Жайворонок. – К. : Довіра, 2007. – 263 с.

5. Кубрякова Е. С. Роль словообразования в формировании языковой картины мира / Е. С. Кубрякова // Роль человеческого фактора в языке : Язык и картина мира. – М. : Наука, 1988. – С. 142–172.
6. Попова З. Д. Язык и национальная картина мира / З. Попова, И. Стернин. – Воронеж : Истоки, 2002. – С. 5–16.
7. Постовалова В. И. Картина мира в жизнедеятельности человека // Роль человеческого фактора в языке : Язык и картина мира / В. И. Постовалова. – М. : Наука, 1988. – 215 с.
8. Потебня А. А. Слово и миф / А. А. Потебня. – М. : Правда, 1989. – 624 с.
9. Радченко О. А. Язык как мирозидание. Лингвофилософская концепция неогумбольдтианства / О. А. Радченко. – М., 2006. – 312 с.
10. Селіванова О. О. Актуальні напрямки сучасної лінгвістики (аналітичний огляд) / О. О. Селіванова. – К. : Фітосоціоцентр, 1999. – 148 с.
11. Сепир Э. Избранные труды по языкознанию и культурологии / Эдуард Сепир; [пер. с англ. ; под ред. А. Е. Кибрика]. – М. : Наука, 1993. – 656 с.
12. Ужченко В. Д. Актуальні питання розвитку української мови : [посібник для магістрантів] / В. Д. Ужченко. – Луганськ : Альма-матер, 2005. – 146 с.
13. Уорф Б. Отношение норм поведения и мышления к языку / Б. Уорф // Новое в зарубежной лингвистике. – Вып.1. – М. : Иностранная литература, 1960. – С. 145–178.

УДК 808.3-55.01:800.2/24

К. А. Качайло

ПРОДУКТИВНІСТЬ КОНФІКСІВ ІЗ ДРУГИМ КОМПОНЕНТОМ -ОК У ТВОРЕННІ НАЗВ ІСТОТ

Качайло К. А. Продуктивність конфіксів із другим компонентом *-ок* у творенні назв істот.

У статті досліджено рівень продуктивності конфіксальних морфем із постпозитивною частиною *-ок* у творенні назв істот, а також особливості словотвірної структури і семантики іменникових конфіксальних дериватів на *-ок*, що зафіксовані в пам'ятках української мови. У творенні таких похідних слів бере участь шістнадцять конфіксів. З огляду на це, виклад матеріалу здійснено в напрямку до зменшення продуктивності словотвірних типів.

Ключові слова: конфіксація, конфікс, конфіксальний дериват.

Качайло К. А. Продуктивность конфиксов со вторым компонентом *-ок* в образовании имен одушевленных.

В статье исследуется уровень продуктивности конфиксальных морфем с постпозитивной частью *-ок* в образовании имен одушевленных, а также особенности словообразовательной структуры и семантики именных конфиксальных дериватов на *-ок*, которые зафиксированы в памятках украинского языка. В образовании таких производных слов берет участие шестнадцать конфиксов. С учетом этого, изложение материала осуществлено в направлении к уменьшению продуктивности словообразовательных типов.

Ключевые слова: конфиксация, конфикс, конфиксальный дериват.

Kachailo K. A. The production of confixes with second component -ок in the formation of animate nouns.

The article deals with the level of production of confix morphemes with postpositive component –ок in the process of formation of animate nouns. It also investigates peculiarities of word-formative structure and semantics of noun confix derivatives with component -ок which are discovered in the monuments of the Ukrainian language. Sixteen confixes form these derivatives. In this connection the description of the facts is made in the order of decreasing of production of word-formative types.

Key words: confixation, confix, confixal derivative.

Останнім часом спостерігається поживлення інтересу східнослов'янських мовознавців до вивчення словотвірної системи іменника, яка від найдавніших часів характеризується величезною кількістю формантів і значним числом лексико-семантичних груп твірних іменників. Відомі праці С. Бевзенка, П. Білоусенка, С. Самійленка (нариси історії іменникових афіксальних дериваційних засобів), О. Білих, С. Воропай, Л. Гумецької, Л. Полюги (представлено історію окремих фрагментів словотвірної системи на різних синхронних зрізах), І. Іншакової, О. Меркулової, І. Олійника, Л. Стівбур (подано описи динаміки певних афіксальних морфем чи групи морфем), Я. Закревської, В. Німчука, З. Сікорської (вивчено словотворення іменника різних діалектних територій) та ін. На окрему увагу заслуговують конфіксальні морфемі з другим компонентом -ок.

Мета статті: з'ясувати продуктивність означених конфіксів у творенні назв істот у межах конфіксальних іменників та дослідити особливості словотвірної структури й семантики цих дериватів.

За даними зібраного фактичного матеріалу у творенні назв істот бере участь шістнадцять конфіксальних морфем на -ок; подальший виклад матеріалу здійснено в напрямку до зменшення продуктивності словотвірних типів.

Конфікс під-...-ок. Перша назва істоти, у морфемній будові якої виокремлюються елементи *під-* та *-ок* і реалізується словотвірне значення «підлеглості, підпорядкування тому, що названо твірною основою», за нашими матеріалами, зафіксована в пам'ятках XIV ст.: *подсудокъ* (1347 АЗР I 5) «член суду, помічник судді». Нові структури з конфіксом *під-...-ок* з'являються в кінці XVI – першій половині XVII ст., наприклад: *по(д)суседокъ* (1570 ВГ 107) «безземельний селянин, той, хто проживав у чужому домі»; *подписокъ* (1580 АрхЮЗР I 132) «помічник писаря», утворилося від *писар* з усиченням суфікса *-ар*, адже прозоро видно, що *підписок* – особа, яка перебуває в підпорядкуванні писаря, тобто у виконанні службових обов'язків підлягає особі вищій за рангом соціального статусу. Щодо *підсусідка*, то це особа, яка, не маючи власної хати, живе з господарем в одній і теж є на шабель нижчою за соціальним становищем від звичайного сусіда та справжнього господаря. Спостерігаємо наявність назв істот, які не досягли повного виявлення

певних ознак і подібні до тих, що позначені твірною іменниковою основою: а) найменування осіб, крім згаданих *подсудокъ*, *подсуседокъ* та *подписокъ*, фіксуються такі структури: *підліток* (1861 Осн VI 3) «особа, що досягла певного віку, який не дорівнює повноліттю» або «птах, який ще не вмів літати» (2000 СЗГ II 50); *подпанокъ* (1861 Закр 461) «не дуже багатий чи збіднілий пан або той, що за своїм матеріальним становищем наближається до пана»; *піддівок* (1886 Ж 640; СУМ VI 424) «дівчина-підліток віком від 7 до 15 років»; *підкухарок* (1886 Ж 643) «помічник кухаря»; *підкучерок* (Гр III 169) «помічник кучера»; *підпасок* (2004 Матіїв 50) «помічник пастуха»; б) назви тварин: *подсвинокъ* (XVI-п.п. XVII ІКІС) «немолочне поросля віком до року», пор. *питсвинок* (2000 ГГ 318) «кабанець», *підсвинок* (2000 СЗГ II 44) та *пудсвинок* (2000 СЗГ II 103) «напівдоросле поросля»; *під'ярок* (Гр III 185) «ягня віком півроку, з якого можна стригти шерсть» (*ярий* «весняний», пор. *поярок* «шерсть ягнят першої стрижки»). Окрему групу складають найменування осіб, які призначені бути нижче від того (або біля того), на що вказує твірна іменникова основа, наприклад: *подножок* (1690 ІВ 59) «той, що припадає до ніг»; *підчасок* (СУМ VI 524) «помічник вартового на посту»; *підлапок* (2002 СУСГ 162) «маленький чоловік»; *підкумок* (2002 СУСГ 162) «чоловік куми».

Конфікс пол-(полу)-...-ок. Формант утворює назви істот, яким притаманні лише деякі ознаки тих, що названі вивідною основою: *полупанокъ* (1861 Закр 468) «дрібний поміщик не дворянського роду, який не придбав особистого дворянства»; *півпанок* (1886 Ж 636) «те саме, що й *полупанокъ*»; *півбожок* (1886 Ж 636) «той, що поводить себе як Бог, схожий на Бога», пор. *півбожокъ* (Тим II 53); *полувірок* (1893 УмСп 229) «той, хто недостатньо вірить у що-небудь, або той, хто зрікся своєї віри»; *полурибок* (1927 НХТ 80; 2000 СЗН II 107) «народна назва риби камбали»; *полукровок* (1931 СгТ 68) «тварина, яка народилася внаслідок злучки чистокровного самця й простої самки або навпаки»; *піддівок* (СУМ VI 424) «те саме, що й *піддівок* – дівчина-підліток віком від 7 до 15 років».

Конфікс на-...-ок. Афікс почав функціонувати, за даними сучасних учених, ще у праслов'янський період. Проте в XI ст. наявний лише один іменник з цією морфемою і словотвірним значенням «бути над тим або на тому, що названо твірною основою»: *наперсокъ* (XI СлРЯ X 173) «друг, улюбленець, той, хто користується особливою довірою» (*перси* «груди»). Пізніше зафіксовані іменники: *намѣстѣкъ* (1349 ССУМ II 20) «потомок; той, хто в майбутньому займе місце попередника»; *назимокъ* (1471 ССУМ II 14) «тварина віком до року, яка вперше лишається на зиму», а також найменування осіб та тварин: *накоренок* (1886 Ж 480) зневажл. «потомство»; *нашкурок* (1927 ПТ 207) «той, хто постійно намагається мати вигоду з усього», пор. *шкура* (Гр IV 503) «жінка легкої поведінки»; *накуранок* (1987 Корз 168) лайл. «чортове насіння» (можливо, діалектна

форма іменника *накоренок*, але може бути похідним від *куран* «нечиста сила» або від *курай* «рослина, що має багато колючок і росте дико»); *назимок* (2000 ГГ 307) «невелике теля (до року), оленятко» та «теля, народжене взимку» (2005 СГГ 110). Окрему групу становлять прізвиська людей: *Полуботок* (1685 АрхЮЗР I/5 66); *Полуситок* (1969 Редько 182); *Півситок* (1969 Редько 180); *Півхлопок* (1969 Редько 180).

Конфікс недо-...-ок. Іменники з цією морфемою – це найменування осіб, яким бракує того, що названо твірною іменниковою основою: *недовБрокъ* (1768 АрхЮЗР I/III 381) «той, хто відступився від православної церкви, або людина іншої віри»; *недоумокъ* (1861 Закр 413) «незрілий розумом, дурнуватий», пор. *нидоумок* (2005 СГГ 116) «нетям, недоумкуватий»; *недоляшок* (1861 Закр 413) «ополячений українець»; *недолюдок* (1861 Закр 413) «той, хто не заслуговує на звання людини, або злий, як звір, чоловік»; *недоліток* (Гр II 544) «той, хто не досяг повноліття»; *недопанок* (Гр II 545) «той, що поводить себе як пан, або вдає із себе пана, а насправді не є ним»; *недосилок* (1909 Д 176) «той, що не має сили, слабкий». Дериват *недомерок* може вживатися на сьогодні і як назва предмета («щось менше від загальноприйнятої міри»), і як назва істоти («риба, менша за середню величину» (Гр II 545) або «людина, яка на зріст менша від загальноприйнятої норми» або «низькоросла людина» (2002 СУСГ 139).

Конфікс без-...-ок. Афікс утворює деривати, що є назвами осіб, які характеризуються відсутністю того, що називає твірна основа: *бездомъкъ* (XII/XIII СДЯ I 115) «той, що не має дому, притулку»; *безсиллок* (1772 УЛ 193) «той, що не має сили, безсильний»; *безпальок* (1886 Ж 19) «людина, яка не має одного або кількох пальців» (утворене від *палець* із усиченням *-ець*); *безлюдок* (1984 ДзПА 169) «той, хто живе і тримається осторонь від людей».

Конфікс за-...-ок. Деривати з цим афіксом – це найменування істоти, яка перебуває за тим, що названо твірною основою: *залубок* (1984 О I 275) «шашіль» (< *луб* «кора з липи та деяких інших дерев»), а також полімотивовані іменники: *зарібок* (Гр II 89) «риба, яку випустили у воду для розмноження»; *загніток* (УРС 1926 244) «особа, яка переживає нещастя (несе тягар якоїсь біди)». Останні деривати є одночасно конфіксальними (коли мотивуються іменниками: *риба*, *гніт*) і суфіксальними (коли мотивуються дієсловами: *зарібити*, *загнітити*).

Конфікс па-...-ок. Морфема наявна лише у двох назвах істот: *пасынокъ* (1177 ЛЛ 380) «чоловіків або жінчин син від попереднього шлюбу» та *пахо(л)окъ* (1584 АЖ 118-119) «слуга, челядник» (утворене, очевидно, від *холити* «доглядати, тримати в чистоті, догоджати» або від *холя* «стан того, за ким доглядають, кого холять»). Цікаво, що іменник *пасинок* функціонує в діалектах з такими значеннями: «нерідний син; пагін дерева; відросток на рогах оленя, козла» (2000 СЗГ II 30); «1) шматок

дерева для з'єднання і скріплення двох кінців переламаного стовпа чи балки; 2) дерев'яний брус, залізобетонна балка, сталева рейка або швелер, що ним нарощують нижню частину дерев'яного стовпа, призначену для закопування в землю; 3) нерідний син; 4) бічний паросток» (2005 СБГ 390), пор. *пасемок* (2005 СГГ 133) «пасинок, бічний пагін рослини; відросток на тілі».

Конфікс пере-...-ок. За допомогою цього форманта утворилися найменування осіб, які мають лише деякі характерні ознаки того, що названо твірною основою: *переляшок* (1886 Ж 618) «ополячений українець»; *перестарок* (1909 Д 212) «дівчина, що не одружилася в певний час і вважається старою дівою» (від прикметника *старий*).

Конфікс о-...-ок. За даними обстежених джерел, з морфемою *о-...-ок* фіксується назва істоти, яка неповною мірою виявляє ознаки того, що названо твірною основою: *орябок* (1909 Д 197) «птах з відповідним забарвленням пір'я» (утворене, певно, від *рябий*), пор. «рябчик» (Гр III 64) та назва істоти, яка має відношення до того, що означає мотивувальний іменник: *озимок* (СУМ V 654) «однорічне теля» або «народжене взимку теля або ягня» (2005 СГГ 124).

Конфікс від-...-ок. Два іменники, утворені за допомогою цього форманта, є назвами осіб, які є відстороненими від того, що називає твірна основа: *отродокъ* (1720 ЛВел 48) «виродок» (від *родъ*, хоч не виключене виведення цього слова від *отродити*) та *відлюдок* (Гр I 218; 1999 Леснова 13) «той, що тримається осторонь від людей, уникає товариства».

Конфікс при-...-ок. Формант утворює назви осіб, яким притаманні певні ознаки наближення до того, що позначено твірною іменниковою основою, а саме: *приземок* (1861 Осн IV 5) «низький чоловік або дитина»; *придурак* (1999 Леснова 48) «людина не зовсім нормальна, дурень».

Конфікс ви-...-ок. Назви осіб, які мають певні якості, що притаманні особам, названим твірною основою, мають у структурі конфікс *ви-...-ок*: *випанок* (УРС 1953 93) «той, що хоче виділитися серед загалу, показати свою зверхність і перевагу в чомусь, хоч насправді їх не має» (*пан* «особа багата, освічена або та, що займає певне місце в державі відносно свого соціального статусу»).

Конфікс по-...-ок. Під час формування цього конфікса складалося загальне словотвірне значення типу, яке полягає в називанні «того, що в часовому відношенні відбувається після того, що позначає твірна основа». Це значення простежується в назві особи *послѣдокъ* (1404 ССУМ II 203) «наступник, послідовник» (*слѣдъ* «знак, що залишився після чогонбудь»).

Конфікс су-...-ок. В утворенні з морфемою *су-...-ок*, яке є назвою істоти, реалізується словотвірне значення «те, що з'явилося внаслідок виконання дії, названої твірною основою». Це іменник *супоротокъ* (XVI

ІКІС) «дитя тварини, яке мертвим вийняте з тіла матері внаслідок розтину», утворений від *пороти* «розтинати, розрізувати».

Конфікс з(с)-...-ок. Формування описуваного форманта почалося саме з назви істоти: *исчадокъ* (1394 ССУМ I 453) пор. *същадокъ* (1394 ССУМ II 409) «нащадок, потомок» (*чадо* «дитя»). Пізніше іменник набуває такого вигляду: *зчадокъ* (1860 Б-Н 161) «потомок».

Конфікс у-...-ок. Тільки один дериват, утворений цим афіксом, є назвою істоти: *ублюдок* (СУМ X 357) «неповноцінна, нікчемна людина», певно, похідне від *блудити* (ЕСУМ I 212) «блукати або вести розпусне статеве життя».

Отже, конфіксальні іменники на *-ок* – назви істот – мають різноманітну семантику та словотвірну структуру. У їхньому творенні бере участь шістнадцять формантів, які по-різному виявляють свою продуктивність.

Список скорочень джерел

- АЖ Актова книга Житомирського міського уряду кінця XVI ст. (1582–1588 рр.) [підгот. до вид. М. К. Бойчук]. – К.: Наукова думка, 1965. – 190 с.
- АЗР Акты, относящиеся к истории Западной России, собранные и изданные Археологич.комиссиею Т.1 – СПб., 1846. Т. 2 – СПб., 1848.
- АрхЮЗР Архив Юго-Западной России, издаваемый Временною Комиссиею по разбору древних актов. – К., 1859–1914. – Ч. 1–8.
- Б-Н Білецький-Носенко П. Словник української мови / П. Білецький-Носенко [підгот. до вид. В. В. Німчук]. – К., 1966. – 421 с.
- ВГ Волинські грамоти XVI ст. [упор. В. Б. Задорожний, А. М. Матвієнко]. – К., 1995. – 245 с.
- ГГ Гуцульські говірки. Лінгвістичні та етнолінгвістичні дослідження [відп. ред. Я. Закревська]. – Львів, 2000. – 364 с.
- Гр Словарь української мови. Зібрала редакція журналу «Киевская старина» [упорядкував з дод. власного матеріалу Б. Грінченко]. – Т.1–4. – К., 1907–1909.
- Д Дубровський В. Словник українсько-московський / В. Дубровський. – [5 вид.]. – К., без року. – 361 с.
- ДзПА Дзензелівський Й. О. Програма для збирання матеріалів до лексичного атласу української мови / Й. О. Дзензелівський. – К., 1984. – 308 с.
- ЕСУМ Етимологічний словник української мови. – Т. 1–3. – К.: Наукова думка, 1982–1989.
- Ж Желеховский Е. Малорусско-німецкий словарь / Е. Желеховский. – Т.1–2. – Львів, 1886. – 1117 с.
- Закр Закревський Н. В. Старосвѣтскій бандуриста. Словарь малороссійскіхъ ідіомовъ / Н. В. Закревський. – М., 1861. – С. 247–628.
- ІВ Величковський І. Твори / І. Величковський [підгот. тексту та коментарі В. П. Колосової та В. І. Кречотня]. – К., 1972. – 192 с.
- ІКІС Індекс картотеки словника української мови XVI – першої половини XVII ст. Зберігається в інституті українознавства ім. І. Крип'якевича АН України в м. Львові.

- Корз Корзонюк М. М. Матеріали до словника західноволинських говірок / М. М. Корзонюк // Українська діалектна лексика. – К. : Наукова думка, 1987. – С. 62–267.
- ЛВел Величко Самійло. Сказаніє о войнь козацкой с поляками / Самійло Величко. – К., 1926. – 269 с.
- Леснова Леснова В. В. Матеріали до словника говірок Східної Слобожанщини : Людина та її риси / В. В. Леснова. – Луганськ : Шлях, 1999. – 76 с.
- ЛЛ Полное собрание русских летописей. Т.1. Лаврентьевская и Суздальская летопись по академическому списку. – М.: Изд-во восточной литературы, 1962. – 581с.
- Матіїв Матіїв М. Д. Методичні поради і матеріали для діалектологічної практики студентів-філологів / М. Д. Матіїв. – Сімферополь : Доля, 2004. – 79 с.
- МП Собрание малороссийских прав. 1807 год / [отв. ред. Б. М. Бабий, А. Н. Мироненко]. – К.: Наукова думка, 1993. – 368с.
- НХТ Шарлемань М. Словник зоологічної номенклатури. Назви хребетних тварин / М. Шарлемань, К. Татарко. - К., 1927.
- О Онишкевич М. Й. Словник бойківських говірок / М. Й. Онишкевич. – Ч. 1–2. – К., 1984.
- Осн Словнички з журналу «Основа», що виходив у 1861–1862 рр.
- ПТ Словник природничої термінології. – К., 1927. – 262 с.
- Редько Редько Ю. К. Довідник українських прізвищ / Ю. К. Редько [за ред. І. Варченка]. – К., 1969. – 255 с.
- СБГ Словник буковинських говірок / [за заг. ред. Н. В. Гуйванюк]. – Чернівці: Рута, 2005. – 688 с.
- СГГ Піпаш Ю.О. Матеріали до словника гуцульських говірок (Косівська Поляна і Росішка Рахівського району Закарпатської області) / Ю. О. Піпаш, Б. К. Галас. – Ужгород, 2005. – 266 с.
- СгТ Сабалдир Г. О. Практичний словник сільськогосподарської термінології / Г. О. Сабалдир. –Харків, 1931. – 99 с.
- СДЯ Словарь древнерусского языка (XI–XIV вв.) [гл. ред. Р. И. Аванесов]. – М. : Русский язык, 1988–1991. – Т.1–4.
- СЗГ Аркушин Г.Л. Словник західнополіських говірок / Г. Л. Аркушин. У 2-х томах. – Луцьк : Редакційно-видавничий відділ «Вежа» Волинського державного університету ім. Лесі Українки, 2000.
- СлРЯ Словарь русского языка XI–XVII вв. – Вып. 1–18. – М., 1975–1992.
- ССУМ Словник староукраїнської мови XIV–XV ст. – Т.1–2. – К., 1977–1978. – 630 с., 591 с.
- СУМ Словник української мови. Т.1–11. – К., 1970–1980.
- СУСГ Словник українських східнослобожанських говірок / [К. Глуховцева, В. Леснова, І. Ніколаєнко, Т. Терновська, В. Ужченко]. – Луганськ, 2002. – 234 с.
- УЛ Українська література XIV–XVI ст. / [ред. В.А. Микитась]. – К.: Наукова думка, 1988.
- УмСп Словарь російско-украинский / М. Уманець і А. Спілка. – Т.1–2. – Львів, 1893–1894. – 318 с., 285 с.
- УРС 1926 Українсько-російський словник / А. Ніковський. – К., 1926. – 864 с.

ДЕЩО ПРО УКРАЇНСЬКІ ПРИЗВИЩА ТА ЇХНЮ ДЕНАЦІОНАЛІЗАЦІЮ

Колоїз Ж. В. Дещо про українські прізвища та їхню денационалізацію.

У статті йде мова про українські прізвища, їхні характерні фонетичні, словотвірні та лексичні особливості; встановлено мотиваційні відношення між дериваційною базою та похідним антропонімом; основний акцент зроблено на патронімічні прізвища та прізвища, пов'язані з професійною діяльністю; виявлено шляхи їхньої денационалізації.

Ключові слова: прізвище, антропонім, словотвірні особливості, похідна одиниця, дериваційна база, денационалізація.

Колоиз Ж. В. Несколько слов об украинских фамилиях и их денационализации.

В статье рассматриваются украинские фамилии, их характерные фонетические, словообразовательные, лексические особенности; устанавливаются мотивационные отношения между деривационной базой и антропонимом; основное внимание акцентируется на патронимических фамилиях и фамилиях, связанных с профессиональной деятельностью; выявлены пути их денационализации.

Ключевые слова: фамилия, антропоним, словообразовательные особенности, мотивированная единица, деривационная база, денационализация.

Koloiz Z. V. A few words about Ukrainian surnames and their denationalization.

The article deals with Ukrainian surnames, their distinctive phonetic, word-building, lexical features. The motivational relations between derivative base and anthroponomy are established. Emphasis is laid on the patronymic surnames and family names associated with professional activities. The ways of Ukrainian surname denationalization are identified.

Key words: surname, anthroponomy, word-building features, motivational unit, derivative base, denationalization.

Прізвище є частиною історії народу, його мови, культури, релігії, вірувань, праці, побуту, світогляду, соціального становища і т. ін. І це цілком закономірно, адже сама лексема використовується для означення такого поняття, як «найменування особи, набуте при народженні або вступі у шлюб, що передається від покоління до покоління і вказує на спорідненість» [1, с. 959] (пор.: прізвище < *прозв'язце, прозв'язько* – «найменування, яке іноді дається людині, крім справжнього прізвища та імені, і вказує на яку-небудь рису її характеру, зовнішності, діяльності і звичок»). Коріння українського прізвища як офіційної назви сягає XIV–XV ст., їхня поява зумовлена розбудовою законодавства, що вимагало передусім точності в оформленні різних юридичних документів (купівля / продаж майна, заповіти про спадок тощо). Спадковими родовими прізвищами наділялися здебільшого представники тодішньої суспільної верхівки.

Більшість українців отримали свої прізвищеві найменування вже в XVII ст., зокрема після того, як у 1632 році київський митрополит Петро Могила доручив парафіяльним священникам вести метрики новонароджених, одружених і померлих. Такий історичний факт свідчить

про те, що українське прізвище є чи не найдавніше в Європі (пор.: французи почали масово прізвищуватися згідно з наказом імператора Наполеона Першого на початку XIX ст.; російські селяни отримали свої прізвища після Реформи 1861 року).¹

Прізвищева підсистема української антропоніміки досить строката, характеризується специфічними фонетичними, лексичними, словотвірними, морфологічними особливостями, які неодноразово ставали предметом зацікавлення вітчизняних науковців.

Більшість дослідників одноставні в тому, що можна чітко виокремити ряд так званих формальних показників, які свідчать про українське коріння того чи того прізвища. Не викликає жодних сумнівів те, що саме до таких диференційних ознак належать суфікси *-енк(о)*, *-ук (-юк)*, *-чук* (дехто з науковців нараховує понад 50 формантів, що використовуються для продукування антропонімічних назв). Найчастіше для продукування відповідних похідних застосовували дериваційну базу, співвідносну з іменем батька, глави родини. Причому суфіксом *-ук (-юк)* послуговувалися тоді, коли йшлося про старшу в родині дитину (*Власюк* ← *Влас*; *Гаврилюк* ← *Гаврило*; *Гнатюк* ← *Гнат*; *Карпюк* ← *Карпо*; *Микитюк* ← *Микита*; *Стефанюк* ← *Стефан* тощо), суфікс *-енк(о)* використовувався для прізвищування молодшого сина (*Устименко* ← *Устим*; *Григоренко* ← *Григор*; *Макаренко* ← *Макар*; *Марченко* ← *Марко*; *Авраменко* ← *Аврам*; *Терещенко* ← *Терешко*; *Василенко* ← *Василь*; *Герасименко* ← *Герасим*; *Євтушенко* ← *Євтух*; *Антоненко* ← *Антон*; *Онищенко* ← *Онисько*; *Семененко* ← *Семен*; *Яременко* ← *Ярема*; *Клименко* ← *Клим*; *Луценко* ← *Лука*; *Власенко* ← *Влас*; *Сидоренко* ← *Сидір*; *Костенко* ← *Костя*; *Ярошенко* ← *Ярош* тощо). Найменування з формантом *-енк(о)*, що виник через поєднання суфіксів *-ен(я)* і *-к(о)*, мали первісне так зване демінутивне значення, тобто позначали малих, недорослих істот: *Костенко* – «малий Костя; син Кості», *Семененко* – «малий Семен; син Семена».

У в першому, і в другому разі подібні антропоніми можуть мати модифіковану структуру, що зумовлено передусім історичними фонетичними процесами як похідного утворення, так і дериваційної бази. Так, скажімо, прізвище *Вавринюк* вибудувалося на основі чоловічого ім'я *Лаврін* (*Лаврентій*) (лат. *Laurentius* < *Laurens* – «лаврентієць», «житель міста Лаврента»); унаслідок регресивної дистантної асиміляції передньоязиковий [л] модифікується на губно-губний [в], а відтак номени на зразок *Вавринюк*, *Лавринюк*, *Лавриненко*, *Лавринович* і т. ін. є генетично спорідненими. Етимологічно спорідненими є також прізвища на зразок

¹ Єдиним народом Європи, у якого до сьогодні немає прізвищ як таких, є ісландці: новонароджена дитина номінується через ім'я батька, наприклад, *Петерсен* – «син Петера», *Петердоттір* – «донька Петера» (пор.: за таким зразком спродуковане й прізвище українського письменника Майка Йогансена, де *Йогансен* – «син Йогана»).

Степанюк, Стефанюк, Штепанюк, що є фонетичними варіантами грецького особового імені *Stephanos* < *stephanos* – «вінок»; останній варіант, очевидно, зумовлений впливом польської мови (пор.: *Stefan, Szczeran*). Фонетичні варіанти українських прізвищ *Ігнатюк, Ігнатенко* мають безпосередній стосунок до особового імені *Гнат*, яке через старослов'янську **Игънати** запозичено з грецької *Ignatius*. *Кондратенко* ← *Кіндрат*; *Самойленко* ← *Самійло* демонструють незакономірний фонетичний процес, зокрема відсутність переходу етимологічного [o] в [i] в закритих складах. Українське прізвище *Гапоненко* співвідносне з особовим іменем *Гапон* < *Агапон* < *Агафон* < з грецького *agathon* – «благо, добро». *Калениченко* ← *Каленик* (з грецького *Kallinikos* – «прекрасний переможець», де *kallos* – «краса» і *nikē* – «перемога»).

Чимало прізвищ із суфіксом *-енк(о)* було спродуковано не на базі інваріантних форм особових чоловічих імен, а на основі їхніх стилістичних варіантів, що вже мали в своїй структурі суфікси здебільшого пестливості: *Дмитриченко* ← *Дмитрик* ← *Дмитро*; *Демченко* ← *Демко* (*Дем'яно*) ← *Дем'ян*; *Юрченко* ← *Юрко* ← *Юра*; *Зінченко* ← *Зінко* ← *Зіновій*; *Михальченко* ← *Михалько* ← *Михайло*; *Іванченко* ← *Іванко* ← *Іван*; *Савченко* ← *Савка* ← *Сава*; *Миколайченко* ← *Миколайко* ← *Миколай*.

З іменами по батькові генетично пов'язані прізвища на *-ич, -ович, -евич*, що побутували в середовищі шляхти і міщанства, закріпилися передусім серед привілейованих верств населення: *Антонич* ← *Антон*; *Хомич* ← *Хома*; *Силич* ← *Сила*; *Кузьмич* ← *Кузьма*; *Прокопович* ← *Прокіп*; *Максимович* ← *Максим*; *Давидович* ← *Давид*; *Трохимович* ← *Трохим*; *Федькович* ← *Федько*; *Гриневич* ← *Гринько* (*Григорій*); *Зінкевич* ← *Зінко* (*Зіновій*). Навіть сама загальна назва перейшли до розряду антропонімів: *Шляхтич* ← *шляхтич* – «особа, що належала до шляхти – дрібного дворянства колишньої феодальної Польщі, а згодом і дореволюційної України, Білорусі, Литви» (пор. також: *Мищук, Мищенко*). Подібною соціальною маркованістю вирізнялися й патронімічні прізвища з суфіксом *-ськ(ий)*: *Варнавський* ← *Варнава* (гр. *Varnabas* < д.-євр. *Var-Naba* – «син утіхи»); *Степанівський* ← *Степан*; *Петрівський* (*Петровський*) ← *Петро*; *Томашівський* (*Томашевський*) ← *Томаш* (пол. *Tomasz*), де *Томаш* споріднене з українським *Хома* (< гр. *Thomas* – «близнюк»). Різноманітні варіації особового імені (*Хома, Тома, Фома*, а також похідні з пестливими та згрубілими суфіксами) зумовили цілу низку прізвищевих назв: *Тома, Томак, Томашенко, Томашкевич, Томащук, Томенко, Томенюк, Томилин, Томчук, Том'як, Хоменко, Хоменський, Хоминець, Хомкало, Хомко, Хомович, Хомчук, Хом'юк, Хом'як* і т. ін. (останнє доволі часто виводять від зооніма *хом'як*; у такому разі варто, мабуть, більш скрупульозно підходити до дослідження власного родоводу).

Поширеним типом спадкового прізвищування були номени, що утворювалися від назв населених пунктів за допомогою того ж таки суфікса *-ськ(ий)* у різних фонетичних модифікаціях: *Хорольський* ← *Хорол*; *Пінський* ← *Пінськ*; *Канівський* ← *Канів*; *Хмельницький* ← *Хмільник*; *Галицький* ← *Галич* тощо. Спадкові прізвища на *-ськ(ий)* були соціально маркованими, репрезентували шляхетне (*Вишневецький*, *Винницький*, *Креховецький*, *Грушевський*, *Свідзінський*) чи то ошляхетнене (*Скоропадський*, *Сухомлинський*, *Коцюбинський*, *Попівський*) походження і протиставлялися так званим «батьківським» і «вуличним»². У першому разі пов'язувалися передусім із назвою маєтного володіння (населеного пункту): *Вишневецький* ← м. Вишневець на Волині, що належало князям Вишневецьким; *Винницький* ← м. Винники Львівської області (або ж м. Вінниця); *Креховецький* ← с. Крехово на Жовківщині Львівської області (Іван Креховецький – шляхтич із Галичини, що виконував дипломатичні доручення Богдана Хмельницького); *Хмельницький* ← м. Хмільник на Вінниччині і т. ін. В іншій ситуації – прізвища, очевидно, «трансформувалися» в XVII–XVIII ст. у час переходу козацької старшини до шляхетського стану (*Скоропадський* ← *Скоропад* ← *скоропад* (у південно-західних діалектах *скоропадною* називають швидку, прудку людину); *Сухомлинський* ← *Сухомлин* ← *сухомлин* (пор.: *сухомельщина* – «плата за помел»); *Коцюбинський* ← *Коцюбин* ← *Коцюба* ← *коцюба* – «знаряддя у вигляді насадженого на держак залізного прута з розплесканим і загнутим кінцем для перемішування палива в печі й вигрібання з неї жару, попелу»).

Подекуди дериваційною базою прізвищ слугували не чоловічі, а жіночі особові імена. Їхня поява була ситуативно зумовлена: після смерті чоловіка жінка перебирала на себе обов'язки глави сім'ї. Про такий факт свідчить хоч би висока продуктивність прізвищ на зразок *Удовенко* ← *удова* (пор.: *Удовиченко* ← *удовиця*). Причому до твірної основи додавалися найрізноманітніші суфікси: *Мотренко*, *Мотрич* ← *Мотря*; *Настенко*, *Настич* ← *Настя*; *Ганненко*, *Ганнич* ← *Ганна*; *Марусенко*, *Марусич*, *Марусяк* ← *Маруся*; *Меланчук* (*Маланчук*), *Меланюк* (*Маланюк*) ← *Меланія* (*Маланія*); *Софієнко*, *Софійчук* ← *Софія*; *Катериненко*, *Катеринич*, *Катеринчук* ← *Катерина*; *Параниця*, *Паранько*, *Паращук* [*Паращук*] ← *Параня* (*Параска*)³ т. ін.). Цікавими є прізвища, утворені

² Поява спадкових «вуличних» прізвищ зумовлена насамперед узуалізацією прізвицьк, які були і є невід'ємною рисою колоритного народного найменування. Їхній значеннєвий діапазон є досить широким: тут закладена інформація про людину як особистість, про її звички, вдачу, побут і т. ін. (*Безпояско*, *Голобородько*, *Рябошапка*, *Дзюба*, *Горбач*, *Мовчан*, *Кирпа*, *Щербак*, *Стогній*, *Смаглій*, *Багрій* тощо).

³ На думку сучасних дослідників, формант *-енк(о)* засвідчує здебільшого східноукраїнську традицію прізвищування, а *-чук* – західноукраїнську (пор. похідні від чоловічих імен по батькові: *Никончук* ← *Никон*; *Зосимчук* ← *Зосим*; *Минчук* ← *Мина*; *Гордійчук* ← *Гордій*; *Сергійчук* ← *Сергій*; *Пархомчук* ← *Пархом*; *Оверчук* ← *Оверко*; *Герасимчук* ← *Герасим*;

від жіночих прізвиськ, співвідносних із найменуванням чоловіка: *Панчишин* ← *Панчиха* ← *Панько*; *Романишин* ← *Романиха* ← *Роман*; *Степанишин* ← *Степаниха* ← *Степан*; *Петришин* ← *Петриха* ← *Петро* тощо. Суфікс *-ин*, який вказував на належність особі, в окремих ситуаціях додавався й безпосередньо до основи імені (*Феська* → *Фещин*; *Ганя* → *Ганин*; *Марина* → *Маринин*). Прізвища на зразок *Ганин*, *Маринин* і т. ін. ілюструють один із багатьох процесів денаціоналізації.

Генетична систематизація прізвищевих номенів дає змогу виокремити чимало тематичних груп, з-поміж яких заслуговують на увагу передусім:

1. Номен, що вказує чи то на етнічну належність, чи то на відповідний стосунок до того чи того етносу: утворені як унаслідок транспозиції загальних найменувань (*Циган* ← *циган*; *Лях* ← *лях*; *Чех* ← *чех*; *Українець* ← *українець*; *Русин* ← *русин*; *Німець* ← *німець* тощо), так і в результаті додавання відповідних формантів (*Циганенко*, *Циганчук*; *Ляшенко*, *Лящук* [*Л'ашчук*], *Ляшко*; *Німенко*, *Німченко*, *Німчук*; *Турченко*, *Турчин*; *Татаренко*, *Татарчук* тощо). З-поміж них вирізняються похідні й від так званих неофіційних назв: *Хохол* ← *хохол* – «зневажлива назва українця»; *Москаленко*, *Москальчук* ← *Москаль* ← *москаль* – «солдат, який відслужив у царській армії; росіянин». Етимологія деяких з них не є прозорою, як-от, скажімо, прізвище *Угрин* вказує на стосунок до угорського етносу, однак могло використовуватися й для означення чи то закарпатця, чи то хорвата; *Волошин*, з одного боку, засвідчує причетність до румунського етносу або до пов'язаної з ним відповідної території, сприяє утворенню таких антропонімів, як *Волошенко*, *Волошук* тощо, з іншого, – може вказувати на суб'єкта волоського права («волоське право» – середньовічний синонім «римського права»; пор.: *Волощук* [*Волошчук*] ← *волощук* – «суб'єкт волоського права»). Номен *Литвин* на перший погляд нібито має прозору мотивацію: його дериваційною базою послужив топонім *Литва*. Щоправда, для українців *литвин* асоціювався передусім із білоруським народом. А похідні на зразок *Литвиненко*, *Литвинчук* активно використовувалися для позначення поняття «син литвина, білоруса». Деякі з подібних прізвищевих назв можуть мати подвійну (а то й потрійну) мотивацію: *Німчук* («син німця») ← *німець* – «той, хто є вихідцем із Німеччини»; *Німчук* («син німця») ← *німець* – «перен. той, хто говорить незрозумілою мовою; зайшлий іноземець»; *Німчук* («син німого») ← *німий* – «той, хто позбавлений здатності говорити».

2. Номен, що вказує на стосунок до місця проживання, засвідчують транспозицію іменників загальної семантики, спродукованих

Климчук ← *Клим*; *Останчук* ← *Остан*; *Панчук* ← *Панько* (*Опанас*) тощо). Крім того, у західноукраїнській традиції активністю вирізнялися й похідні з суфіксами *-к*, *-ець* (*Силко* ← *Сила*; *Валько* ← *Валя*; *Данилко* ← *Данило*; *Іванець* ← *Іван*; *Романець* ← *Роман*; *Наумець* ← *Наум*; *Назарець* ← *Назар*; *Степанець* ← *Степан* тощо).

чи то на основі назв міст, чи то на основі назв неофіційних територій (*Волинець* ← *волинець* ← *Волинь*; *Полтавець* ← *полтавець* ← *Полтава*; *Уманець* ← *уманець* ← *Умань*; *Хоролець* ← *хоролець* ← *Хорол*; *Поліщук* ← *поліщук* [*полішчук*] ← *Полісся*. Іноді за дериваційну базу слугує не топонімічна, а гідронімічна (загальна / власна) назва, а то й узагалі будь-який іменник із конкретною просторовою семантикою: *Загребельний* («той, хто проживає за греблею») ← *гребля*; *Задорожний* («той, хто проживає за дорогою») ← *дорога*; *Задунайський* («той, що проживає за Дунаєм») ← *Дунай*; *Задніпровський* («той, що проживає за Дніпром») ← *Дніпро* тощо).

3. Номен, що вказують на стосунок до професії: *Фурман* ← *фурман*; *Кучер* ← *кучер*; *Чумак* ← *чумак*; *Бондар* ← *бондар*; *Гончар* ← *гончар*; *Віняр* ← *віняр*; *Паламар* ← *паламар*; *Токар* ← *токар*; *Кожухар* ← *кожухар*, *Коновал* ← *коновал* і т. ін. Семантика більшості з них є прозорою і зрозумілою. Деякі з прізвищ співвідносні з однією й тією ж професійною діяльністю, як-от, скажімо, *фурман* і *кучер*, де перша лексема запозичена з німецької через посередництво польської мови *furman* (*fura* – «підвода, хура»), інша – з німецької *Kutscher* < *Kutsche* – «карета, візок»⁴. Частина у процесі історичного розвитку зазнала відповідних модифікацій. Наприклад, прізвища *Бондар* і *Боднар* отримували спадкоємці «майстрів із виготовлення діжок, дерев'яних відер». Велика діжка з кришкою називалася *бодня*, звідси, відповідно, й імення людини, що займалися їхнім виготовленням, – *боднар*. У формах *бондар*, *Бондар* і похідних від них (*Бондаренко*, *Бондарчук* і т. ін.) засвідчене явище метатези *дн* → *нд*. Прізвище *Гончар* спродуковано на базі загальної назви *гончар* – «майстер, який виготовляє посуд та інші вироби із глини», етимологічно спорідненої з іменником *горня* (пор. староукр.: *гърънь чарь*). Українське прізвище *Віняр* немає жодного стосунку до іменника *вино*: людина, що займалася виготовленням такого напою, називалася *винокурор*, *винником* (пор.: *Винокур*, *Винник*, *Винничук*, *Винниченко* тощо). Дериваційною базою послужило, очевидно, дієслово *вінити* – «наділяти посагом», що утворилося на основі іменника *віно* (староукр. *вѣно* – «придане, посаг»). Етимологічно спорідненими є прізвища *Пономар* і *Паламар* (а також похідні від них *Пономарчук*, *Пономаренко*, *Паламарчук*, *Паламаренко* і т. ін.), співвідносні з церковнослов'янськими *пономарь*, *парамонарь*, де перше стабілізувалося в лексичній системі російської мови, інше (після різних фонетичних модифікацій) закріпилося лексичною системою української мови як *паламар*, однак в обох ситуаціях використовуються для позначення «служителя православної церкви, що допомагає священикові під час богослужіння».

⁴ Прізвища, пов'язані з професійною діяльністю, представлені в усіх народів (пор.: укр. *Коваль*, рос. *Кузнецов*, англ. – *Сміт*, нім. – *Шмідт*, фр. – *Лефевр*, італ. – *Ферере*, груз. – *Мchedлі*).

Чимало слів, що послужили для продукування прізвищ на основі професійної діяльності, поступово виходять з активного вжитку, замінюючись сучасними модними назвами. Однак прізвища залишаються, а їхнє декодування дає змогу зазирнути не лише в глибини нашої спільної історії, але й передусім дізнатися про своє коріння. Наприклад: *Компанієць* ← *компанієць* – «у XVII–XVIII ст. козак легкокінного козацького полку»; *Золотар* ← *золотар* – «ювелір; той, хто покривав позолотою» (пор. *золотник*); *Кушнір* ← *кушнір* – «той, хто вичиняв хутро зі шкури та шив хутрянні вироби»; *Бортник* ← *бортник* – «той, хто займався лісовим бджільництвом»; *Гутник* ← *гутник* – «той, хто виробляв посуд та інші речі зі скла»; *Гармаш* ← *гармаш* – «той, хто виготовляє і обслуговує гармати»; *Грабар* ← *грабар* – «той, хто займається земляними роботами; землекоп» (нім. *Gräber* < *graben* – «копати»); *Лимар* ← *лимар* – «той, хто виготовляв ремінну зброю»; *Стельмах* ← *стельмах* – «той, хто виготовляв вози, сани, колеса». Ці та інші антропоніми послужили дериваційною базою для цілого ряду похідних: *Золотаренко*, *Золотарчук*, *Бортниченко*, *Лимаренко*, *Лимарчук*, *Грабарчук*, *Стельмащук* тощо.

Прізвища на зразок *Лимаренко*, *Лимарчук*, *Римаренко*, *Римарчук* є етимологічно спорідненими. Загальна назва *лимар* запозичена з німецької мови через польське посередництво *Riemer* < *Riemen* – «ремінь». Унаслідок дистантної дисиміляції дрижачий [р] змінюється на боковий [л]. Подібне фонетичне явище спостерігається й у загальновідомому прізвищі *Петлюра*, яке здебільшого виводять від загальної назви *петля*. Більш прийнятною, на нашу думку, є позиція, згідно з якою це патронімічне прізвище, утворене за допомогою суфікса згрубілості (*Петлюра* < *Петрура* ← *Петро* (пор. *Стенура* ← *Степан*; *Сосюра* ← *Сосій* і т. ін.).

Наявність фонетичних варіантів *Стельмах* і *Штельмах* пояснюється фонетичною адаптацією іншомовних запозичень, що послужили дериваційною базою: українське *стельмах* запозичене з німецької мови (*Stellmacher* < *Stell* – «місце; насад воза» + *tachen* – «робити») через посередництво польської (*stelmach* – «колісник»).

З однією професійною діяльністю пов'язуються прізвища *Мельник* і *Мірошник* (*Мельниченко*, *Мельничук*, *Мірошниченко*, *Мірошничук*). *Мірошник* ← *мірошник* < *мѣрочьникъ* < *мѣряти* («той, хто брав мірчук (міру зерна) за помел»). Особливістю прізвищ, пов'язаних із професійною діяльністю, є те, що їхній формальний показник – суфікс *-чук* – вирізняється полісемічністю: з одного боку похідні сприймається зі значенням «син того чи того майстра», з іншого, – як «учень того чи того майстра» (*Ковальчук*, *Кравчук*, *Бондарчук*, *Крамарчук* тощо).

Прізвище *Коломиєць* ← *коломиєць* – «солевар» закріпилося в українській традиції як *Коломиєць*. Звуковий комплекс співзвучний із назвою міста *Коломия*, яке в епоху Середньовіччя було центром добування солі, що вивозилася на Придніпров'я. Власна ж назва *Коломия* пов'язана,

очевидно, з апелятивом *коломия* – «глибока вибоїна, наповнена водою» (у буквальному розумінні «те, що мис колесо»). Сучасна форма вираження зазначеного прізвища, як і цілої низки інших, зумовлена, з одного боку, тими закономірними процесами, засвідченими в історії розвитку насамперед системи вокалізму, з іншого, – впливом російської мови. Таку незаконірну для української мови фонетичну особливість відображають такі відомі українські прізвища як, скажімо, *Грінченко* і *Сімович* (мало б бути *Гринченко* ← *Гринько*; *Симович* ← *Сим* (< гр. *Simos* < д.-євр. *Set* – «знатне ім'я», ім'я одного з синів Ноя). Денаціоналізацію, тобто втрату національного обличчя, засвідчують передусім ті українські прізвища, які мають виразні формальні показники своєї українськості (*Ніколайченко* замість *Миколайченко* (< *Миколай*); *Удовіченко* замість *Удовиченко* (< *удовиця*); *Моїсієнко* замість *Мойсеєнко* (< *Мойсей* або ж *Мусієнко* ← *Мусій*); *Калініченко* замість *Калиниченко* (< *Калиник* ← *Калина*); *Міненко* замість *Миненко* (< *Мина*); *Літвіненко* замість *Литвиненко* (< *Литвин*); *Сіліч* замість *Силич* (< *Сила*); *Клімчук* замість *Климчук* (< *Клим*). Згідно з нормами українського правопису у прізвищах на зразок *Косиненко*, *Могилей*, *Дудник*, *Решетник*, *Пильник*, *Селиванов*, *Єлизаров*, *Устинов*, *Новиков*, *Гнилуша* і т. ін. має писатися буква *и*, а не *і*, яка позначає звук, що не пом'якшує приголосний, після якого вона стоїть, а це, відповідно, сприяє дотриманню орфоепічних норм. У багатьох подібних прізвищах представлені не властиві сучасній українській літературній мові антропонімічні суфікси, зокрема *-нік*, *-ніч*, *-ік*, *-іч* (у словотвірній системі української мови стабілізувалися суфікси *-ник*, *-нич*, *-ик*, *-ич*). Суфікси *-ік*, *-іч*, *-ін* використовуються тоді, коли основа твірного слова закінчується приголосним [й] (*Тимофійк*, *Гордійч*, *Софійн*). Написання літери *и*, а не *і* (у суфіксах *-ик*, *-ич*, *-иц*, *-иц*) зберігається й у так званих іншомовних прізвищах (*Голик*, *Котельников*, *Крутиков*, *Кулинич*, *Голицин*, *Палицин* і т. ін.) [7, с. 112]. Така ж літера засвідчується й «у прізвищах, утворених від людських імен та загальних назв, спільних для української, російської та інших слов'янських мов» [7, с. 112] (пор.: *Селиван*, *Єлизар*, *Устин*, *могила*, *гнилий* і т. ін.).

У зв'язку з цим варто, очевидно, згадати про таку фонетичну особливість староукраїнської системи вокалізму, як розрізнення голосного переднього ряду [i], що позначався літерою *и*, та середнього ряду [u], що позначався літерою *ы*. Перший з них, як і всі голосні переднього ряду староукраїнської мови, мав здатність пом'якшувати приголосні після яких стояв (*сила*, *мило* «гарно», *Беливанъ*, *Устинъ*, *могила*, *гнилын* тощо), інший, навпаки, займав позицію лише після твердого приголосного (*сынъ*, *мыло*). Унаслідок обниження артикуляції два названі звуки злилися в один [u] – голосний передньо-середнього ряду, високо-середнього піднесення. Для позначення нового звуку на письмі не було спеціальної літери, що спричинило, так би мовити, «мішанину» в написанні традиційних літер *и*

та **ы**, використовуваних для позначення звука, який утратив здатність пом'якшувати попередні приголосні.

Подекуди антропонімічні номени репрезентують кілька фонетичних процесів, які настільки затемнюють справжню етимологію прізвища, що встановлюються невластиві для відповідної назви мотиваційні відношення. Так, скажімо, на основі чоловічого імені *Ничипір* (*Никифор*) (гр. *Nikēphoros* < *nikēphoros* – «переможець») відповідно до норм українського словотворення та з використанням суфікса *-енк(о)* логічно мав би з'явитися антропонім *Ничипоренко*. Фонетичні варіації на зразок *Нечипоренко*, *Нечипуренко* і т. ін. засвідчують такі модифікації, як зближення ненаголошених [**и**] / [**е**] та сильне «укання». Процес зближення чи то [**и**] / [**е**], чи то [**е**] / [**и**] маніфестують, очевидно, такі прізвища, як *Лисечко*, *Лисевич*. За такого звукового оформлення їхня семантика є незрозумілою. Народна етимологія, що витлумачує ці антропоніми через стосунок до відповідної лексеми з атрибутивною семантикою, не відтворює реальної картини їхньої появи. На нашу думку, є всі підстави вважати, що названі прізвищеві номени пов'язуються з чоловічим ім'ям *Олександр* (гр. *Alexandros* < *alexō* – «захищаю, допомагаю» і *anēr* (*andros*) – «чоловік», тобто «захисник людей»), яке на українському ґрунті зазнало найрізноманітніших модифікацій (пор.: *Олесь*, *Лесь*, *Лесько*, *Лесик* і т. ін.), а останні сприяли появі цілої низки антропонімічних назв (*Лесевич*, *Лесенко*, *Лесечко*, *Лесик*, *Лесинчук*, *Лесич*, *Лесишин*, *Лесів* тощо).

Денаціоналізацію засвідчують і такі українські прізвища, які мають у своїй структурі суфікс зі значенням присвійності, «належності комусь / чомусь»: *Ковальов*, *Кравцов*, *Олійников*, *Крамаров*, *Кушніров*, *Скрипников*, *Співаков*, *Павликов*, *Макаренков*, *Горбачов*, *Глушков*, *Зубков*, *Сердюков*, *Хрущов* і т. ін. Їхню українськість підтверджує дериваційна база. Так, скажімо, прізвища, у яких закодована інформація про відповідну професійну діяльність (*Ковальов*, *Кравцов*, *Олійников*, *Крамаров*, *Кушніров*, *Скрипников*, *Співаков*), відображають особливості української лексичної (або словотвірної) системи (пор.: укр. *коваль* і рос. *кузнец*; укр. *кравець* і рос. *портной*; укр. *олійник* і рос. *маслобойщик*; укр. *крамар* і рос. *лавочник*; укр. *кушнір* і рос. *скорняк*, *овчинник*; укр. *співак* і рос. *певец*; укр. *скрипник* і рос. *скрипач*). На відміну від української, російська антропоніміка має у своєму розпорядженні прізвища на зразок *Кузнецов*, *Портной*, *Скорняков*, *Овчинников*, *Певцов*, *Скрипачев* тощо. Денаціоналізація розглядуваних вище антропонімів відбувалася, імовірно, чи то через додавання суфікса *-ов* до твірних основ на зразок *Коваль*, *Кравець*, *Олійник*, *Крамар*, *Кушнір*, *Співак*, *Скрипник* чи то через так звану ретроспекцію – повернення до староукраїнських граматичних форм зі статусом присвійних прикметників, які вказували на належність тій чи тій людині (*син Коваля* = *Ковалів син* < ***Ковалевъ сынъ***; *син Кравця* = *Кравців син* < ***Кравецевъ сынъ***; *син Крамаря* = *Крамарів син* <

Крамаровъ сынъ тощо (пор.: *Київ* [*Кийів*] < **Києвъ городъ**, тобто *місто Кия*). Після занепаду редукованих в абсолютному кінці слова (**Ковалєвъ**, **Кравьцевъ**, **Крамаровъ**) голосні [o], [e] через стадію дифтонгів змінюються на [i]. Звідси, відповідно, в українській антропоніміці представлені й такі номени, які відображають специфічно українські риси – *Ковалів*, *Кравців*, *Крамарів* і т. ін. Слід зауважити, що в західноукраїнській традиції активно функціонують аналогічні прізвищеві найменування, дериваційною базою для яких послужили чоловічі імена: *Іванів*, *Петрів*, *Марків*, *Федорів*, *Стецьків*, *Яцьків*, *Микитів* тощо. До того ж представлені граматичні форми є спільними для носіїв чоловічої та жіночої статі: у першому разі вони є відмінюваними, ілюструють чергування [i] з [o] у закритому / відкритому складах; у другому – залишаються незмінними (пор.: *Стецьків Іван*, *Стецькова Івана*, *Стецькову Іванові* і т. ін.; *Стецьків Надія*, *Стецьків Надії*, *Стецьків Надії* і т. ін.; рос.: *Иванов – Иванова*; *Петров – Петрова* і т. ін.).

Прізвища на зразок *Павликов*, *Макаренков*, *Горбачов*, *Глушков*, *Зубков*, попри формальні показники – суфікси *-ов* засвідчують українське коріння, адже їхня структура маніфестує й специфічно українські ознаки, як-от: *-ик* (*Павликов* ← *Павлик* ← *Павло*), *-енк(о)* (*Макаренков* ← *Макаренко* ← *Макар*), *-ач* (*Горбачов* ← *Горбач* ← *горбач* ← *горбатий* – «який має горб» (пор. рос.: *горбун* → *Горбун* → *Горбунов*), *-к* (*Глушков* ← *Глушко* ← *Глухий* ← *глухий* – «який позбавлений слуху» (пор. рос.: *глухой* → *Глухой* → *Глухов*); *Зубков* ← *Зубко* ← *Зуб* ← *зуб* (пор. рос.: *зуб* → *Зуб* → *Зубов*). Можна з упевненістю констатувати: носій модифікованого прізвища *Сердюков* – етнічний українець, на що вказують і словотвірні (суфікс *-юк*), і семантичні особливості (пор.: *сердюк* – «на лівобережній Україні в кінці XVII – на початку XVIII ст. козак найманих піхотних полків, що був на повному утриманні гетьманського уряду; охоронець гетьмана»). Проте дискусійним залишається питання про походження прізвища *Козаков*, адже, як відомо, козаками в Україні (XV–XVIII ст.) називали «вільну людину з кріпосних селян або міської бідноти, що втекла на південні землі України та брала участь у визвольній боротьбі проти татаро-турецьких і польських загарбників», а в Росії (XVI–XVIII ст.) – «вільну людину з тих же таки кріпосних селян або міської бідноти, яка втекла на окраїни держави»; у дореволюційній Росії з XVIII ст. такий звуковий комплекс почали використовувати для означення «представників військового стану, уродженців військових областей, який повинен був служити в армії за пільгове користування землею». З огляду на хронологію можна допустити, що прізвище *Козак* (похідні *Козаченко*, *Козачук* і т. ін.) зародилося в середовищі українських козаків, а форма *Козаков* є денаціоналізованою (пор.: син *Козака* = *Козаків* син < **Козаковъ сынъ**). Подекуди аналізований антропонім вирізняється ще однією фонетичною особливістю, яка засвідчена в історії розвитку української мови, однак до

сьогодні не знаходить задовільного пояснення. Ідеться про зміну [o] в [a], що фіксується писемними пам'ятками вже від XIII ст. *БАГАТЪ*, *ГАРАЗДЪ*, *ГАРЯЧЬ* (*КОЛАЧЬ* → калач; *ХОЛЯВА* → халява; *КОЖАНЪ* → кажан; *ЧОБАНЪ* → чабан тощо). Такі риси відображені і в антропонімічних номенах (*Кажан*, *Чабан*, *Чабаненко*, *Халявський*, з одного боку, і з іншого, – *Богацький*, *Богачевський*, *Богаченко*, *Богатинський* т. ін.). Не є загальноприйнятною думка про так звану гармонійну асиміляцію або вплив південноросійського акаючого наріччя чи білоруської мови, оскільки в подібних ситуаціях багато слів такої асиміляції не знає (*лопата*, *собака*, *козак*).

Дериваційною базою для антропоніма *Хрущов*, цілком очевидно, послужило прізвище *Хрущ*, співвідносне з лексемою *хрущ* – «жук родини пластинчатовусих, що має червоно-буре забарвлення; шкідник лісу й саду; *перен.* мала дитина, людина», якій у російській мові відповідає звуковий комплекс *майский жук*.

Щоправда, значна частина антропонімічних назв із суфіксом *-ов* позбавлена чітких диференційних ознак, що дозволяли б встановити належність роду їхнього носія до того чи того етносу. Наприклад, прізвище *Андріанов* утворилося від чоловічого імені *Андріан*, запозиченого зі старослов'янської мови *Анѣдріанъ*, спродукованого внаслідок контамінації *Анѣдрен* + *Адріонъ* (останнє бере свої витoki від латинського *Nadriānus* – «(г)адріанець, мешканець міста) (Г)адрії біля Адріатичного моря в Італії (*Nadria* – ім'я одного з римських імператорів (117–138 рр. н.е.), що походив із цього міста). Староукраїнською мовою «син Андріана» звучало як *Андріановъ сынъ*; після занепаду редукованих відповідно до закономірних фонетичних процесів стабілізувалося *Андріанів син* → *Андріанів*. Поява прізвищевого найменування *Андріанов* свого часу була спричинена відповідною державницькою політикою та відповідною громадянською позицією конкретного носія (носіїв).

Денаціоналізація та невідповідність нормам українського правопису маніфестується й такими прізвищами, як *Белозор* (*Белозір*), *Белоус*, *Белоусенко*, *Беліков*, *Лисогор*, *Рябоконь*, *Рябовол*, *Черновол*, *Черноус*, *Чеботарь*, *Чеботарьов*, *Чеботаренко* і т. ін. У своїй структурі вони містять виразні формальні показники того, що зародилися в україномовному середовищі. По-перше, більшість із них є композитними утвореннями, що відображає специфіку українського іменотворення, пов'язаного передусім з періодом козаччини; по-друге, показником українськості русифікованих прізвищ на зразок *Білоусенко*, *Білик*, *Чоботаренко* є наявність суфіксів *-енк(o)*, *-ик*; по-третє, прізвища на зразок *Чоботар*, *Чоботарів*, *Чоботаренко* спродуковані на основі такої дериваційної бази, яка в російськомовному середовищі має зовсім інше звукове оформлення (пор. укр.: *чоботар* і рос. *сапожник*). При реєстрації відповідних антропонімів не враховувалися такі особливості:

1) староукраїнський дифтонг [ie], який позначався літерою **ѣ**, змінився на українському ґрунті на [i] (пор.: **бѣлын** > білий; **лѣсъ** > ліс; **дѣдъ** > дід; **пѣсъкъ** > пісок), на відміну від російської мови, де на місці **ѣ** з'явився голосний [e] (*белый, лес, дед, песок*) (пор. укр.: *Білик, Білецький, Білоус, Лісник, Залісний, Дідик, Дідич, Піщаний* і рос.: *Белый, Белов, Лесков, Дедов, Песков*). Останні згідно з нормами української орфографії записуються як *Білий, Белов, Лесков, Дедов, Песков*;

2) специфічно українською рисою є чергування [o], [e] з [i] в новоутворених закритих складах на зразок *кінь – коня, віл – вола, зір – зору, гора – гір* і т. ін., зумовлене занепадом редукованих (староукр.: **конь – коня, волъ – вола**). Дотримання правил чергування поширюється як на загальні, так і на власні назви і виявляється при словозміні найменувань осіб чоловічої статі (*Білозір – Білозора, Лисогір – Лисогора, Рябокінь – Рябоконя, Сивокінь – Сивоконя, Чорновіл – Чорновола, Кривоніс – Кривоноса* і т. ін.);

3) зміна давнього [e] в [o] після шиплячих та *j* відбулася за умови, якщо в наступному складі був голосний попереднього ряду, тобто такий, який не пом'якшував попереднього приголосного (пор.: **шестын** – шостий; **женатын** – жонатий; **пшено** – пшоно; **чернын** – чорний і т. ін., але **шести** – шести; **женити** – женити; **пшеница** – пшениця; **чернь** – чернь); звідси й *Чорновіл, Чорноус, Чоботар, Чоботаренко*, але *Пшеничний, Черняхівський, Черненко*;

4) депалаталізація приголосних, передовсім шиплячих та дрижачого [p], у результаті якої останні втратили здатність бути м'якими в позиції кінця складу (слова), а відтак м'який знак після них не пишеться: *Кобзар, Токар, Скляр, Школяр, Чоботар, Галич* і т. ін.; останні, натомість, завдяки «зусиллям» працівників соціальних служб отримують русифікований варіант на зразок *Кобзарь, Токарь, Чоботарь* тощо. Зайві графічні знаки доволі часто трапляються в денаціоналізованих українських прізвищах: *Ульянченко*, замість *Улянченко* ← *Улянко* ← *Улян*; *Ульянич* замість *Улянич* ← *Улян*; *Касьяненко* замість *Касяненко* ← *Касян*; *Дьченко* (або *Д'яченко*) замість *Дяченко* ← *дяк*; подекуди з'являється не характерне для української мови в таких ситуаціях подвоєння (*Луппа, Салло*);

5) прізвища прикметникового походження мають в українській мові закінчення *-ий (-ій)* (для осіб чоловічої статі), *-а* (для осіб жіночої статі): *Білий, Біла; Повний, Повна; Довгий, Довга; Останній, Остання*. Така закономірність зберігається й при написанні українською мовою російських прізвищ: *Білий, Горький, Крайній; Біла, Горова, Крайня* [7, с. 112]; написання на зразок *Белая, Полная, Долгая* суперечить нормам української орфографії навіть за умови, що носії цих прізвищ є етнічними росіянами. Етнічний українець (українка) мають прізвищуватися *Білий, Біла; Повний, Повна; Довгий, Довга*. Останні чотири ілюстрації демонструють таку специфічно українську фонетичну особливість, як

зміна [л] на [ў] (пор. староукр.: *пъльнъ* > повний; *дъльгъ* > довгий; *тъльстъ* > товстий; *вълкъ* > вовк; *вълна* > вовна; *жьлтъ* > жовтий і т. ін.). Для російської мови такі модифікації не характерні, а відтак – *Толстой*, *Волков* тощо.

Наведені розмірковування є лише одним із акцентів тієї важливої проблеми, яку ось уже впродовж багатьох десятиліть намагаються розв'язати як вітчизняні, так і зарубіжні ономасти. Чи буде колись наведено порядок в українській антропоніміці – питання риторичне. Адже цілий ряд суб'єктивних і об'єктивних чинників, які стають на заваді нормалізації, уніфікації прізвищевих найменувань. Незаперечним залишається одне: історія нашого прізвища – історія нашого роду, а всі вони загалом складають літопис українського народу.

Література

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [упорядн. та гол. ред. : В. Т. Бусел]. – К.; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2001. – 1426 с.
2. Етимологічний словник української мови : у 7-и томах / [упорядн. : Болдирев Р. В., Коломієць В. Т., Лукінова Т. Б. та ін.]. – К. : Наукова думка, 1982. – Т.1. – 631с.; 1885. – Т.2. – 570с.; 1989. – Т.3. – 552с.; 2003. – Т.4. – 656с.; 2006. – Т.5. – 704с.
3. Історична граматики української мови : [підручник] / [Безпалько О. П., Бойчук М. К., Жовтобрюх М. А. та ін.]. – [2-е вид., випр.]. – К. : Радянська школа, 1962. – 510 с.
4. Півторак Г. Українці: звідки ми і наша мова? / Григорій Півторак. – К. : Наукова думка, 1993. – 200с.
5. Пономарів О. Культура слова : Мовностилістичні поради / Олександр Пономарів. – К. : Либідь, 1999. – 239 с.
6. Трійняк І. І. Словник українських імен / Іван Іванович Трійняк. – К. : Довіра, 2005. – 509 с.
7. Український правопис / АН України, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні; Інститут української мови. – [4-е вид., випр. і доп.]. – К. : Наукова думка, 1993. – 240 с.

СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ФАУНО- І ФЛОРОНІМІВ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Мішеніна Т. М. Структурно-семантичні особливості фауно- і флоронімів у сучасній українській мові.

У статті розглядається питання про залежність структур і семантики посесивних конструкцій від складу компонентів посесивного зв'язку, про роль цих компонентів у визначенні трансформаційного вектору посесивних одиниць.

Ключові слова: посесивність, семантичний компонент посесивного зв'язку, трансформаційний аналіз.

Мишеніна Т. М. Структурно-семантические особенности фауно- и флоронимов в современном украинском языке.

В статье рассматривается вопрос о зависимости структуры и семантики посесивных конструкций от состава компонентов посесивной связи, о роли этих компонентов в определении трансформационного вектора посесивных единиц.

Ключевые слова: посесивность, семантический компонент посесивной связи, трансформационный анализ.

Mishenina T. M. Structure and semantic peculiarities of founa- and floronymies at the morden Ukrainian language.

The article investigates the question of depening the structure and semantic of constructions of possessiveness on the possessivene constituents. It also examines in defining the transformational models of possessivene units.

Key words: possession, semantic constituent of possessive connection, transformational analysis.

Можливості мовної одиниці передавати певний семантичний і структурно-синтаксичний зміст зумовлюють вибір тієї чи тієї одиниці мовцем у процесі мовлення й визначають сферу її вживання. Функціональний аналіз застосовано в дослідженнях семантичних категорій темпоральності, модальності, локативності, аспектуальності, оцінки тощо. Сукупність засобів вираження розуміємо як певний простір, у якому виділяється ядро й периферія. Базова одиниця реалізує в реченні значення категорійної доміанти щодо формального вираження позиції всіх учасників ситуації. Посесивні одиниці перебувають у дериваційних узаємозв'язках.

Звідси, відповідно, актуальним є визначення національно-культурної специфіки назв представників флори і фауни – дериватів конструкцій органічної належності. Назви відображають структуру знань і уявлень українського народу про флоро- і фауноніми, узаємодію коду з іншими культурними кодами в українській мовні картині світу.

Мета статті полягає у з'ясуванні зумовленості структурно-семантичних особливостей флоро- і фаунонімів в українській мові.

У сучасному мовознавстві категорія посесивності розглядається як одна з універсальних понятійних категорій мови, основним значенням якої є визначення назви об'єкта, що перебуває у відношенні володіння з суб'єктом (особою чи предметом).

Найзагальніше значення посесивних конструкцій є абстрактним і позначає відношення між об'єктами [6, с. 4]. Аналіз конкретних систем посесивних значень, що реально репрезентуються в різних мовах дозволяє визначити посесивність як семантико-синтаксичну універсалію, яка означає зв'язок між незалежною субстанцією та залежним об'єктом.

При моделюванні системи посесивних відношень обов'язковим є визначення напряму зв'язку, ступеня його тривалості. Характер зв'язку (залежно від ситуації) дозволяє трактувати посесивність як категорію, що позначає єдине фізичне і / чи функціональне ціле. Посесивне відношення усвідомлюється мовним менталітетом і репрезентується на лексичному, морфологічному або синтаксичному рівнях.

Згідно з концепцією функціональної граматики виділяють граматичну форму, яка інтегрує найбільш характерні ознаки аналізованої семантичної сфери [4, с. 99]. Типова структура, що ґрунтується на семантичній категорії посесивності, репрезентує той аспект «загальної ситуації», який розкриває й характеризує посесивні відношення. Подібна структура займає центральне місце в синтаксичному змісті речення, а предикативна ознака володіння інтерпретуємо як наявність (наявність предмета у сфері володіння).

На основі аналізу посесивних відношень дослідники (О. Бондарко, О. Головачова, В. Топоров) розглядають категорію посесивності як концентричну (антропоцентричну) структуру, центром якої є людина. Її духовне ядро, тіло, зовнішня реальність усвідомлюється як «посесивний простір». У сучасній лінгвістиці антропоцентризм визначається як основа взаємозв'язку мови та мислення. Антропологічна модель розглядає мовні явища у проекції на вищий рівень організації мови, який передбачає обов'язкову присутність людини. Про антропоцентричні механізми мови можна говорити як на рівні судження, так і на рівні суб'єкта і предиката вторинної номінації. На рівні суб'єкта антропоцентризм полягає в самому виборі першого, тобто в заданій темі, яка підлягає концептуалізації. Суб'єкт вторинної номінації належить в основному до сфери людини та до гуманізованих сфер досвіду (абстрактні поняття).

Ми зазначали, що за спрямованістю зв'язку відношення посесивності може характеризуватися як відношення «входження» й відношення «включення». Об'єкт, залучений до посесивного простору, представлений як невідокремлювана частина посесора. Подібні зв'язки характеризують неорганічну належність. Наше бачення невідчужуваності ґрунтується на тому, що посесивні відношення виникають між незалежною субстанцією (суб'єктом) і залежною (об'єктом) – заданою, обов'язковою складовою

посесора. З цієї позиції функціональні, родинні зв'язки на рівні особа – особа визначаємо як ознаку відчужуваної належності. Неорганічна належність характеризує об'єкт як окремий, відчужуваний від посесора. Об'єкт, що входить до сфери посесора, становить дискретну одиницю зовнішньої реальності і є відчужуваною частиною посесора.

Як уже зазначалося, основними засобами вираження значення володіння та його семантичних варіантів учені вважають предикативні конструкції, у яких знаходять формальне вираження позиції посесора, об'єкта та предикативної ознаки володіння. До лексичних засобів вираження посесивності науковці зараховую складні іменники та прикметники, які в семантичній структурі містять сему володіння. Складні, присвійні й деякі якісні прикметники за умови препозиції утворюють атрибутивні посесивні конструкції. Складні прикметники, що характеризують фізіологічний стан, є показовими в сучасній українській мові. Пор.: *Хлопець має сині очі – Синьоокий хлопець*. Менш уживаними є складні іменники: *синьоок, кривоніс*. Якісні прикметники з посесивним значенням указують на об'єкт володіння (*зубатий, вусатий, горбатий*) або позначають ознаки суб'єкта (*багатий, бідний, розумний*).

Одиниці всіх рівнів містять сему, яка передбачає зв'язок між двома предметами і може реалізуватися як у лексичних одиницях, визначаючи сам принцип номінації об'єкта, так і на синтаксичному рівні. Тому виокремлення базової моделі уможлиблює систематизацію семантичних компонентів посесивних відношень, які своєрідно групуються в конструкціях певного семантичного різновиду, а також зумовлюють трансформаційний процес через актуалізацію певних компонентів посесивних відношень.

У публікації аналізуємо структурно-семантичні особливості дериватів конструкцій органічної належності в соціокультурному контексті. Одним із пріоритетних напрямів сучасного українського мовознавства є аналіз мови як найважливішого засобу вираження етносвідомості, національного характеру, духовної культури народу, його картини світу. Домінування в сучасній світовій лінгвістиці когнітивно-дискурсивної парадигми спрямовує такі дослідження в царину лінгвоконцептології, метою якої є опис організації та способів вербалізації концептів як складників свідомості, носіїв культурно значущої інформації певного етносу.

В україністиці підґрунтям концептуального аналізу стали численні розробки фрагментів мовної картини світу українського народу (С. Єрмоленко, В. Жайворонок, В. Калашник, Ю. Карпенко, В. Складенко, В. Ужченко й інші).

У руслі нашого дослідження визначальним є інтерпретація назв на позначення представників флори і фауни – дериватів конструкцій із семантикою органічної належності (посесивний зв'язок «неособа – будова»).

Основним методом подібних досліджень є концептуальний аналіз, за допомогою якого здійснюється моделювання концептів як ментально-психонетичного комплексу. Метод передбачає когнітивно-ономасіологічний аналіз, що дає змогу встановити зв'язки ономасіологічних структур українських назв рослин і тварин зі структурами знань про означене, зважаючи на організацію концептів в етносвідомості. Використовуваною є методика словотворчого й етимологічного аналізу. Специфіка нашого дослідження визначає посилену увагу до дериваційної парадигми одиниць, що дозволяє здійснити всебічний структурно-семантичний аналіз.

Мотивація назв визначається за типом фрагментів концептуальних структур, обраних мотиваторами позначень. Моделювання цих структур ураховує методику про позиційного аналізу, розроблену рольовою граматику й семантичним синтаксисом і використовувану для встановлення об'єктивно-логічної інформації про флоро- і фауноніми у свідомості; методику концептуальної метафори, упродовженої в когнітивній семантиці.

Задля визначення способів вербалізації флоро- і фауноконцепта в українській картині світу і специфіки використання знаків коду в концептуальних сферах застосовуємо контекстуальний, компонентний, текстово-інтерпретаційний, лінгвостилістичний та архетипний аналіз.

Концептуальне моделювання й інтегрований опис значущих у культурному сенсі для українського народу концептів етносвідомості у проекції на диференціацію наукової, наївної й поетичної картин світу; сприяє поглибленню знань про організацію ментального лексикону і його зв'язок із національною свідомістю, характером, культурою народу.

Термін «концепт» у сучасній лінгвістиці розглядається неоднозначно: суперечливими й дискусійними є питання співвідношення концепту, поняття та значення, вербалізації концепту, узаємодії індивідуального й етнічного в концепті, його структури, психічної природи, способу та методик моделювання й опису. Базовим є розуміння концепту як інформаційної структури, що відображає знання й досвід людини; оперативної змістовної одиниці пам'яті, ментального лексикону, концептуальної системи й мови мозку, усієї картини світу, відтвореної в людській психіці (О. Кубрякова).

Концепт не обмежується лише мисленневими структурам, а й залучає різні пізнавальні механізми свідомості, які забезпечують накопичення концептуальної інформації: відчуття, почуття, образи, інтуїцію, трансценденцію та колективне позасвідоме.

Ознаками концепту є: неізолюваність, тобто зв'язаність з іншими концептами; відкритість як невичерпність їхнього змісту; наявність їх у межах структурованих концептуальних сфер, які є фоном концепту; цілісність і несувора структурованість; динамізм і креативність як здатність змінюватися, поповнюватися новим знанням, уточнюватися.

Способом репрезентації концепта є знаки природної мови, які нашаровуються на концептуальну інформацію й інтегруються з нею в мовно-мисленнєвій діяльності. Отримавши мовне позначення, концепт формує семантику мовних одиниць, яка актуалізується в тому чи тому аспекті в певній ситуації використання знака. Модель ментально-психонетичного комплексу у своїй структурі містить пропозиційний компонент, що належить мисленнєвій сфері свідомості й корелює з іншими психічними функціями, образами й архетипами колективного позасвідомого (О. Селіванова). Пропозиційний компонент є системою пропозицій – мисленнєвий аналогів ситуацій, учасниками яких є представники флори і фауни, що передають відносно об'єктивну й несуперчливу інформацію, позначену мовними одиницями у прямих значеннях. Асоціативно-термінальна частина формується через переінтерпретацію знань у термінах інших концептуальних сфер на підставі мисленнєвої аналогії, образного сприйняття об'єкта.

Когнітивно-ономасіологічний аналіз мотивації української флоро- і фаунолексики складається з двох етапів: інтерпретації ономасіологічних структур назв і моделювання структур знань про позначене. Ономасіологічні структури похідних флоро- і фаунонімів побудовані за різними моделями і представлені простими дериватами, композитами, юкстапозитами і сполуками.

Інтерпретація ономасіологічних структур передбачала з'ясування концептуального статусу ономасіологічних ознак, визначення ономасіологічного базису (напряму деривації вихідних посесивних одиниць). Моделювання структур знань про позначене ґрунтується на організації ментально-психонетичного комплексу. Проектування української флоро- і фаунолексики на цю модель дало змогу реконструювати відповідні фрагменти концептів у поєднанні засобів їх презентації в науковій і наївній картинах світу. Наукова картина флори і фауни відображена в номенклатурних назвах, прийнятих у польових визначниках, а наївна – народними назвами.

Диференціація типів мотивації залежить від статусу мотиватора у структурі знань про позначене. Пропозиційна мотивація визначає реконструкцію об'єктивних знань про представників флори і фауни, які містять: класифікаційний поділ на ряди, родини й види; відповідні ситуації, пов'язані з життєдіяльністю представників флори і фауни, особливостями забарвлення й будови тіла тощо.

Флоро- і фауноконцепти в українській етносвідомості є однією із ключових, культурно маркованих констант, що формується внаслідок узаємодії різних пізнавальних механізмів: сприйняття флоро- і фаунолексем переважно зором і слухом, фіксації образів, оброблення цієї інформації мисленнєвою сферою, формування стереотипів й усталених оцінок на базі архетипів колективного позасвідомого й наївної картини

світу, а аткож детальній категоризації в науковій картині світу. Характеристика мовних засобів репрезентації концептів здійснюється на підставі когнітивно-ономасіологічного аналізу мотивації українських флоро- і фаунонімів.

Структурно-семантичні особливості посесивних конструкцій дозволяють декодувати їхнє концептуальне переосмислення. На основі спостереження над мовним матеріалом частини тіла посесора можна поділити на абсолютно та відносно невідчужувані. Якщо абсолютно невідчужувані об'єкти є обов'язковими і водночас унікальними в посесивному просторі суб'єкта, то відносно невідчужувані – необов'язковими. Для конструкцій з абсолютно невідчужуваним об'єктом обов'язковим є атрибутивний структурно-семантичний поширювач, який виражає ознаки за розміром, формою та кольором. Структури моделі С – П – О – Loc репрезентують зв'язок фізичного та психічного станів особи. У подібних конструкціях предикати виражаються тематичними дієсловами, що характеризують виявлення буття; локатив – іменниками на позначення фізичного органу або частини тіла. При реалізації моделі С – П – Atr – О конструкції містять інформацію про чітку відповідність між станом і зовнішнім виглядом суб'єкта. Атрибут виражається прикметником на позначення емоціональних характеристик, моральних та вольових якостей особи.

Посесивні конструкції трансформуються у складні іменники або субстантивні власне словосполучення залежно від функції такого компонента посесивного значення, як постійність / тимчасовість; а також характеру зв'язку між посесором та об'єктом, де об'єкт кваліфікується як абсолютно чи відносно невідчужуваний. Оскільки структурною особливістю конструкцій з об'єктом на позначення соматизма є обов'язковість атрибутивного поширювача, то вихідною моделлю слід уважати таку: С – П – Atr – О; для конструкцій з відносно невідчужуваним об'єктом, відповідно, С – П – О.

Деривація на базі вихідних семантично елементарних речень відбувається у такий спосіб: *Чоловік має ніс + Ніс є кривий – Чоловік, що має кривий ніс, некрасивий – Чоловік з кривим носом некрасивий – Кривоносий чоловік некрасивий – Кривоніс некрасивий* [6, с. 115–117].

Зв'язок «посесор – фізичні складові тіла» є своєрідною моделлю, за якою людський менталітет структурує й інші типи відношень невідчужуваності. Так, типовою є конструкція моделі С – П – О; С – П – Atr – О та її деривати на позначення особливостей, властивостей зовнішності представників флори й фауни. Наприклад: *До мигдалевидних сортів належать форми, що мають вузькі, з загостреною верхівкою плоди, подібні до горіхів мигдалю; Самка зимового п'ядуна має недорозвинені вкорочені крила, не літає, самець літає і має бурувато-сірі крила з темними поперечними хвилястими смугами.*

Нашу увагу привернули назви представників тваринного та рослинного світу. Назви можуть бути пов'язані із зовнішнім виглядом. Розглядувані флоро- та фаунолексеми являють собою складні назви, що передають партитивні відношення й позначають ціле за його характерною частиною. Твірна модель для дериватів має структуру С – П – О; С – П – Аtr – О. Проте посесивні конструкції, що позначають особливості зовнішнього вигляду людини, представників флори й фауни на власне семантичному рівні мають різний склад семантичних компонентів посесивних відношень *людина – тіло*, що суттєво відрізняється від складу відношень *рослина – будова; тварина – тіло*. У групі назв виявлено певні закономірності. Зокрема, домінантною ознакою найменування є форма та розміри рослин (тварин), які привертають до себе увагу людини своєю стереотипністю, або, навпаки, незвичайністю: а) флоролексеми: *анограма тонколиста, астрагал мохнаткоквіткови, сон широколистий, булатка велико квіткова, булатка довголиста, фісташка туполиста, тонконіг різнобарвний*; б) фаунолексеми: *широконосі мавпи, довгоносі мавпи, довгоп'ят, великорот, довгорил, ширококорот, довгопер, гостроніс (риби)*.

Слід зазначити, що посесивні конструкції з посесором-істотою мають самодостатнє комунікативне значення і за умови трикомпонентної структури. Про це свідчить закріпленість у мовному менталітеті унікальності ознаки як одночасно особливості і норми: а) *мавпа має вуса – вусатий тамарин*; б) *метелик має ніс – носатий метелик – носатка*; в) *риба має смуги на тілі – смугаста риба – оселедцевий смугач; птах має чуб – чубата синиця*.

Друга особливість полягає в тому, що прикметник-дериват може мати різні значення (об'єктивно збільшеної ознаки чи унікальної ознаки) залежно від семантичного компонента посесивного значення за ознакою типовість / нетиповість, що проектується у процесі деривації у площину невідчужуваної посесивності: *вухатий їжак (нетипова ознака) – вухатий біляк-засць (збільшена ознака)*.

Інша частина складних іменників-назв істот передбачає два семантично елементарних речення, у яких фігурують логічні відношення ототожнення посесивного об'єкта з пропозитивним суб'єктом номінативного речення: *Птах має хвіст + Хвіст подібний до шила – Птах, що має подібний до шила хвіст, красивий – Птах з подібним до шила хвостом, красивий – Птах з шилоподібним хвостом красивий – Шилохвіст красивий*.

При описі зовнішнього вигляду представників флори чи фауни активно використовуються деривати на зразок *Птах з шилоподібним хвостом – Шилоподібний хвіст*, що відображають зв'язок *частина – ціле*, наприклад: *Суцвіття густе, багатоквіткове, яйцеподібно-циліндричне; Вона має веретенподібне тіло, від середини хвостового плавця відходить довгий, за допомогою якого рибка розганяється*. Назви на зразок

шилохвіст указують на схожість форми тіла або окремих його частин з різними предметами або частинами тіла людини: а) флоролексеми: *ремнепелюстник козячий, пальчатокорінник Фукса, зіркоплідник зірчастий*; б) фаунолексеми: *лопатоніс, лопатозуб, мішкотіл, шипоголов, американський веслоніс, трубкарот (риби)*.

Окрему групу утворюють іменники-назви істот, семантичну базу яких «становлять два однотипні семантично елементарні речення, що передбачають спільні компоненти, переважно предикат і аргумент-діяч» [6, с. 116–117]. За логікою реалізації посесивних відношень ці речення репрезентують операцію ототожнення форми всього тіла як цілого «посесора» істоти чи неістоти: *Тварина подібна до вівці + Тварина подібна до бика – Тварина подібна і до вівці, і до бика – Вівцебикоподібна тварина – Вівцебик; Риба має тіло + Тіло подібне до диска – Дискopodobна риба – Риба-диск*. Назви вказують на подібність з предметами, істотами та неістотами: 1) робочими інструментами, зброєю (*молот-риба, пила-риба, папірець-риба, ніж-риба, меч-трава болотна*); 2) інструментами (*ліра-риба, дудка-риба, гітара-риба*); 3) предметами (*ліхтар-риба, ремінь-риба, ключ-риба, куля-риба*); 4) ссавцями (*птах-носоріг, риба-носоріг, риба-мавпа, їжак-риба*); 5) птахами (*сичик-горобець, риба-колібри, риба-ластівка, риба-пелікан*); 6) плазунами (*змієрибка, риба-кайман, тюльпан змієлистий*); 7) рослинами (*мигдаль-персик, лавровишня*).

Другою закономірністю є вибір ознаки за кольором, який покладено в основу найменування. Флоро- та фаунолексеми становлять деривати, що утворюються аналогічним ланцюжком: *Рослина має цвіт (квіти) + Цвіт є білий – Рослина, що має білий цвіт, красива – Рослина з білим цвітом красива – Білоцвітна (білоквіткова) рослина красива – Білоцвіт (білоквіт) красивий*. Наприклад: а) флоролексеми: *білоцвіт весняний; крокус білоквітковий; любка зеленоцвітна; біловус стиснутий; жовтяниця червонолиста*; б) фаунолексеми: *червонокрила; сизокрила; синьоголовка*.

В основу найменувань може буде покладена кількісна ознака, коли наявність певних частин тіла тварини чи складових частин рослини є особливістю їхньої будови: а) флоролексеми: *дріада восьмипелюсткова; зозулець тризубчастий; малаксис однолистий; любка дволіста*; б) фаунолексеми: *однорічний дзвонар; триголовка колючка; дев'ятиголова колючка (риби); гадючий шестипелюстковий; згубниця п'ятилиста*.

Деривати конструкцій органічної належності являють собою складні назви-композиції, уживаються в конкретному й загальному значенні (прізвисько або прізвище). Пор.: *сивоголовець, черевань, лобач, крутолоб, плосконіс, товстоніс, горбач, сиволап, жовтоног; І хоч як невесело було Бондаренкові. Та він зупинив недалекого, але спритнуватого жовтодзьоба: – Ти, Стьопочко, не заблудився часом?* (М. Стельмах).

Інша ситуація спостерігається серед уживання дериватів, у яких посесором виступають неістоти (рослини) й істоти (тварини). З проаналізованих одиниць деривати на зразок *широконоса мавпа, довгон'ят*. Це, очевидно, пояснюється тим, що унікальність, підкресленість ознаки посесорів-неосіб має широкий діапазон наявних рис, порівнюваних поміж однотипною сукупністю посесорів (рід, вид, підвид тощо): 1) *кумка червоночерева – кумка жовточерева; одноусий дзвонар – триусий дзвонар; сонечко семикрапкове – синявець червонокрапковий*; 2) *жовтопуз (полоз); плосконіс; товстолобик (риба); чорногуз; тонкошийка; широковух; білохвіст (птаха)*. У свою чергу, переважне використання субстантивного словосполучення свідчить про незакріпленість на мовному рівні розмежування за перцепційною системою (зоровою) унікальних ознак посесорів-істот. Пор.: *довгоніг (комар) – довгоніжка (павук) – довгонога ракша (птаха) – довгонога рогатка (кумка) – різнорівневі системи розвитку; білохвіст (орлан) – білохвостий плавунчик (птаха) – білохвостий трубоч (птаха) – однорівнева система розвитку*. Незакріпленість розмежування фіксується як серед дериваційних ланок, так і серед значень суфіксів із посесивним значенням: *вусатий – вусач: вусач альпійський, вусач дубовий (ряд жуки); губастий – губань: смугач губастий, губань зелений (риби)*.

З іншого боку, ознака частини тіла акцентується через порівняння серед обмеженої сукупності посесорів (ряд: вид, підвид, родина, рід). На фоні загальної сукупності посесорів виокремлена ознака не становить унікальної особливості. Така думка підтверджується оказіонально можливим дериватом у розмовно-побутовому стилі: *сизокрила чайка – сизокрилка; широкорота бородатка – широкооротка; жостір чорноягідний – чорноягідник; фіалка трицвітна – трицвітка*.

Отже, дериваційна парадигма посесивних конструкцій зі значенням наявності в посесора фізичних властивостей і характерних ознак зовнішності визначає семантичні особливості залежно від опозицій абсолютна / відносна невідчужуваність; типовість, що проектується в ряди типовість – унікальність (для посесора-людини) і типовість – норма як неунікальність (для посесора-нелюдини).

Мовний матеріал дозволяє зробити узагальнення щодо типів мотивації українських назв представників флори і фауни як чинників концептуалізації в мовній картині світу.

Особливості категоризації класу тварин, птахів і рослин відображені в гіперонімічному й еквонімічному різновидах пропозиційної мотивації: перший різновид застосовує на позначення виду знаки його родових назв більш високого класифікаційного рівня (у науковій картині) світу – рангу ряду й родини; у наївній картині – базового рівня класифікації, згідно із твердженнями представників прототипної семантики). Наприклад, у номенклатурі ряд *гагароподібних* передбачає родину *гагарових* і види

гагари червоношиїї, чорношиїї, білодзьобої. На прототип роду часто вказує мотиватор-корелятив, позначений в українських номенклатурних онімах прикметником на позначення усталеної ознаки – *звичайний*, що є репрезентантом найбільш типових і яскравих ознак роду: *зозуля звичайна*, на відміну від *зозулі чубатої*, не має чубчика на голові. Використання корелятива для систематики онімів також демонструє найбільшу поширеність цього виду в Україні, на відміну від інших.

Еквонімічний різновид відображає вибір мотиватора назви виду з іншого класифікаційного видового рівня того самого класу; іншого класу. Так, відбувається перенесення назви горобцеподібних на орнітонім ряду совоподібних – *сичик-горобець*. Подібність із предметами, істотами, неістотами спостерігаємо в назвах *птах-носоріг, риба-носоріг, риба-мавпа, їжак-риба, меч-трава болотна, лавровишня*. Перенесення назви відбувається в межах ряду на назви видів кількох родин: ряд горобцеподібних має родини суторових (*синиця вусата*), довгохвостих синиць (*синиця довгохвоста*) і синицевих (*ремез*).

Мотиваторами українських онімів обираються предикатні терміни: складники рівнів якості (*зеленяк, синьга, чорниш, гриф чорний*), партитиви (*норець чорношиїї, щирик червоногрудий, дятел білоспинний, рябок чорночеревий, сип білоголовий, червоноволик, синьошийка, черногуз, орлан-білохвіст*).

На відміну від пропозиційного типу мотивації альтернативний її асоціативний є метафоричним за способом позначення структур знань про оніми в етносвідомості українського народу. Мотиватори є донорськими й постачають власні знакові ресурси для фігурального позначення онімів.

Донорські концептуальні сфери обрані не випадково, адже використання їхніх знаків ґрунтується на численних асоціативних аналогіях зовнішніх ознак, поведінки, життєдіяльності представників флори і фауни з іншими, більш близькими для номінаторів предметами і явищами дійсності та їхніми ознаками. Зокрема найбільш близькою для носіїв української мови сферою є концепт *Людина*. Номінатори, керуючись принципом антопометричності, сприймають й оцінюють оніми, устанавлюючи аналогії з назвами осіб за родом діяльності, властивостями людини, частинами її тіла (соматизмами), знаками предикатів дій і поведінки людини тощо (*пастушок; сова бородата; крячок білощокий; дятел трипалій; синиця вусата; лопатозуб; шипоголов; дрізд білобровий; чубарик; тесляр; ковалик*). Механізмами появи знаків концепту *Людина* в асоціативній частині концепту оніми є уподібненням на підставі суміжного компонента двох концептів, сценарних структур, образів, відчуттів.

Змішана мотивація представляє в ономасіологічних структурах українських онімів (комполітивів і сполук) різні за статусом фрагменти ментально-психонетичного комплексу, поєднуючи пропозиційні компоненти з асоціативними й модусними (*серпокрилець білочеревий;*

шиллодзьобка; корольок золотоголовий; реготун чорноголовий). Причому такі зв'язки в чотирикомпонентних ономасіологічних структурах орнітонімів можуть демонструвати поєднання кількох донорських концептуальних сфер із пропозиційним ядром концепту *Тварина, Рослина, Птах* (*золотомушка жовточуба; пірникоза сірощока*). Змішана мотивація зумовлена тенденцією до збагачення знакових ресурсів у сфері термінології за рахунок метафоризації.

Когнітивно-ономасіологічний аналіз українських флоро- і фаунонімів дав змогу виявити прототипну категоризацію концептів, складну систему гіперо-гіпонімічних відношень, установити базові пропозиційні компоненти, що фіксують відносно об'єктивну, несуперечливу інформацію в українській етносвідомості.

Література

1. Арутюнова Н. Д. Русское предложение. Бытийный тип. Структура и значение / Н. Д. Арутюнова, Е. М. Ширяев. – М. : Русский язык, 1985. – 195 с.
2. Безпояско О. К. Іменні категорії (функціональний аналіз) / О. К. Безпояско. – К. : Наукова думка, 1991. – 177 с.
3. Безпояско О. К. Граматика української мови. Морфологія : [підручник] / О. К. Безпояско, К. Г. Городенська, В. М. Русанівський. – К. : Либідь, 1993. – 336 с.
4. Бондарко А. В. Функціональна граматика. Модальність. Посесивність / А. В. Бондарко. – Л. : Наука, 1984. – 133 с.
5. Городенська К. Г. Деривація синтаксичних одиниць / К. Г. Городенська. – К. : Наукова думка, 1991. – 189 с.
6. Камова І. М. Типологія посесивного значення : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. филол. наук / І. М. Камова. – М. : Изд-во МГУ, 1980. – 27 с.
7. Колечко М. Д. Посесивные конструкции в украинском и русском языках : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. филол. наук / М. Д. Колечко. – К., 1995. – 25 с.
8. Терехова Д. І. Психолінгвістичні особливості сприйняття соматичної лексики в українській та російській мовах : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук / Д. І. Терехова. – К., 1997. – 20 с.
9. Топоров В. Н. О некоторых предпосылках формирования категории посесивности / В. Н. Топоров // Славянское и балканское языкознание : Проблемы диалектологии. Категория посесивности. – М. : Наука, 1980. – С. 142–167.

ЛІНГВІСТИКА І ПОЕТИКА ТЕКСТУ

УДК 821.111.09+821.161.2.09:82.193.3

І. С. Білоконенко

ПОЕТИЧНІ ПАРАЛЕЛІ СОНЕТАРІЇВ Е. СПЕНСЕРА ТА І. ФРАНКА

Білоконенко І. С. Поетичні паралелі сонетаріїв Е. Спенсера та І. Франка.

Описано поетичні паралелі в сонетах англійського поета Е. Спенсера та українського поета І. Франка (збірка «З вершин і низин»). Характеризується сприйняття митцями суспільного призначення поезії і ролі поета в літературі; цінності людського життя, взаємозалежність людини і природи, пріоритету громадянських ідеалів, людське кохання.

Ключові слова: Відродження, гуманізм, сонет, Е. Спенсер, І. Франко.

Белоконенко И. С. Поэтические параллели сонетариев Э. Спенсера и И. Франка.

Описаны поэтические параллели в сонетах английского поэта Э. Спенсера и украинского поэта И. Франко (сборник «З вершин і низин»). Характеризуется восприятие художниками слова общественного предназначения поэзии и роли поэта в литературе; ценности человеческой жизни, взаимозависимости человека и природы, приоритета гражданских идеалов, человеческой любви.

Ключевые слова: Возрождение, гуманизм, сонет, Э. Спенсер, И. Франко.

Bylokonenko I. S. The poetical similarities in the sonnets of Edmund Spenser and Ivan Franko.

The article describes poetical similarities in the sonnets of English poet Edmund Spenser and Ukrainian poet Ivan Franko (collection «Z verшин I nizin»). The author characterizes the particular virtues of reception, the social function of the poetry, the role of poets in literature, and the value of human life. She also depicts the relationship between nature and man. Furthermore she explains the priority of civil ideals and love.

Key words: Renaissance, humanism, sonnet, E. Spenser, I. Franko.

Формування в Європі національних літератур розпочинається з епохи Відродження. Високе Відродження (XV–XVI ст.) характеризується розвитком гуманістичної поезії, вищим досягненням якої в Англії періоду правління Єлизавети I стала творчість Е. Спенсера, Ф. Сідні та В. Шекспіра. Проте, якщо творчість останніх персоналій отримала гідну оцінку в численних літературознавчих описах, поетичне надбання Е. Спенсера (1552–1599 рр.) ще вивчено недостатньо і чекає на свою подальшу розвідку представниками нового підходу, які визнані «виключно прогресивними» (С. Артамонов, Т. Власова, І. Осіновський, Н. Монроз, Л. Нікіфорова, Л. Привалова, Н. Семешко, О. Склярова, Н. Торкут, М. Шаповалова та ін.) [1; 3; 5; 6; 9; 10]. Сучасники визнавали Е. Спенсера

провідним поетом, який органічно поєднав Відродження і Середньовіччя, новаторство та традиції. Його захоплювали не просто слова, а їхня форма, «колір», ритміка. До поетичної спадщини митця входять ліричні поеми, філософські гімни і сонети, написані на зразок творів Ф. Петрарки. Особливо відомим став цикл сонетів «Amoretti» (у перекладі з італійської – «Любовні пісні»).

Літературознавчий словник визначає сонет як ліричний вірш, що складається з чотирнадцяти рядків п'ятистопного або шестистопного ямба: двох чотиривіршів (катрени) з перехресним римуванням і двох тривіршів (терцети) з усталеною АБАБ, АБАБ, ВВД, ЕЕД або перехресною АБАБ, АБАБ, ВДЕ, ВДЕ чи АБАБ, АБАБ, ВВД, ЕЕД схемою римування [2, с. 648–650]. Початок сонетотворення відносять до поезії французьких трубадурів, але становлення жанру пов'язують із творами поета сицилійської школи Джакомо да Лентіні. Ф. Петрарка був реформатором цього жанру, а його сонети італійською стали перлиною світової літератури. Класичний італійський сонет – це жорсткий за формою вірш, який складався з двох катренів, де рядки римуються за схемою АБАБ чи АББА, а також двох терцетів із римуванням на зразок ВДВ, ДВД чи ВДЕ, ВДЕ. У ранніх сонетах Ф. Петрарка прагнув витонченості, зовнішньої елегантності; пізніше змістив акцент у бік влучності, однозначності, зрозумілості змісту, мовної гнучкості [1, с. 9]. У своїх сонетах він оспівував кохання, патріотизм, однак найважливішим стало те, що його вірші торкалися душ людських, викликали яскраві почуття. Завдяки їм з'явилися послідовники, серед них і типова ренесансна особистість – Е. Спенсер, і численні майстри слова в національних літературах різних періодів.

В українській літературі сонет трапляється в поезії Л. Боровиковського, А. Метлинського, М. Шашкевича, Ю. Федьковича, Б. Грінченка, Лесі Українки, Д. Павличка, М. Рильського. Значну роль у розробці українського сонета відіграв Іван Франко, зокрема його сонети зі збірки «З вершин і низин» («Вольні сонети», «Тюремні сонети»). Відомо, що І. Франко був обізнаний із сонетаріями В. Шекспіра, А. Данте, Ф. Петрарки та Е. Спенсера. Саме цих авторів він згадує в циклі «Вольні сонети»:

*Колись в сонетах Данте і Петрарка,
Шекспір і Спенсер красоту співали,
В форму майстерну, мов різьблена чарка,
Свою любов, мов шум-вино, вливали [11, с. 84].*

І. Франко не лише послуговувався сонетом як певною формою ліричного вірша, але і визнавав творчість названих сонетярів. Тож нам видається незаперечним факт їхнього впливу на українського поета. Передусім звернемося до творчого надбання Е. Спенсера, який на довгі роки залишився не досягнутим для літературознавців. Уважаємо, що на сьогодні ще не

вивчався вплив сонетів Е. Спенсера на сонетотворення І. Франка здебільшого через відсутність перекладу його віршів українською мовою.

Отже, мета нашого дослідження полягає в тому, щоб виявити й описати поетичні паралелі сонетів Е. Спенсера та сонетів зі збірки «З вершин і низин» І. Франка.

Наукові доробки останніх десятиліть характеризують Е. Спенсера перш за все як філософа, гуманіста і патріота [8; 9; 10]. Він знайомився з гуманістичною літературою свого часу, відстоював у сонетах суспільне призначення поезії і роль поета, критично переглядав стан англійської літератури, розмірковував над її оновленням і розвитком. Поет творив нові національні художні форми, поєднуючи здобутки англійської поезії з досвідом античної, спирався в поглядах на мистецтво на принципи поетики Аристотеля:

*Святі ті строки, що у своїй пустелі
Я кров'ю серця напував до дна,
Коли двом світочам – очам богині,
В них мука смертна з'явиться страшна.
Святі ті рими, підняті із дна,
Магічних вод на схилах Гелікона [12, сонет I]*.*

М. Шаповалова зазначає: «Він знаходить своєрідну віршовану форму, яка надає звучанню поеми справжньої музичності» [9, с. 246]. У побудові вірша Е. Спенсер наслідує Чосера, скориставшись його октавою, додає до неї дев'ятий рядок (римування АВАВВСС, перші вісім рядків є п'ятистопними, дев'ятий – шестистопним). Ця строфа була названа «спенсеровою», нею активно послуговувалися англійські поети у XVIII ст. Фактично, поет створює перший тип англійського сонета, наближеного до французького зразка.

Герої Е. Спенсера наділені чеснотами справедливості, цнотливості, вірності, благочестя: саме це робило їх досконалыми. Поет змальовує яскраву картину Англії періоду Відродження з її героїкою, авантюризмом, розкутістю – «поверненим раєм», де правила Королева Єлизавета I:

*Солодке має присмак солі,
І скуштувавши раз – до більшого думки,
Усе життя бажаємо того ми,
Що маємо, але не зберегли [12, сонет XXVI].*

Ще однією особливістю художника є поетичне зображення природи, що в сонетах описана не просто як місце існування людини, а як важлива складова людського життя. Поступово стала стверджуватися нова психологія, в основі якої лежала цінність земного буття, земного успіху,

* Тут і далі ілюстрації сонетів подаються в перекладі автора статті.

узаємозалежності людини і природи. Автор по-новому дивиться на людину, хоч інколи й засуджує її:

*Шалений той, що волю проміняє
На ґрати, хоча і золоті [12, сонет XXXVII];*

показує «прагнення до активної дії, прославляє красу і могутність радості життя» [9, с. 239]:

*Недовга пам'ять про страждання,
Коли хоч трішки щастя маєш ти [12, сонет LXIII].*

Е. Спенсера визнано також незаперечним ліриком. У любовній ліриці поет звертався не до уявної дами серця, а до своєї нареченої, пізніше дружини – Елізабет Бойл, наближуючи лірику до звичайного і реального людського кохання. У сонетах Ф. Петрарки кохана жінка змальована гордою і недосяжною, кохана Спенсера відповідає герою взаємністю, не цурається шлюбу. Тема любовної ідилії серед первісної природи була йому близькою, однак, як гуманіст і патріот, поет проголошував пріоритет громадянських ідеалів. Фактично, це стало його творчим нововведенням [6]:

*Та все ж останньою прикрасою,
В житті моїм була вона – Любов,
І душу повернувши з праху,
Над світом сяє наче новий Бог [12, сонет LXXIV].*

І. Франко розпочав свій творчий шлях у гімназійні роки, дебютувавши сонетом «Народна пісня». З часом він витворив українську модифікацію сонета, відмінну не формою, а змістовою наповненістю й реалістичністю [4; 7]. Як і Е. Спенсер, поет критично переглядає стан літератури, оновлює і розвиває її, зокрема, створює «франківський» український сонет:

*Сонети – се раби. У форми пуга
Свобідна думка в них тремтить закута...
Сонети – се пани. В них мисль від роду
Приглушено для форм; вони вигоду,
Пожиток кинуть, щоб ловити моду:
Се гарний цвіт, що не приносить плоду [11, с. 81].*

Митець говорить про необхідність вирвати сонети з пут форми. Хоч вони і мають гарячу думку в суворій формі, але повинні стати «живі, грізні, огромні». Для того, щоб передати внутрішню конфронтацію сонета, І. Франко поєднує їх у двох смислових протиставленнях: «Сонети – се

раби» та *«Сонети – се пани»*. В останньому вірші *«Вольних сонетів»* визначає їхнє завдання в національних літературах інших європейських народів і вказує на завдання вітчизняного сонетярства. Він характеризує сонети ренесансної Італії й Англії як такі, що оспівують небесне чи земне кохання, німецькі – зодягнутих у лати воїнів, українські – *«хліборобів»*. З позиції митця, це є основне завдання для розвитку української культури. Як і Е. Спенсер, І. Франко в *«Тюремних сонетах»* витлумачує будову сонета. Поет має на це право, адже його теоретизування підтверджується практикою віршування. Структура франківського сонета відповідає кращим зразкам європейської поезики, була наближеною до французького римуння (як і в Е. Спенсера).

Безперечно, віршування сонетярів, які є далекими в часі, не може бути надто схожим. Водночас в обох митців художня виразність звукової організації сонетів і їхня композиція є результатом творчої перемоги живої *«свобідної думки»* над *«формою майстерною»*, але суворою.

Створений І. Франком ліричний герой також є героєм справедливості, благочестя, чеснот. Франковий час акцентує увагу на інших життєвих колізіях, проте вічні проблеми життя і смерті, моралі і бездуховності, радості і печалі, спокою і турбот, любові й ненависті, правди і кривди, свободи й неволі, щастя й горя сприймалися в ХІХ ст. так само, як і в ХVІ. Та надзвичайно багато уваги І. Франко приділяв темі праці, яка в сонетах звучить так:

*Лиш праця ржу зотре, що груди з'їдає...
Лиш в праці мужа виробляєсь сила,
Лиш праця світ таким, як є, створила,
Лиш в праці варто і для праці жить* [11, с. 83].

Поет вважає, що саме праця здатна створити гідну і справедливу людську душу, яка житиме, *«щоб жито жать»*.

Як і Е. Спенсер, І. Франко розмірковує над цінністю людського буття, земного успіху. Для нього творчість, творче натхнення, *«думка, правда і добро»* – це блага людини, які підносять її від буденного життя та захищають:

*Не бійтесь! Не людськості ядро
Та буря зломить, а суху лушпину, –
Ядро ж живеє розростетьсь без впину* [11, с. 83].

У сонетах Е. Спенсера оспівувалася героїка часу, коли відданість королеві, гуманізм і патріотизм були пріоритетом громадянської позиції. Зазначимо, що і час І. Франка також визначався безперечним зв'язком із політичними аспектами життєдіяльності суспільства, а громадянська

позиція ліричного героя визначається наполегливою боротьбою в ім'я ствердження життя, здійснення високих людських ідеалів.

Сонети І. Франка передбачають і любовну тематику. Ліричний герой усвідомлює величне значення кохання, що змінює і людину, і світ навколо неї:

*І говорила перша: «Я любов,
Життя людського сонце невечернє.
Як соняшник за сонцем, так за мнов
Най раз на все твоє ся серце зверне [11, с. 87].*

Але поет чітко визначає і розмежовує існування «любові людей» і «любові до чоловіка». Думаємо, що митець визнавав складність відповіді на питання: чи можна любити людство так, як одну людину? Тому герой І. Франка вражає своєю відкритістю, правдою, спробою розібратися в собі:

*То ж хорони, дитя, сей дар мій свято!
Любов л ю д е й, мов хліб той до засіка,
Громадь і степенуй в любов до ч о л о в і к а! [11, с. 87].*

Український поет не змальовував любовної ідилії серед первісної природи, як Е. Спенсер, але психологічна вмотивованість любові, насолода душевною повнотою від цього почуття мають точки дотику в сонетах.

Сонети, які ще в Італії XIII ст. змогли поєднати в собі божественне та людське і тому побудовані на протиставленні, не створюють конфлікт почуттів, а сприяють компромісу. Дослідники говорять про двоїсту природу сонетного жанру на рівні форми і на рівні композиції. Поєднати в поетичній формі цю двоїстість намагалися ще до Ф. Петрарки, але ці спроби зводилися лише до нарікань на сонетні «кайдани». Е. Спенсер вийшов із поетичних обмежень сонетів в англійській літературі, власне, відкрив дорогу У. Шекспіру. Не нарікає на «тісноту» сонетів і І. Франко, а формує нові його аспекти. Без Франка-сонетяра неможливим був би повноцінний розвиток цього жанру в українській літературі. Адже лише геніальні поети могли розгадати «ребус поезії» – сонет, і, вдало скориставшись його формою, присвятити розв'язанню певної проблеми людського життя, яка врешті-решт «спливає в гармонію любові».

Література

1. Артамонов С. Д. Література епохи Возрождения / С. Д. Артамонов. – М. : Наука, 1994. – 275 с.
2. Літературознавчий словник-довідник / Р. Т. Гром'як, Ю. І. Ковалів та ін. – К. : ВЦ «Академія», 1997. – С. 648–650.
3. Осиновский И. Н. Гуманизм и Реформация в Англии первой трети XVI века / И. Н. Осиновский // Культура эпохи Возрождения и Реформация. – Л. : Наука, 1981. – С. 218–226.
4. Павличко Д. В. Сонети Івана Франка / Д. В. Павличко // Над глибинами : Літературно-критичні статті і виступи. – К. : Наукова думка, 1983. – С. 17–27.

5. Привалова Л. П. Актуальные аспекты изучения английского романа Позднего Возрождения. / Л. П. Привалова. – Днепропетровск : Изд-во ДГУ, 1996. – 112 с.
6. Семешко Н. М. Деякі аспекти алюзії в сонетах Е. Спенсера [Електронний ресурс] / Н. М. Семешко. – Режим доступу: www.nbuv.gov.ua/.../2008_14/article/47.pdf.
7. Ткачук М. Новаторство «вольних» сонетів І. Франка / М. Ткачук // Дивослово. – 2006. – № 5. – С.41–45.
8. Торкут Н. Специфіка англійського гуманізму (до постановки проблеми) [Електронний ресурс] / Н. М. Торкут // Ренесансні студії. – 2002. – Вип. 8. – С. 59–75. – Режим доступу: <http://shakespeare.zp.ua/texts.item.63/>.
9. Шаповалова М. С. Історія зарубіжної літератури. Середні віки та Відродження / М. С. Шаповалова, Г. Л. Рубанова, В. А. Моторний. – Львів : «Світ», 1993. – С. 225–270.
10. Шаповалова М. С. Література доби Відродження: Англія / М. С. Шаповалова // Історія зарубіжної літератури : Середні віки та Відродження. – Львів : Вища школа, 1982. – 440 с.
11. Франко І. Твори : у 2-х томах / Іван Франко. – К. : Дніпро, 1981. – Т.1 : Поезія. – 1981. – С. 81–90.
12. Spenser Edmund. «Amoretti» [Електронний ресурс] / E Spenser. – Режим доступу: <http://theotherpages.org/poems/spenser1.html>.

УДК 811.161.2'373

С. А. Бузько

ФУНКЦІОНУВАННЯ СУРЖИКОВИХ ЛЕКСИЧНИХ ЕЛЕМЕНТІВ У ТЕКСТАХ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ПРОЗИ

Бузько С. А. Функціонування суржикових лексичних елементів у текстах сучасної української прози.

У статті описано особливості функціонування суржикових лексичних елементів у текстах української постмодерної прози; указано на специфіку використання письменниками цих одиниць порівняно з іншими позасистемними (нелітературними) мовними одиницями.

Ключові слова: суржикові лексичні елементи, українська постмодерна проза.

Бузько С. А. Функционирование суржиковых лексических элементов в текстах современной украинской прозы.

В статье описаны особенности функционирования суржиковых лексических элементов в текстах украинской постмодернистской прозы; указано на специфику использования писателями этих единиц в сравнении с другими внесистемными (нелитературными) языковыми единицами.

Ключевые слова: суржиковые лексические элементы, украинская постмодернистская проза.

Buzko S. A. Functioning of dialect lexical elements in the texts of the Ukrainian modern prose.

The article describes the peculiarities of dialect lexical elements' functioning in the texts of the Ukrainian postmodern prose. The author shows the specific of using these units in comparison with other non-literary units.

Key words: dialect lexical elements, Ukrainian postmodern prose .

Масове проникнення елементів російської мови в структуру української завдяки тривалому їх контактуванню породило явище українсько-російського мовного суржику – «гібридне українсько-російське мовлення», або «мішану субмову» [3, с. 11], яка поступово стала засобом щоденного побутового спілкування багатьох українців. У мовознавчій літературі суржик кваліфікують по-різному. У більшості досліджень спостерігається тенденція розглядати це мовне явище як одну з форм українського просторіччя. Так, в енциклопедії «Українська мова» зазначено: «Уживається переважно щодо українського просторіччя, засміченого невмотивовано запозиченими (унаслідок українсько-російської інтерференції) російськими елементами» [10, с. 616].

Більшість дослідників, характеризуючи суржик, дають негативну оцінку цьому явищу. Наприклад, для А. Погрібного це «химерія», яка, з одного боку, засмічує, руйнує нашу мову, але з іншого – служить ніби щитом, який боронить її від остаточного нищення [5, с. 10]. Схожу думку висловлює Л. Ставицька, зауважуючи, що попри довготривалий і потужний тиск із боку російської мови українська в цьому гібриді все ж збереглася, хай і у спотвореному вигляді [6, с. 22–25]. На думку В. Явір, носії суржику не володіють у повному обсязі жодною з мов – ні російською, ні українською, оскільки засвоюють мови на рівні мішанки з обох мов, яка руйнує українську мову зсередини [11, с. 316]. О. Тараненко зазначає, що масове проникнення цього мовного явища є деструктивним як для подальшої долі української мови, так і для її носіїв [8, с. 27]. Ми схильні підтримати позицію тих дослідників, які вважають, що «однозначне категорично негативне ставлення до суржику навряд чи коректне, бо сприймається як таке ж ставлення й до його носіїв, тобто практично до всіх сучасних українців» [4, с. 80]. Адже, як влучно зауважила Л. Ставицька, суржик як реальний продукт двомовності став основою чи частиною мовного світу багатьох людей, які володіють різним ступенем мовної компетенції, реалізованої в різних соціальних і комунікативних сферах [7, с. 68]. З іншого боку, ми усвідомлюємо, що намагання уникнути будь-якого оцінювання й описати суржик відсторонено може сприйматись як його позитивна оцінка. Тому спробуємо оцінити це мовне явище з погляду його стилістичних можливостей.

За спостереженнями дослідників, уживання українсько-російського суржику в українській літературі розпочинається одночасно з її формуванням на живій народно-розмовній основі. Але справжній «суржиковий бум» у літературі розпочався в 1990-і роки ХХ ст., коли значно послабилися цензурні, редакторські та інші подібні обмеження й автори в пошуках самовираження почали переходити всі дотепер відомі у вітчизняній художній творчості норми [9, с. 113–119]. Суржикові елементи використовуються й у творчості українських письменників-постмодерністів, зокрема таких, як М. Бриних, С. Андрухович, С. Пиркало, О. Забужко та ін.

Використовуючись у мовленні персонажів постмодерної прози, суржикізм, як і в творах інших напрямків, виступають одним із засобів характеристики героя, особливостей його індивідуального мовлення, рівня освіченості тощо. Наприклад: *У вас тут, почав він, на третьому етажі человека зарізали. Піят первого года рожденья. Його сосед, із которим він жив, вернувся утром сьогодні з діжурства, і застав картину: лежить голий, в чьом мать роділа, на дивані, горлянка отак-о* (Андрухович С. Сьомга); – *Зачім ти мене обманув? Ану слиши, одкрий машину* (Жолдак Б. Гальманах); – *Ви шо, не бачите, шо я не отпускаю, у мене обед!!!* (Бриних М. Шахмати для дибілів).

Інколи суржикові лексеми, потрапляючи до складу непрямой та невластиве прямої мови, ніби постають на межі авторського мовлення та мовлення персонажа, що надає всьому висловлюванню експресивності й емоційності, підкреслюючи при цьому іронічність оповіді: *це ти, золотце, конєшно, загнула* (Забужко О. Польові дослідження з українського сексу); *Тому що, зазвичай, коли у неінтелігентних хлопців запитують, чого ти не са сваєй малой, то вони відповідають, що та пішла ана, прастітутка* (Чех А. Цього ви не знайдете в Яндексі).

Слід зауважити, що наявність суржикових елементів у мовленні персонажів постмодерних творів (як і розмовно-просторічних та соціально маркованих лексем) не завжди свідчить про недостатню освіченість та загальний низький культурний рівень цих персонажів. Подекуди герої постмодерністських творів послуговуються нелітературною лексикою, зокрема суржиком, лише в окремих комунікативних ситуаціях – наприклад, під час приватної розмови в колі близьких друзів, так би мовити, «у товариських міжсобойчиках» [6, с. 23], як це відтворює С. Пиркало: *А я такий – ой, пацани, я на поїзд опаздую, і давай я тудя бігти <...>. А всі вже пасуть, шо я лажу по сумках. Я опять – грошей нема. Усі регочуть. <...> Друм, відсміявшись, перепитусь: – А шо, тьотка торговка була? – Ну да, з сумками. А гроші в неї в ліфчику оказались. Семен, коли захоче, говорить прекрасною українською мовою, а також при бажанні іспанською і ще кількома маловідомими в Україні мовами. Але йому так нецікаво* (Пиркало С. Зелена Маргарита).

Загальновідомо, що велика кількість українців звикли послуговуватися суржиком у сімейному колі. Деякі риси психологічного портрета носіїв суржику як сімейного мовного коду, а також іронічне ставлення автора до таких мовців показано в романі С. Пиркало «Зелена Маргарита»: *Всі між собою говорять по-російськи, а з чоловіками по телефону – суржиком. Не знаю, що це за дивний рудимент радянської свідомості, чому вже й між собою не говорити суржиком?* Як стверджує Л. Лесюк, у мовленні звичайного українця зустрічається понад тисячу ненормативних російських слів («росіїзмів»), що великою мірою залежить від освіченості індивіда, від його ставлення до своєї мови. «Найбільше їх уживає, як не

дивно, урбанізоване селянство, яке вважає мало не престижним розмовляти мовою, густо замішаною на суржику. Це своєрідна бравада: я, мовляв, уже не селюк, отже й мова моя відрізняється від сільської говірки» [1, с. 16].

У ряді ситуацій суржикові елементи вводяться в авторське мовлення у вигляді коротких укралень, які відчутно вирізняються на тлі загалом унормованої мови й створюють певні стилістичні ефекти – відтворюють побутовізм ситуації, підкреслюють іронічне ставлення автора до персонажа чи описуваного явища тощо; тобто спостерігається іронічне вживання русизмів як елемента мовної гри: (*були – **писателі, актьори, вопием, тоже набрід порядошний***) (Забужко О. Польові дослідження з українського сексу); *Ми розливаемо **по второй**; Вони цілими днями переймаються, як заощадити гроші, купивши щось дешево, але **хароше**; я все-таки займаюся світським, звиняйте на слові, життям* (Пиркало С. Зелена Маргарита).

Привертає увагу використання в одному висловлюванні суржикових елементів із іншими різновидами нелітературного мовлення – сленгізмами, жаргонізмами, розмовно-просторічною та лайливою, вульгаризованою лексикою; такі факти свідчать про зближення та взаємодію різних видів розмовного нелітературного мовлення. Наприклад: – *Да-да, – сьорбнув я пивця. – Бува й **похуже. Діствітільно** – сучара, – подумав я і додав: – В натурі* (Жолдак Б. Гальманах); *ти це звідала колись на **писательському збіговиську** в одній азійській країні* (Забужко О. Польові дослідження з українського сексу); *Коли до закриття магазіна залишались **щитані понти, охраннык рішив** пройтись **по завіденію*** (Бриних М. Шахмати для дибілів) (*збіговисько* – розмовне; *сучара* – лайливе; *в натурі, понти* – соціальні діалектизми).

Інколи таке поєднання може утворювати своєрідний синонімічний ряд, компоненти якого належать до різних структурно-функціональних різновидів нелітературного мовлення: *А навпроти сидять однакові дівахи, чи то пак, **дєвчьонкі** або, краще сказати, тьолкі* (Андрухович Ю. Рекреації) (*дівахи* – розмовно-просторічне; *дєвчьонкі* – суржикізм; *тьолкі* – соціолектизм).

У постмодерних текстах суржикові елементи потрапляють в авторське мовлення не лише у вигляді незначних укралень, але й можуть уживатися в мові автора досить активно. Найпоказовішим у плані широкого використання цих лексичних одиниць є написаний суржиком роман М. Бриниха «Шахмати для дибілів». Шокує вже перший абзац твору, де кількість ненормативних елементів майже дорівнює половині загальної кількості слів цього уривка: *Мальчік сидів на підлозі, розклавши навколо себе **пакети** з чіпсами, шоколадні батончики і **кукурузяні хлопья**. Спершу він жмакав спустошені **пакети** й відкидав їх убік. **Но** всі ці обгортки були дуже **льогенькі**, й тому далеко не відлітали. Так і сидів **мальчік**, поміж **сміття та вкуностей**, і ніхто не мішав його мислям. Це **продолжалось** **рівно піннадцать** хвилин.*

У читача виникають різні припущення стосовно мети, яку ставив перед собою автор, обираючи таку нестандартну навіть для постмодернізму форму оповіді: підвищити статус суржику якщо не до рівня літературної мови, то хоч би до одного з її функціонально-стилістичних різновидів; орієнтувати твір на читацький загаль людеї малоосвічених, які не володіють нормами літературної мови; закодувати подану інформацію; знівелювати образ автора тощо. Та все ж, на наш погляд, в основі такого вільного добору мовних засобів лежить передовсім прагнення епатажного вербального самовираження, чим інколи зловживають автори постмодерних текстів. Слід визнати, що за допомогою суржику тут не тільки створюються гумористичні, сатиричні та іронічні ефекти (для української культури такий маргінальний мовний гумор не є новим), а й висловлюються погляди автора на гострі соціальні та деякі філософські питання, через що суржикові елементи поєднуються з книжною лексикою, зокрема суспільно-політичною та термінологічною, наприклад: *дана модель – то вивернута шинелька нашого міра, в якому каралі плюють на народ, жирують і льогко провтикують державність, суверенітет та інші націєтворчі чинники* (Бриних М. Шахмати для дибілів).

Незважаючи на те, що в усіх наведених нами прикладах суржик уживається зі стилістичною метою, навряд чи можна позитивно ставитися до активного використання цього мовного явища в художніх текстах. На наш погляд, це може сформувати хибне уявлення, ніби суржик здатен повноцінно функціонувати як у сфері художньої творчості, так і в багатьох інших, через що оволодіння літературною мовою вважатиметься необов'язковим. Тим більше, як констатує Л. Масенко, у сучасних умовах українська мова й так практично втратила інформаційно-культурний простір [2, с. 7]. Дійсно, масова культура в Україні майже вся російськомовна; тож чи варто створювати ще суржикомовну?

Література

1. Лесюк М. П. Розмовно-маргінальна лексика української мови та її лексикографічне опрацювання / М. П. Лесюк // Мовознавство. – 2007. – № 6. – С. 12–19.
2. Масенко Л. Мовно-культурна ситуація в Україні (Соціопсихологічні чинники формування) / Л. Масенко // Дивослово. – 2001. – № 10. – С. 7–11.
3. Масенко Л. Суржик як соціолінгвістичний феномен / Л. Масенко // Дивослово. – 2002. – № 3. – С. 11–13.
4. Остроушко О. Суржик у духовному світі сучасних українців / О. Остроушко // Актуальні проблеми філології і методики викладання мов : [зб. наук. праць]. – Кривий Ріг, 2003. – С. 79–86.
5. Погрібний А. Суржикізація / А. Погрібний // Урок української. – 2006. – № 1–2. – С. 9–13.
6. Ставицька Л. Суржик: міф, мова, стиль / Л. Ставицька // Мандрівець. – 2002. – № 1. – С. 18–27.

7. Ставицька Л. Суржик: суміш, мова, комунікація / Л. Ставицька, В. Труб // Українсько-російська двомовність. Лінгвосоціокультурні аспекти : [зб. наук. праць]; за заг. ред. Л. Ставицької. – К. : Пульсари, 2007. – С. 31–120.
8. Тараненко О. О. Українсько-російський суржик: статус, тенденції, оцінки, прогнози / О. О. Тараненко // Мовознавство. – 2008. – № 1. – С. 14–30.
9. Товстенко В. Просторіччя в українській мові як структурно-функціональне явище: [монографія] / Вікторія Ростиславівна Товстенко. – К.: Ін-т укр. мови НАН України, 2003. – 278 с.
10. Українська мова. Енциклопедія [уклад. В. М. Русанівський та ін.] – К. : Українська енциклопедія, 2000. – 750 с.
11. Явір В. В. Питання мови в аспекті нашого духовного буття і національної безпеки / В. В. Явір // Література. Фольклор. Проблеми поетики : [зб. наук. праць]. – К. : Акцент, 2007. – Вип. 27. – Ч.1. – С. 309–326.

УДК 811.161.2'373:159.942

Т. І. Вавринюк

ЕМОЦІЙНО-ЕКСПРЕСИВНА ЛЕКСИКА В ПОЕТИЧНОМУ МОВЛЕННІ (НА МАТЕРІАЛІ ТВОРІВ ЛІНИ КОСТЕНКО)

Вавринюк Т. І. Емоційно-експресивна лексика в поетичному мовленні (на матеріалі творів Ліни Костенко).

У статті розкрито роль емоційно-експресивної лексики в поетичному мовленні Ліни Костенко, визначено індивідуально-авторське використання інгерентної та адгерентної емоційної лексики як основи експресивності. Доведено, що в поетичному контексті емоційно-експресивна лексика набуває додаткових відтінків значення.

Ключові слова: емоційність, експресивність, емоційно-експресивна лексика.

Вавринюк Т. И. Эмоционально-экспрессивная лексика в поэтической речи (на материале произведений Лины Костенко).

В статье раскрывается роль эмоционально-экспрессивной лексики в поэтической речи Лины Костенко; анализируется индивидуально-авторское использование ингерентной лексики как основы экспрессивности; доказано, что в поэтическом контексте эмоционально-экспрессивная лексика приобретает дополнительные оттенки значения.

Ключевые слова: эмоциональность, экспрессивность, эмоционально-экспрессивная лексика.

Vavrynyuk T. I. Emotional-expressive vocabulary in poetical speech (on the material of the poetry by Lina Kostenko).

The role of emotional-expressive vocabulary in poetical speech is determined. The individual-author's usage of inherent and adherent emotional lexicon as a basis of expressivity is defined. The author reasons that emotional-expressive vocabulary gets extra nuances of meaning in the poetical context.

Key words: emotionality, expressivity, emotional-expressive vocabulary.

Експресивність та емоційність – визначальні риси художнього стилю, важливі чинники впливу на читача, на психологію його відчуттів. Саме в художньому мовленні якнайповніше виявляється емотивна та естетична функції мови, які ґрунтуються на єдності законів внутрішньої організації мови, психічних та соціальних чинників. Тому визначення експресивно-емоційних засобів художнього твору є надзвичайно важливим для інтерпретації останнього, а також для розкриття внутрішньомовних закономірностей.

Хоч концепти «експресивність», «емоційність» у стилістиці постійно перебувають у точках перетину наукових дискусій, усе ж не мають чіткого окреслення. «Лингвистический энциклопедический словарь» подає таке визначення: «Експресивність (від лат. *expression* – вираження) – сукупність семантико-стилістичних ознак одиниці мови, які забезпечують її здатність виступати в комунікативному акті як засіб суб'єктивного вираження ставлення мовця до змісту чи адресата мовлення» [3, с. 591]. Але ж суб'єктивне ставлення чи сприймання співвідноситься з емоційно-чуттєвою сферою, а відтак експресивність мовних одиниць неминуче виникає, коли вони позначені емоційністю. З образністю та емоційністю пов'язують експресивність Д. Ганич та І. Олійник [1, с. 74]. В. Чабаненко вважає, що «експресія – це не те, що мовленню надає емоційності, образності, характерності, а те, що породжується емоційністю, образністю, характерністю; експресія це не виразність, а інтенсифікація підкреслення виразності, це збільшення вражаючої сили вислову, надання йому особливої психологічно мотивованої піднесеності; експресія пов'язана не лише з емоційним та образним (художнім), а й іншими планами вислову – вольовим, естетичним, соціально-оцінним, нормативним, формально-структурним, семантичним, ситуативним і т. ін. [4, с. 6–7]. Між емоційним і експресивним у мові, на думку В. Чабаненка, існує зв'язок не взаємозамінності, а чіткої співвіднесеності, тому ототожнювати ці поняття не можна. «Усе, що існує в мові для вираження й викликання емоцій, є експресивним (набирає експресивної форми), але не всяка мовна (мовленнева) виразність передбачає емоціональну реакцію. Експресивністю можуть характеризуватися прояви як емоціонального, так і чисто інтелектуального і вольового. Отже, експресивність, як лінгвостилістичне явище, значно ширше емоційності: емоційність – це один із різновидів, найважливіша складова частина експресивності [4, с. 143].

Співвіднесеність між емоційністю та експресивністю найбільш прозоро виявляється на лексичному рівні мови: коли людина, користуючись певним типом лексики, висловлює свої позитивні чи негативні емоції, у цьому їй завжди допомагає експресія, яка обов'язково супроводить вияви почуттів. Розчленування такої лексики на емоційну та

експресивну умовне, тому вважаємо доцільним послуговуватися терміном «емоційно-експресивна лексика».

До складу емоційно-експресивної лексики відносимо слова, які вже у своєму значенні містять позитивну чи негативну оцінку і називають відчуття, настрої, процеси (*сум, нудьга, жаль, досада, кохання, ласка, краса* та ін.). Ці слова покликані демонструвати позитивну чи негативну оцінку явищ з погляду мовця, при цьому експресивність таких лексем може виражатися і не тільки внутрішньо, семантично, а й зовнішньо, за допомогою словотвірних засобів (суфіксів чи префіксів) або ж контекстуально.

У поетичних творах Ліни Костенко наявна емоційно-експресивна лексика, різноманітна за своїм лексико-семантичним складом. Серед цієї лексики поширеними є слова із загальнономовним емоційно-оцінним змістом (*ледар, мотлох, егоїзм, брудний, варнякати, мудро*) і слова з функціональним емоційно-оцінним змістом (слова з переносним значенням на зразок *баран, макітра, нора, гавкати*). Слова обох груп можуть мати як позитивне, так і негативне забарвлення.

Лексика із загальнономовним емоційно-оцінним змістом – це слова, емоційно-експресивний зміст яких є постійною і невід’ємною ознакою за будь-яких ситуативно контекстуальних умов. Наприклад: *І засміялась провесінь: – Пора!* [2, с. 24]; *Така свавільна, вільна, молода – Невже і я іду вже, як за плугом?!* [2, с. 24]; *А ті свати лопочуть про куницю, А та дурена колунає піч* [2, с. 125]; – *Я Альта, Я Альта, Я Альта! – тонесенько плаче ріка* [2, с. 25]. В останньому прикладі експресивність виділеного слова посилюється лексемою *тонесенько* зі зменшено-пестливим суфіксом.

Такі лексеми з інгерентною емотивністю, яка закладена в семантичному ядрі слова, надають емоційно-експресивного забарвлення тексту загалом: *Номенклатурні дурні, бюрократи, пласкі мурмила в квадратурі рам!* [2, с. 40]; *Я недоцільна – наче камертон У кулаці кошлатого бандита* [2, с. 40]; *Нащадки вбивць і товстосуми, священних рік повзучий пляж* [2, с. 29]. Підкреслюють експресивність виділених лексем епітети, створюючи цілісний образ: *номенклатурні дурні, пласкі мурмила, кошлатий бандит*. Епітети можуть передавати позитивне емоційно-оцінне значення: *Вечірнє сонце, дякую за втому. За тих лісів просвітлений Едем і за волошку в житі золотому* [2, с. 37]; *Цей світлий сон – пішов без вороття. Це тихе сяйво над моєю долею* [2, с. 53]; *Чи, може, це ввижається мені той несказаний камертон природи, де зорі ясні і де тихі води?* [2, с. 56]; *дубовий Нестор дивиться крізь пальці на білі вальси радісних беріз* [2, с. 57]; *Послухаю цей дощ. Підкрався і шумить. Бляшаний звук води, веселих крапель кроки* [2, с. 57].

Інгерентні емотиви, що мають інтенсифіковану виразність негативного оцінного плану є яскравими стилістемами і в поезіях Ліни

Костенко мають широкий виражальний діапазон. Вони можуть виступати концептами складних образів, що передають почуття. Наприклад: *Той клавесин і плакав, і плекав чужу печаль* [2, с. 50]; *Я знаю – ти чекаєш теж, тривожно вгадуєш і любиш* [2, с. 51]; *Я дуже тяжко Вами відболіла* [2, с. 53]; *А я чолом припала до вікна, і смуток мій бере мене за плечі* [2, с. 54]. Крім того, інгерентна емоційно-експресивна лексика є засобом реалістичного зображення дійсності, засобом, що надає текстові особливого емоційно-експресивного тону: *Страх і покора множать недорік* [2, с.30]; *Обступи мене, ліс! Хай зупиниться вся ця ватага, хай удариться люття об спокій твоїх стовбурів* [2, с. 59]; *Хай погоня підожде, усі ці жорстокі і тлусті. Я нікуди не дінусь. Я долю свою прийму* [2, с. 60]; *Стоять мости над мертвими річками* [2, с. 60].

Емоційно-експресивна лексика негативної семантики (лайливі слова і слова для вираження зневаги, іронії) використовуються здебільшого в мовленні героїв: *Орино, тряця мене держить! Ти хоч на мене, суко, не бреш!* [2, с. 76]; *Ви канцілюги, у чорнилі пальці, бумажне кодло, воло набивне* [2, с. 85].

Поглиблюється образність поетичного рядка, його метафоричний зміст, при нагромадженні експресивів з контрастною семантикою: *Біда, коли є цитруси і кава, коли в землі є золото – біда! Біда, коли земля така ласкава, Коли така правічна й молода* [2, с. 30]; *І тільки злість буває геніальна. Господь, спаси мене від доброти!* [2, с. 38].

У зіставленні в одному міні-тексті лексем, що належать до антагоністичних лексико-семантичних груп «позитивне» – «негативне», передається світ у його суперечностях, відтворюється діалектика буття. Безперечно, експресивність поетичних творів Ліни Костенко криється не лише у використанні емоційної лексики, – експресивність досягається на рівні висловлювання – таких текстових умов, за яких усі мовні одиниці зазнають семантичної трансформації і стають елементом єдиного метафоричного образу.

У певних контекстах інгерентна емоційна лексика з узуально позитивним маркуванням може набувати протилежного значення, що створює особливо різючі реалістичні картини, надає тексту максимальної експресивної напруги, як у вірші «Пастораль ХХ сторіччя»:

*Під горою стояла вагітна, як поле, мати.
І кричала та мати: – Хоч личко його покажіть!
Личка вже не було. Кісточками, омитими кров'ю,
Осміхалася шия з худеньких дитячих ключиць.
Гарні діти були. Козацького доброго крою.
Коли зносили їх, навіть сонце упало ниць.
Вечір був. І цвіли під вікнами мальви... [2, с. 27].*

Лексема *осміхатися* в наведеному контексті набуває символіки цинічної смерті, з якою несумісні життя в лоні матері, дитинство, сонце і мальви.

Значне місце в досліджених творах Ліни Костенко займає функціональна (контекстуальна, адгерентна) емоційно-експресивна лексика – слова, які набувають свого значення в певній мовленнєвій ситуації, лише в певному лінгвістичному контексті: *Я, що прийшла у світ не для корид, що не люблю юрби і телекамер, о як мені опікся і обрид щоденний спорт – боротися з биками!* [2, с. 39]; *Блюстителі – халтура – ваше хобі. Ви, фабриканти вір і недовір...* [2, с. 40].

Важливу роль у створенні емоційної експресивності тексту відіграють так звані пестливі суфікси. За традицією утворення на зразок *берізенька, біленький, тихенько, дідище, чорнющий, повнісінько* відносять до емоційно-оцінної лексики. В. Чабаненко вважає, що для цього немає ніяких підстав, оскільки названі й подібні утворення являють собою не окремі емоційно-оцінні слова, а лише емоційно-оцінні форми стилістично нейтральних слів (*береза, білий, тихо* і т. ін.) [4, с. 151].

У досліджених нами поезіях функціонують суфіксальні утворення з первинною і вторинною емоційно-оцінною виразністю. Наприклад: *Вона росте, ще завтра буде вищенька. Але печаль приходить завчасу. Це ще не сльози – це квітуча вишенька, що на світанку струшує росу* [2, с. 49]; *Любїть травинку і тваринку, і сонце завтрашнього дня, вечірню в попелі жаринку, шляхетну інохідь коня* [2, с. 49]. Лексеми зі зменшено-пестливими суфіксами надають поетичним рядкам особливої теплоти, задушевності, ліричності.

Зауважимо, що суфікси *-к-, -ик, -ок, -ц-, -ець*, будучи порівняно слабо прикріпленими до емотивної сфери (виражають емоційну оцінність найнижчого ступеня), крім усього іншого, здатні виражати ще й об'єктивну зменшеність, втрачаючи при цьому емоційно-оцінну якість і виразовий потенціал. Розглянемо приклади: *Троє їх, пастушків. Павло, Сашко і Степан. Розбирали гранату* [2, с. 27]; *Гула земля. Сусідський плакав хлопчик, хрестилась баба, і кінчався хліб. Двигтів отой вузесенький окопчик, де дві сім'ї тулились кілька діб* [2, с. 35]; *Хоч би мені хто жменьку землі з могили його приніс...* [2, с. 134].

У наведених міні-текстах утворення на зразок *хлопчик, вузесенька, жменька* спираються не лише на понятійну основу, тобто не лише означають відповідно «малі пастушки», «дуже вузький окоп», «мала жменя», вони є стилістично забарвленими: у поєднанні з іншими лексемами є засобом вираження емоцій ліричного героя, засобом експресивності поетичного тексту: *Стоїть над ним одна-єдина зірка, пливе молитва в човнику долонь* [2, с. 30]; *Ген корів розсипна квасолька доганяє хмари у полях* [2, с. 58]; *Ох, килими, барвисті килимочки! Фонтан, кальян і сльози на зорі. Носила я і плахту, і віночки, – Ну, як мені, чи гарно у чадрі?* [2, с. 33].

Утворення зі згрубіло-збільшувальними суфіксами, властиві розмовному й просторічному мовленню, у поетичних творах Ліни Костенко – це потужні експресивно-характеристичні засоби: *Полковнику! Мечі отакелецькі щербилися об шаблю об мою* [2, с. 85]; *А сам він дід старезний, полотняний. А в нього сива борода, як дим* [2, с. 92].

Нерідко емотивна експресія поезій Ліни Костенко пов'язується з основокладанням. Звісно, не всі виявлені нами складні лексеми відзначаються однаковою експресивністю. Виразніші ті складні утворення, у яких вищий ступінь емоційної оцінності (зневажливо-грубі, вульгарні й лайливі слова), у яких рельєфніша, характеристичніша внутрішня форма, тобто в яких яскравіше виражена образність і метафорична мотивованість. Наприклад: *Не говоріть від імені народу, – Розперетричі ви йому впеклись!* [2, с. 40]; *Вони іще парубкували разом, і поженились десь у одночассі* [2, с. 117]; *Співалося. А ті все не вертались, що засвіт встали в похід з полуночі* [2, с. 109].

Виділені емоційно-експресивні лексеми є індивідуально-авторськими новотворами Ліни Костенко. Подібні утворення семантично місткі й образно глибокі, вони сприяють творенню поетичних образів.

Експресивність може створюватися і за допомогою одиниць мови, що не мають понятійної основи й виражають лише емоції, тобто посередництвом емоційних вигуків. Їхня семантика повністю розкривається тільки на широкому контекстуальному тлі: *О, заспівайте дівчині романс! Жінки втомились бути не прекрасними* [2, с. 51]; *О, як їм далі жити? На тім кровопролитті не місяць в небі сходить – турецький ятаган* [2, с. 26]; *О, як натхненно уміє він не грати! Як мимоволі творить він красу* [2, с. 47]; *Осіnnий день, осінній день, осінній ! О синій день, о синій день, о синій! Осанна осені, о сум! Осанна! Невже це осінь, осінь, о! – та сама* [2, с. 62].

Подібні елементи виражають емоційні та інші підвищено-почуттєві стани ліричного героя і є своєрідним засобом суб'єктивізації тексту.

Отже, у поезіях Ліни Костенко широко представлені різні семантико-стилістичні групи емоційно-експресивної лексики, які є засобом вираження позитивної чи негативної оцінки мовцем зображуваного.

Серед цієї лексики поширеними є слова із загальномовним емоційно-оцінним змістом і слова з функціональним емоційно-оцінним змістом (слова з переносним значенням). Слова обох груп можуть мати як позитивне, так і негативне забарвлення.

Загалом у поезіях Ліни Костенко емоційно-експресивна лексика вживається специфічно: в умовах художнього контексту вона набуває додаткових відтінків, відсутніх у цих словах за межами художнього цілого. Творчий феномен митця становлять емоційно-експресивні лексеми – індивідуально-авторські новотвори Ліни Костенко

Література

1. Ганич Д. І. Словник лінгвістичних термінів / Д. І. Ганич, І. С. Олійник. – К. : Вища школа, 1985. – 360 с.
2. Ліна Костенко : [навчальний посібник-хрестоматія] / [упор. Г. Клочек]. – Кіровоград : Степова Еллада, 1999. – 320 с.
3. Лингвистический энциклопедический словарь / [гл. ред. В. Н. Ярцева]. – М. : Советская энциклопедия, 1990. – 685 с.
4. Чабаненко В. А. Стилїстика експресивних засобів української мови : [монографія] / Віктор Антонович Чабаненко. – Запоріжжя : ЗДУ, 2002. – 351с.
5. Шевченко М. Сприйняття образу в поетичному тексті : Текст як одиниця словесно-художньої комунікації / М. Шевченко // Українська мова та література. – 2001. – № 4 – С.11–12.

УДК 811.161.2'42

В. І. Кажан, Р. П. Калініна

АНТОНІМІЧНИЙ КОНТРАСТ У ПРОЗІ В. ШЕВЧУКА

Кажан В. І., Калініна Р. П. Антонімічний контраст у прозі В. Шевчука.

У статті на конкретному ілюстративному матеріалі доведено, що на структурно-семантичному та функціональному рівнях основним засобом вираження контрасту є антонімія. У прозі В. Шевчука антонімічні одиниці (як загальномовні, так і контекстуальні) зумовлені особливостями світогляду письменника і його індивідуальною манерою мовотворчості.

Ключові слова: антонімічний контраст, міжчастиномовна антонімія, антитеза, оксюморон, афористичність.

Кажан В. И., Калинина Р. П. Антонимический контраст в прозе В. Шевчука.

В статье на конкретном иллюстративном материале доказано, что на структурно-семантическом и функциональном уровнях основным способом выражения контраста является антонимия. В прозе В. Шевчука антонимические единицы (как общеязыковые, так и контекстуальные) обусловлены мировоззрением писателя и его индивидуальной манерой языкотворчества.

Ключевые слова: антонимический контраст, межчастеречная антонимия, антитеза, оксюморон, афористичность.

Kazhan V. I., Kalinina R. P. Antonymous contrast in the prose by V. Shevchuck.

Using the facts the authors demonstrate that antonymity is the main means of expression of contrast on the structural-semantic and functional levels. The usage of total and contextual antonyms in the prose by V. Shevchuck is reasoned with peculiarities of writer's world outlook and his individual manner of language creation.

Key words: antonymous contrast, inter-part-of-speech antonymity, antithesis, oxymoron, aphoristic character.

В. Шевчук – яскрава творча індивідуальність, письменник з власним баченням світу – у своїх творах розмірковує над філософськими категоріями і категоріями людської моралі, розкриває «характерні риси

психології і суспільної поведінки» [2, с. 3] людей різних епох. Зусиллями митця, об'єктивними та словотворчими чинниками породжуються мовні особливості його прози. Досить поширеним явищем у мові автора є лексичний контраст, що ґрунтується на антонімії, в основі якої лежать протилежні значення одиниць.

Антоніми у творах прозаїка мають свої структурно-семантичні і стилістичні особливості. Так, за структурою розрізняються однокореневі і різнокореневі антонімічні одиниці. Однокореневі антоніми належать переважно до однієї частини мови: іменника, прикметника, субстантивованого прикметника, дієслова та дієслівних форм, прислівника. Наприклад: *Ми не помічали з материного боку спроб утрутитися в наші лагоди й незлагоди* [6, с. 52]; *Адже щоб заснути, треба небагато. Перевести вмикач свідомості і тим самим переведеш себе зі світу **реального** в **нереальний*** [6, с. 42]; *Я часто думаю про залежність усього **живого** і **неживого*** [7, с. 82]; *Дивився на **розмитий** водою світ, де **нерозмитими** лишилися тільки мої думки* [9, с. 77]; *Трамвай зупинявся, **впускаючи** і **випускаючи** пасажирів* [5, с. 39]; *Цей світ легко проклясти, – бубонів він, – а **нелегко** зробити ліпшим* [9, с. 407].

Більш численними є різнокореневі антонімічні назви, які належать до тих же частин мови, що й однокореневі: *Кожен з нас випромінює з себе **добро** і **зло*** [9, с. 262]; *Вдихав у себе дух міста, його **сутінки** й **світло** – поступово різнився з ним* [7, с. 215]; *– Ти моя доля, Оксано. Не знаю: **лиха** чи **добра**, але це так* [6, с. 90]; *З одного боку – музика **весела**, а з другого – **жалобна**...* [7, с. 137]; *Незнання є **в початку** і **в кінці** людського мислення* [6, с. 97]; *Був він незвичайний той **смуток**, – хотілося мені **сміятися** і **плакати** водночас* [9, с. 77]. В антонімічні відношення вступають також різні частини мови або різні форми однієї частини мови, а відтак серед однокореневих та різнокореневих антонімів спостерігаємо різночастиномовну антонімію: *Сніг **білив** усе **чорне** на землі і так готував прищестя новому дневі* [9, с. 586]; *Ядзя мала право **бути** **сентиментальною**, бо прожила багато років **без сентиментальності*** [5, с. 425]; *І немає в цьому світі нічого **мертвого**. **Мертва** земля? Але з неї **живе** трава, і хліб наш і яблука* [6, с. 157]; *Старий наче відчув той його настрій, подивився на розкидане каміняччя: **високе** і **менше**, **кругле** й **довгасте**...* [6, с. 175]; *Насильство є також двоє: одне для **скріплення** суспільного ладу, а друге, щоб той лад **розкласти** і **знищити*** [9, с. 555]; *Мальченко теж дихав свіжим повітрям. Був **переможцем** і **переможеним** водночас* [7, с. 215]. Така міжчастиномовна антонімія дозволяє в багатьох ситуаціях уникнути однотипного і тавтологічного протиставлення слів однієї частини мови.

Антонімічні пари можуть утворювати і складні слова, що демонструють два типи структур: однокореневі і різнокореневі: *Єдина ланка у зв'язку **потойбічного** і **поцейбічного**...* [7, с. 156]; *Світло*

спалахнуло: ліворуч і праворуч від нього засвітилося по величезному голубому сонцю [5, с. 49].

У створенні системи контрасту у прозі В. Шевчука беруть участь не тільки антонімічні слова, а й антонімічні фразеологізми, причому, фразеологізми виступають як в основних, традиційних формах, так і у трансформованих. До першого типу можна віднести такі фразеологічні одиниці: – *Мама права, – казала категорично Ольга, мимохить впадаючи в інтонації Жені. – Не освіта головне в житті, а голова на плечах!* [6, с. 110]; *Дивна знесила охоплює мене – перемогти цю глину не так легко. Але я все-таки стану із нею на герць* [7, с. 63]. До другого типу: – *Тобі взагалі все сходить, а я не хочу неприємностей* [5, с. 28]; *Я вперше відчув після довгої-довгої ночі, що існують на світі отакі залиті сонцем ранки, що ранки ці – не рана, а бальзам на душу, що в мені таки заховане велетенське накописько енергії, і добути її я можу, тільки кохаючи цю жінку, єдину на весь світ* [6, с. 103]; *Стоїть однією ногою в тіні, а другою на світлі* [7, с. 136]. Фразеологічні одиниці, що передають роздуми автора й героїв, сприйняття ними діалектики життя в єдності і боротьбі протилежностей, виступають як у незвичній лексичній сполучуваності, так і в зіставленні з вільними словосполученнями.

Антонімічні пари не тільки розрізняються структурою, але й особливостями семантики. У мові В. Шевчука антоніми можуть передавати значення протиставлення, зіставлення, узаємовиключення, єднальні та розділові відношення. Значення антонімічних компонентів можна представити наочно за допомогою формул [3, с. 22], де *X* і *У* позначають антонімічні одиниці, які можуть поєднуватися сполучниками, прийменниками, часткою *не* та інтонацією. Так, протиставлення протилежностей реалізується в антонімічних контекстах за формулами: *X, а У; не X, але У; не X, а У; X, але й У; X, а не У*: *Але все вимірюється не колишньою славою, а суцєю* [11, с. 12]; *Щоб ти був у нас володарем, а не завойовником* [11, с. 7]; *Мені здалося: до шибки ближнього до мене вікна на мить притулилося, але й одразу й відсахнулося жіноче обличчя* [6, с. 74].

Антоніми, які протиставляються, можуть стосуватися одного слова, тобто характеризувати протилежні ознаки предмета, явища, стану і т. ін., або ж різних слів, указуючи на протиставлення різних понять, образів, ознак тощо. Останнє є більш виразним: *Донедавна це були чужі люди, але нині я думав про них як про рідних* [5, с. 355]. Яскрава експресивність притаманна тим антонімічним контекстам, у яких формальним показником протиставлення є інтонація (формула: *X, У*): *Одні мене гонять, інші виявляють милосердя* [9, с. 66]; *Орел німічний уночі, сова – вдень* [9, с. 72]; *Дві сітки випліталися в тишу – одна видима, друга – невидима* [5, с. 428].

Зіставлення, значення «послабленого протиставлення» [3, с. 22], найчастіше виражається формулами *X і У, X та У: Але вірив у щасливі й нещасливі дні* [6, с. 92]; *Завдяки книжкам я можу продовжувати себе вишир і в глибину* [6, с. 97]; *Кожен з нас живе подвійним життям: зовнішнім та внутрішнім* [6, с. 50]. Як бачимо, поняття зіставляються, установлюються їх відмінності, але не суперечності, як при протиставленні. У реченнях зі сполучником *і* на передній план виступають не зіставні, а єднальні відношення.

Власне єднальні відношення спостерігаємо і в антонімічних контекстах, побудованих за формулами *ні X, ні У; ані X, ані У: Зрештою моя місія в житті така, що не маю ставати нікому ані приятелем, ані ворогом* [9, с. 399]; *Я такий собі: ні добрий, ні злий, і це вже також біда* [9, с. 407]; *Йому не хотілося нині вирішень, ні болю, ні веселоців. Йому хотілося тільки дихати* [8, с. 115]. Подібні контексти через повторюваність сполучників набувають загалом заперечного значення.

Значення чергування фактів, подій, явищ передається переважно за допомогою формули *то X, то У: І вона, можливо, й заплакала б, коли б не відчула відчуження, яке то збільшувалося, а то зменшувалося* [5, с. 415].

Значення взаємовиключення розподілу притаманне контекстам з формулами *X чи У; X або У: Рано чи пізно, – думав Віктор цей літак торкнеться землі* [7, с. 130]; *Шини горіли з голосним тріском, і очі Підгасцького, стежачи, розширювалися чи звужувалися* [6, с. 188]; *Людське життя – це більші або менші кола* [5, с. 68].

Якщо ж сполучники *або, чи* повторюються, то контексти набувають альтернативного значення, яке може бути сильним чи слабким. Сильне альтернативне значення підкреслює неможливість співіснування протилежних дій, процесів, станів, ознак тощо. Наприклад: *А самотня людина в цьому світі або Бог, або дикий звір* [11, с. 173]; *І його вважали за святого чи безумного, посланця Божого чи за посланця Сатани* [11, с.90].

Автор нерідко вмело поєднує в одному контексті різні типи антонімічних семантичних моделей: *Кожна людина, помітив я, випромінює від себе певний струмінь, холодний чи теплий. Відтак людина на відстані починає відчувати до іншої симпатію й антипатію, потяг чи відразу, а часом ані те, ні інше* [9, с. 341]. Семантичні функції антонімів тісно пов'язані з характеристикою внутрішнього світу людини, її світосприйняттям.

У творах В. Шевчука набувати контрастного значення можуть не тільки загальнономовні пари слів, а й контекстуальні, авторські. У лексичній системі мови значення контекстуальних антонімів зазвичай не протиставляється.

Найчастіше антоніми стають контекстуальними внаслідок переносного їх уживання. Так, прикметник *сірий* у переносному значенні

«нічим не примітний, невиразний, позбавлений новизни, одноманітний, беззмістовний» вступає в контрастні відношення з прикметником *білий* у такому контексті: *А коли почнуться дощі, – думав він, – або піде сніг, тоді все зміниться. Тоді все стане сіре, або біле. І душа стане сіра чи біла. Людина постійно шукає змін – білих чи сірих. І лише коли набирається дуже багато білого чи сірого, людина бунтує* [5, с. 70]. Повторення антонімічних компонентів *білий – сірий* як з прямим, так і переносним значенням допомагає створити виразний пейзажно-психологічний образ.

Зауважимо, що в пейзажних описах контрастного значення набувають не тільки колористичні назви *білий – сірий*, але й *жовтий – чорнота*, *зелений – жовтий*: *Вікно виходить у сад, і зараз, восени, за ним хилитається жовте майво, жовтий хаос кольору і чорнота гілок* [5, с. 372]; *Зелений вир весни і жовтий осені, ясна пора і смуток* [7, с. 226]. У другому прикладі контрастність пари *зелений – жовтий* підсилюється контекстуальною перифразою *ясна пора* (весна) і *смуток* (осінь).

Символічного значення набуває словосполучення *сіра маса* в такому уривку: *Розкладаю людей на дві категорії, незважаючи на їхній маєтковий стан та місце на ієрархічній світовій драбині: є істоти «з історією», непересічні, цікаві, і без історії, тобто – сіра маса, до якої мені немає ніякого діла* [9, с. 346]. Люди «без історії» – це *сіра маса*, тобто «нічим не примітні, малокультурні, неосвічені» [1, с. 1108]. Словосполучення *сіра маса* виступає контекстуальним антонімом до поняття «непересічні, цікаві, з історіями». Протиставлення служить для передачі оригінальних думок автора і його героїв, які вражають своїм способом мислення.

У творах В. Шевчука є приклади оказіональних антонімічних конструкцій, у яких семантична протиставленість є результатом того, що компоненти опозиції набувають символічних значень, пов'язаних із конкретними поняттями. Прикладом може слугувати протиставлення прикметників-кольороназв *чорний – світлий*: *Там, у мені йде дивна боротьба: чорний птах і світлий, вони зіштовхуються у мені, як день і ніч, і не повинен я тій війні заважати* [9, с. 584], де прикметники виступають як символи протилежних понять *добро – зло*. Інші ілюстрації: 1. *А книги читати покинь. Бо твердий розум вони укріпляють, а тонкий зламати можуть* [11, с. 29], де прикметник *тонкий* під впливом слова *твердий* («незламний, рішучий, стійкий») набуває незвичної семантики «слабкий, нерішучий». У цьому разі між компонентами оказіональної антонімічної пари *твердий – тонкий* і відповідними компонентами загальномовної пари *твердий – м'який* спостерігаються синонімічні відношення; 2. *Хіба розум не треба ширити в світі, а нерозум проганяти?* [11, с.29], у якій загальномовній антонімічній парі *залишати – проганяти* протиставляється індивідуально-авторська *ширити – проганяти*, де дієслово *ширити* набуло, крім основного значення

«поширювати, розповсюджувати, розвивати», додаткового – «залишатися, не зникнути, уціліти»; 3. *З лівої руки в нього росли молоді каштани, і він проступав через розкладені на хіднику тіньові кулі. Входить у кулю й відчував вільгу, а коли вискакував з неї, на нього насипалося скільки сонця, що піт дзюрком тік по скронях* [6, с. 163], де контекстуальна антонімічна пара *входив – вискакував* протиставляється загальнономовній *входив – виходив* значенням одного з компонентів – розмовне дієслово *вискакував* підкреслює інтенсивність дії й означає «швидко вибігати»; 4. *Скільки їх в цьому світі, людей, і живуть вони не в одному часі та й не в одній стороні, а думають і відчують однаково. Однакові мають **радоці** й однакові **болячки**. Однаково сміються і сумують, народжуються і вмирають* [9, с. 271], де автор доповнює антонімічний ряд контекстуальною лексемою *болячка* (пор.: згідно зі словником, до слова *радість* («задоволення, утіха, приємність») антонімами є такі слова, як *горе, нещастя, біль, мука*).

Як показали спостереження над контекстами, створення оказіональних антонімів зумовлене потенційними парадигматичними та синтагматичними можливостями лексичних одиниць, які активізуються волею художника слова. Індивідуально-авторська антонімізація слів здебільшого пов'язана з трансформацією семантики одного з членів протиставлення під впливом семантичних властивостей другого члена антонімічної пари. Своєрідність авторського використання контекстуальних антонімів полягає в тому, що, потрапляючи в особливі синтагматичні умови, вони набувають незвичної семантики, не властивої їм у загальнонародному використанні.

У ролі компонентів антонімічної пари трапляються й індивідуально-авторські, оказіональні утворення, не зафіксовані словниками: *Єдине, що різнить нас у цю мить, це те, що Ленсаль уживає до мене тону **поважно-начальницького**, а я до нього **люб'язно-підлеглицького*** [9, с. 391]; *Кожен у цьому світі, – сказав я, – має відстраждати **повинно** чи **безневинно*** [11, с. 106]; *Я була в школі **шибайголова**... А я **тихар**, – подумав Михайло* [5, с. 28].

Подібні семантично і стилістично неоднорідні антонімічні компоненти використовуються для створення образів, пожвавлення авторської мови. Крім того, формування авторських антонімів знаходиться в безпосередньому зв'язку зі змістом твору і є важливим елементом індивідуально-художнього стилю письменника.

Для досліджуваних текстів В. Шевчука не менш характерним є використання антонімії в ролі таких стилістичних фігур, як антитеза і оксюморон.

Відомо, що в основі антитези лежить загальнономовна або контекстуальна антонімічна пара. Ця стилістична фігура може бути простою і складною, в одному реченні (простому чи складному) або в

кількох (складному синтаксичному цілому). Фіксуємо просту нерозгорнуту (*Краси більше, ніж **пóгані**, повір мені* [5, с. 67] та розгорнуту (*Отакі ми, люди, в цьому світі: **розумний угорі**, а **дурний унизу*** [9, с. 445]) антитезу.

Наведемо приклади складних антитез, які є результатом створення образу кількома антонімічними парами: *Але, Господи, ти **не спас** світу, а тільки **розтяг** свою муку у віки. Велиш **добрим та розумним гинути**, а **лихим панувати**. Хіба така має бути наука любові?* [11, с. 33]; *Не чинив я **зла**, але не чинив нікому і **добра**, нікому не приніс **смутку**, але нікому не дав **радості**, не спричинив нікому **горя**, але й **щастя** не приніс, тож своєю повною незлодійністю ніби протиставився світу* [11, с. 105]. У другому прикладі зміст протилежних слів доповнюється, поширюється дієсловами-синонімами: *не дав, не приніс, не чинив*.

Антитези в мові В. Шевчука надзвичайно образні, несуть у собі елементи емоційно-експресивного характеру. Нерідко вони ускладнюються словами-синонімами, епітетами-означеннями, порівняннями, уособленнями, метафорами, узяними з прози життя. Наприклад: *Людське співжиття має в собі немало **дивного і загадкового**. Часом ми **сходимося** один з одним, **торкаємося і розлітаємося, як метелики**, щоб більше ніколи в житті не співдотикатися* [6, с. 70]. Дієслівні синоніми утворюють антонімічні пари, які посилюються епітетами *дивного і загадкового* та порівнянням *як метелики*. *Я блукав і блукав по дощових вулицях, щось у мені **згоряло**, але щось і **народжувалося**, щось мене **руйнувало**, а щось наново **відбудовувало*** [9, с. 486]. У цьому реченні наявні два антонімічні ряди: *згоряло — народжувалося і руйнувало — відбудовувало*, які виступають як градаційні дієслівні синоніми. *Хіба ви не помічали: кожна людина витворює **вітер**. Ув одного він **гарячий**, а іншого **холодний**, в одного **сильний**, у другого зовсім **слабкий*** [9, с. 392]. Зіставлення прямого і переносного значень слова *вітер* в одному контексті допомагає авторові підкреслити незвичний спосіб світосприйняття персонажів: народнописанне слово *вітер* набуває в роздумах героя символічного значення.

В. Шевчуку притаманний ускладнений характер мислення, тому він активно послуговується метафорою: *Там мене зустріне **мертве фортепіано і жива музика кленового листя*** [7, с. 42]; *Великий птах шукає високого і великого гнізда, а **малому** добре в траві і в очереті. — Всі ми очерет, — відказав я. — Мислячий* [11, с. 109]. Письменник переосмислює традиційно-фольклорні символи, унаслідок чого стилістично нейтральні слова *птах, гніздо, очерет* набувають узагальнених значень. Наприклад: *День виростає з **ночі**, як дерево із землі* [9, с. 427]; *Вчитель швидким кроком ходив по класу; голос його то **тихшав**, а то **злітав**, — наче гromовиця* [5, с. 399]. Антитези *день — ніч, тихшати — злітати* підсилюються порівняннями, узяними зі сфери природи.

У творах письменника людина і світ зближуються не тільки традиційно, але й по-особливому: *Є навколо люди сірі, як болото, є люди ніякі, є чорні, а один з-поміж багатьох світиться. І людина починає вірити, що Господь засвітив для нього ту людину* [11, с. 174]. Уособлені предмети, явища перебувають у такому ж фізичному чи психічному стані, що й людина: *Завдання на віднімання й додавання життя не розв'язує* [9, с. 43]. Складність образів створюється й поєднанням різних зображально-виражальних засобів в одному контексті: *Люди ж з історіями – це білі ворони, кожен по-своєму третій життям, а може знівечений, ті ж, без історій, – гладенькі, як галька; життя котить через них свої хвилі і не зрушує з місця* [9, с. 407].

Антонімічну пару можуть утворювати компоненти, що належать до різних стилістичних сфер. Це здебільшого застарілі або рідко вживані слова. Наприклад: *Я знав, що добрі стосунки між нами закінчилися, але не відчував урази, а тільки задоволення* [9, с. 489], де *враз*, *ураза*, заст. – «несправедливо заподіяна образа, прикрість» [1, с.161]; *У світі йде вічне змагання, – наче не чуючи мене, говорив Микола Платонович. – Розуму і глупоти, добра і зла* [9, с. 555], де *глупота*, рідко – «відсутність розуму, розсудливості, поміркованості; дурість» [1, с. 185].

Досить часто антитеза посилюється й увиразнюється такими стилістичним фігурами, як градація, парцеляція, повтори. Антонімічна градація будується на протиставленні, розмежуванні понять. У градаційному ряді кожний наступний компонент підсилює значення попереднього: *Так воно, зрештою, бувало завжди: витворює казна-що, біснувався, скаженів під час бенкетів, а потім смиренно приходив до священників, щедро їх обдаровував, молився, каявся і навіть покуту приймав* [11, с. 10].

Не менш вагомим підсилювально-увиразнювальним засобом є парцеляція. Наприклад: *Але воля наша в нас самих, так само й неволя. Впевненість і невпевненість, розлад і опертя* [11, с. 72]; *Я трохи боюся ночей. Ночі з'являються мені так само, як смуток чи радість. Або ж глибока, із самого дна душі, туга* [5, с. 372], де антонімічний компонент *смуток* підсилюється парцельованим синонімом *туга*. Парцелюється і водночас повторюється член антонімічної пари задля підсилення його значущості в такому контексті: *Коли дістався до парадного, вдруге зупинився. Затим відчув твердість. Твердість і злість* [5, с. 420]. Вона служить для передачі глибоких роздумів, переживань персонажів.

Неабияку роль відіграє повтор, особливо тоді, коли повторюється сама антитеза у видозмінених формах, як-от: *Людське життя – це більші або менші кола. Чим менше коло – тим більше хаотичного руху, а відтак – більше зустрічається на шляху всіляких перешкод. Людина шукає свою орбіту. Погано тому, хто народжений, щоб рухатись у меншому колі, а*

потрапив у більше. Але ще гірше, коли людина народжена для більшого кола, а крутиться в меншому. Це вже драма [5, с. 68].

Діалектика життя втілюється у творчості В. Шевчука завдяки використанню не тільки антитези, а й оксюморона, хоч цією стилістичною фігурою письменник послуговується значно рідше, ніж антитезою: *Ми починаємо сваритися, Маріє. Не можна поєднати непоєданого* [5, с. 331]; *Осінь пливла на будинки, наче вишукувала, кого заплутати в свої золоті тенета і принести своїй жертві кольористу вистояність і мінорний неспокій. Від того виникає біль, а чи радість. То гарний біль і сумна радість* [5, с. 47]. За допомогою поєднання несумісних понять розкривається суперечлива сутність стану природи, яка співзвучна з душевним настроєм автора, героя. У другому контексті спостерігаємо також загальномовну (*біль – радість*) та контекстуальну (*вистояність – неспокій*) антонімію.

Антитеза нерідко набуває функції «наскрізного елемента», «своєрідного емоційно-ідейного ключа до зображуваного» [13, с. 68]. Такими наскрізними елементами у прозі В. Шевчука виступають абстрактні іменники на позначення почуттів людини, сприйняття нею реальної дійсності: *добро – зло, життя – смерть, любов – ненависть, світло – темрява* тощо. Як правило, названі одиниці повторюються. Повтор подібних антитез відіграє значну роль (інколи вирішальну) у структурній організації тексту, у розкритті його ідейного змісту, посиленні емоційної виразності та експресії. Наприклад: *Найбільша вада людини в тому, що кожний чудово прозирає зло у ближньому, а власне називає добром. Все, що їй корисне і потрібне, – благо з благ. А все некорисне – брехня і наклеп. Чуже зло людина бичує з нещадною завзятістю, а власне плакає як любе дитя* [9, с. 377]; *Я все-таки вірю, що добром можна досягти більшого, ніж злом. Добром ми облагороджуємо світ, а злом його вбиваємо* [9, с. 538]; *Світ зітканий із добра та зла, і ті зло та добро в людській душі мають змагатися. Без такого змагання людина починає нидіти і нарешті вмирає* [11, с. 110]; *Світ тим страшний, що зло в ньому плодиться легше від добра, але він живе тільки тому, що воно таки є, ото добро* [9, с. 263]. Подані контексти будуються на протиставленні й розмежуванні двох понять: *добро – зло*; подається їх етично-естетична оцінка і робиться оптимістичний висновок: *світ «живе» тільки тому, що в ньому є «оте добро» – добро перемагає зло.*

Відображення часу і простору як найважливіших універсальїх людського буття – специфічна риса прози В. Шевчука. Просторово-часовий розвиток кожного твору вибудовується за допомогою цілеспрямовано відібраних відповідно до авторського задуму мовно-стилістичних засобів, до яких належить і антитеза. Наприклад: *Час – уже не така безоглядно-однозначна матерія – той, як клубок, що може змотатися й розмотатися* [11, с. 195]; *Михайло залишився сам на сам*

між двома площинами – *землею і небом* [5, с. 26]; *Людині дано коротенький відрізок часу, що вільно вміщається між датами смерті й уродин, – така собі коротенька рисочка. У цей відрізок маєш пізнати все: людей і людство, філософію і теологію, глупість і розум, лицарство й науку ховатися* [11, с. 87]. Антитеза *смерть – уродини* підсилюється попарно поєднуваними загальнономовними і контекстуальним антонімами, що конкретизують узагальнювальне слово *все*.

Поширена картина простору створюється антитезою *світле – темне* в такому контексті: *Я подував таке: «Світ розділено надвоє: з одного боку – світле, а другого – темне. Ті, що на світлій стороні, бачать супротивне собі – темним. Для тих, хто на темному боці, – темрява у світлому»* [9, с. 72]. Антонімічна протилежність супроводжується комбінованим повтором, що складається з граматичних форм і однокорених слів (*світ – світле – світлій – у світлому; темне – темним – темному – темрява*). Повтор служить важливим засобом внутрішнього взаємозв'язку речень у складному синтаксичному цілому і підсилює своєрідність сприйняття навколишнього світу автором і його героєм.

Для створення психологічного образу В. Шевчук послуговується антитезами, які виражають узагальнені судження, відзначаються яскравою афористичністю, чому сприяє: 1) структура антитез (переважно узагальнено-особові односкладні речення): *Пізнавай світ, а не проклинай його – ось тобі джерело. Пий із нього і здобудеш радість* [9, с. 28]; 2) семантика стрижневих слів-антонімів (їх абстрактність, оцінність): *Ненависть – це формула любові* [9, с. 438]; 3) пояснювально-уточнювальна роль антитез (зазвичай узагальнено розкривають, пояснюють зміст попереднього контексту): *Адже цієї ночі він так і не зміг заснути, сподіваючись на мудрий ранок, день завжди розсвіає те, що в нас породжує ніч* [9, с. 427].

Нерідко у творах письменника антитези використовуються в особливій стилістичній функції – сентенцій, виразів повчального характеру. Наприклад: *Уподобнюватися до інших треба, а не відрізнятися, бо гордия – один із великих гріхів людських* [11, с. 28]. За допомогою афористичних філософських діалогічних або монологічних узагальнень автор висловлює свою оцінку зображуваного. Антитези афористичного характеру розкривають: 1) зміст «вічних» істин: *Людина – це вища якість, яку постійно пояснюєш, але ніколи не поясниш* [9, с. 102]; *Незнання є в початку і в кінці людського мислення* [11, с. 54]; 2) узагальнених суджень про різні прояви природи і суспільства: *Є закони загальні, суспільного значення, закони життєвські. Перші високі, а другі – живі. Перші поважаються, а за другими живуть* [9, с. 487]; *Людське життя тим і рівне, що в ньому подібного стільки ж, як і неподібного* [9, с. 205]; 3) узагальнень, які відтворюють життєву позицію героїв, їх погляди, світосприйняття: *Кінь біжить уперед, а для вас виходить – назад*

[9, с. 21]; *Одне слово, не можна ігнорувати тих, хто може зігнорувати тебе* [5, с. 20].

Отже, антонімія є основним і найбільш яскравим засобом вираження контрасту на структурно-семантичному та функціональному рівнях. Антонімічні одиниці у прозі В. Шевчука зумовлені особливостями світогляду і творчого мислення письменника і дають широкий простір для індивідуальної мовотворчості.

Література

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. – К.; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2007. – 1736 с.
2. Жулинський М. Г. У вічному змаганні за істину: передмова / М. Г. Жулинський // Шевчук В. О. Три листки за вікном : [роман]. – К. : Радянський письменник, 1986. – С.3–14.
3. Новиков Л. А. Русская антонимия и ее лексикографическое описание : вступительная статья / Л. А. Новиков // Львов М. Р. Словарь антонимов русского языка / Под ред. Л. А. Новикова. – М. : Русский язык, 1984. – С. 5–30.
4. Полюга Л. М. Словник антонімів української мови / Левко Михайлович Полюга. – К. : Довіра, 2001. – 275 с.
5. Шевчук В. Барви осіннього саду : Повісті, оповідання / Валерій Шевчук. – К. : Дніпро, 1986. – 488 с.
6. Шевчук В. Камінна луна : Повісті / Валерій Шевчук. – К. : Молодь, 1987. – 216 с.
7. Шевчук В. О. Крик півня на світанку : Повісті / Валерій Олександрович Шевчук. – К. : Молодь, 1979. – 240 с.
8. Шевчук В. О. Маленьке вечірнє інтермецо : Повісті / Валерій Олександрович Шевчук. – К. : Молодь, 1984. – 280 с.
9. Шевчук В. О. Три листки за вікном : Роман-триптих / Валерій Олександрович Шевчук – К. : Радянський письменник, 1986. – 587 с.
10. Удовиченко Г. М. Фразеологічний словник української мови / Григорій Михайлович Удовиченко : Т. 1 (А-М). – К. : Вища школа, 1984. – 303 с. – Т. 2 (Н-Я). – К. : Вища школа, 1984. – 384 с.
11. Шевчук В. У череві апокаліптичного звіра : Історичні повісті та оповідання / Валерій Шевчук. – К. : Український письменник, 1995. – 205 с.
12. Фразеологічний словник української мови : у 2-х т. [уклад. Л. С. Паламарчук та ін.]. – К. : Наукова думка, 1993. – Т. 1. – 1993. – 528 с.
13. Фролова К. П. Аналіз художнього твору / Клавдія Павлівна Фролова. – К. : Радянська школа, 1975. – 174 с.

ЛЕКСИКА ЛАТИНСЬКОГО ПОХОДЖЕННЯ В ПУБЛІЦИСТИЦІ М. ГРУШЕВСЬКОГО

Клімчук Г. П. Лексика латинського походження в публіцистиці М. Грушевського.

Статтю присвячено дослідженню лексичних запозичень латинського походження в публіцистичній спадщині М. Грушевського; здійснено аналіз семантичного складу й функціональних особливостей латинізмів, з'ясовано їх стилістичний статус у сучасній літературній мові.

Ключові слова: запозичення, латинізм, термін, детермінологізація, західноукраїнська мовно-літературна традиція, мовна норма.

Климчук Г. П. Лексика латинского происхождения в публицистике М. Грушевского.

Статья посвящена исследованию лексических заимствований латинского происхождения в публицистическом наследии М. Грушевского; осуществлен анализ семантического состава и функциональных особенностей латинизмов, определен их стилистический статус в современном литературном языке.

Ключевые слова: заимствование, латинизм, термин, детерминализация, западно-украинская традиция литературного языка, языковая норма.

Klimchuk G. P. Vocabulary from Latina in the publicistic of M. Hrushevsky.

The article is devoted to investigation of lexical borrowings from Latina in the publicistic of M. Hrushevsky; the analysis of semantic composition and functional features of latinisms are made there, their stylistic status in the modern literary language is also determined in the article.

Key words: borrowing, latinism, term, determinologisation, western Ukrainian literary language tradition, substandard.

Розвиток української літературної мови впродовж майже цілого ХХ ст. мав директивний характер і нерідко відзначався насильницьким утручанням у її живий організм, а тому після відмови від тоталітарної ідеології вектор уваги лінгвістів дедалі частіше зорієнтований на повернення мови до її першоджерел. Особливої актуальності в цьому аспекті набувають дослідження питань функціонування й соціальної репрезентації української мови в один із найбільш продуктивних відтинків її розвитку – кінець ХІХ та початок ХХ ст. Окреслений хронологічний етап увійшов в історію мови передусім як період становлення її стилістичної системи, формування літературних канонів, напруженої лексикографічної практики й інтенсивної мовотворчої діяльності соціально, політично та лінгвістично активних персоналій, що виступили своєрідними нормалізаторами і каталізаторами тогочасної української мови. Чільне місце в когорті таких мовних особистостей посідає відомий репрезентант українського національно-культурного відродження початку ХХ ст. М. Грушевський, лінгвістичні погляди й мовотворчі настанови якого в

офіційному радянському мовознавстві піддавалися нищівній критиці і спотвореній інтерпретації.

У новітньому лінгвістичному дискурсі вийшло з друку чимало історичних, мовно-культурологічних і власне мовознавчих праць, у яких розглянуто рефлексії М. Грушевського щодо практичних питань функціонування української мови й завдань її утвердження в суспільстві (М. Алексієвець, М. Жулинський, П. Ковалів, А. Мамалига, Л. Мацько, Л. Полюга), роль визначного діяча в розбудові наукового стилю української мови і ключові положення його лінгвістичної концепції (Я. Дашкевич, Г. Мацюк, Т. Панько, Т. Розумик, М. Сюсько), позицію в літературно-наукових дискусіях початку ХХ ст. (Р. Трифонов, Б. Сокіл) та значення у становленні українського правопису (О. Гузар). Проте, незважаючи на такий посилений інтерес до мовного аспекту діяльності науковця, сучасній україністиці все ще вкрай бракує спеціальних, підкріплених текстовою базою, студій його мовостилю, на що повсякчас указують фахівці з історії мови. Це зумовлює перспективність розробки мовної манери М. Грушевського, зокрема – у царині публіцистики.

Мета нашої статті полягає в дослідженні структурно-семантичних і функціонально-стилістичних особливостей лексики латинського походження в суспільно-політичних дописах ученого.

Зауважимо, що в науковій літературі під «латинізмами» традиційно розуміють слова, їх окремі значення, вислови, морфеми тощо, запозичені з латинської мови або утворені за їх зразком [14, с. 292], однак у пропонованій розвідці цим терміном послуговуємося насамперед для номінації власне лексичних запозичень, прямо чи опосередковано перенесених на український мовний ґрунт із латинської мови.

Лексика латинської етимології – одна з найпродуктивніших стилеутворювальних складових публіцистичної практики М. Грушевського. Кількісно найбільш представленими є латинськомовні одиниці, що в кінці ХІХ – на початку ХХ ст. обслуговували західноукраїнський варіант літературної мови і становили спільний лексичний фонд української, польської та почасти німецької мов. Аналізуючи чужоземні засоби в періодичній пресі зазначеного періоду, М. Жовтобрюх кваліфікує відповідні слова як соціально зумовлені західноукраїнські локалізми, що не ввійшли «до лексичного складу місцевих українських говорів, а належали до професійного словника певних кіл інтелігенції» [6, с. 152]. Із семантичного погляду це передусім запозичення для відображення необхідних на той час абстрактних понять, що об'єднані спільним частиномовним значенням предметності й охоплюють такий тематичний спектр:

І. Лексика на означення понять зі сфери суспільно-політичного життя. Назване тематичне (лексико-семантичне) поле характеризується

найвищою відтворюваністю. У його межах сегментуємо кілька лексико-семантичних груп:

а) номени на означення понять внутрішньої і зовнішньої політики: *денунціація* – донос [3, с. 144]; *інгеренція* – втручання [4, с. 83]; *пертракції* – переговори [4, с. 491]; *пресія* – пригноблення, утиски [2, с. 146]; *репріманда* – догана, докір, нагінка [3, с. 236]; *рескрипт* – акт монарха у формі конкретного наказу міністрові чи якомусь іншому урядовцеві [2, с. 167] тощо. Наприклад: *В останніх еунуціаціях з польської сторони се було піднесено досить виразно, а не треба було й таких заяв, щоби знати наскільки се важно з становища польської політики, в Галичині спеціально* [4, с. 58], де *еунуціація* – «урядова заява» (пор.: *еунуціяція*, лат. – заява, зложена правительственным заступником [10, с. 117]; пол. *епипсјасја*, книжн. – заява, декларація); *Се була, позволю собі назвати, перша сецесія вищих верств українсько-руського народу* [2, с. 113], де *сецесія* – «відступництво» (пор.: *сецесія*, лат. – 1) відокремлення; 2) відступництво [1, с. 389]; пол. *secesja* – 1) відокремлення; 2) мистецький стиль; нім. *die Sezession* – відокремлення, відділення). Проілюстровані терміни виявляють значну частотність у науково-популярних і критичних статтях, присвячених важливим міжнародним чи власне національним подіям. Позаяк окреслені публікації адресовані передусім інтелігенції, що вміло оперувала відповідними поняттями, переважна більшість цих чужомовних елементів уводиться автором у структуру творів без пояснення їхнього семантичного обсягу;

б) номени на означення понять виборчих реалій і парламентаризму. Названий різновид латинськомовних запозичень загалом репрезентований терміноодинацями, які належать до фонду інтернаціональної лексики: *абдикація* – зречення, вихід з певної політичної сили [2, с. 137]; *абсентеїзм* – ухиляння виборців від участі у виборах до державних органів влади [3, с. 169]; *касація (виборів)* – визнання виборів недійсними [2, с. 351]; *обструкція* – дія, демонстративно спрямована на зрив парламентарного засідання за допомогою гамору, виголошення довгих, непотрібних промов [3, с. 115]. Наприклад: *Дума потребує здержати їх (засуди смерті – Г. К.) своїми інтерпеляціями – людей розстрілюють далі* [2, с. 137], де *інтерпеляція* – «публічне звернення представників парламенту до міністра або уряду стосовно загального напрямку політики чи важливих державних справ» (пор.: *інтерпеляція*, лат. – запитання до міністра чи уряду від окремих представників політичних партій, поставлене в парламенті в якій-небудь важливій справі чи про загальний напрямок політики [1, с. 182]); *Чому ж ви боїтеся дати самому народові се заявити? Чому до дрожців приводить вас саме слово плебісцит?* [3, с. 461], де *плебісцит* – «референдум» (пор.: *плебісцит*, лат. – усенародне обговорення, голосування [11, с. 742];

плебіцит – усенародне голосування з найважливіших питань державного життя; референдум [12, VI, с. 573]).

Специфіка окресленої тематичної групи полягає в тому, що належні до неї латинізми виявляють здатність виходити за межі власного термінологічного поля й модифікувати притаманний їм лексичний уміст. Так, скажімо, один із наведених вище текстових фрагментів демонструє характерне для української літературної мови кінця XIX – початку XX ст. функціонування іменника **інтерпеляція** з термінологічним значенням «публічне звернення представників парламенту до міністра або уряду стосовно загального напрямку політики чи важливих державних справ», однак подекуди натрапляємо на розширення семантики цієї лексеми й використання її з більш узагальненим значенням «запит», наприклад: *Нарешті третє – се оповідання «Муха» в I кн. «Вістника» за сей рік, за котре о. Ю. Дуткевич ставив **інтерпеляцію** на загальних зборах Товариства ім. Шевченка, називаючи се оповідання неморальним* [2, с. 155]. Припускаємо, що засвідчена у проілюстрованій мовленнєвій ситуації семантична модифікація терміна **інтерпеляція** спричинена впливом польської мови, у якій названий латинізм і сьогодні побутує з тотожним лексичним наповненням (пор.: пол. *interpelacja* – запит; *interpelacja sejmowa* – запит у сеймі). «Словник української мови» (далі – СУМ) не відображає змін у семантичній структурі аналізованої лінгвоодиниці й відбиває лише її термінологічну специфіку, до того ж у властивій для радянської ідеології інтерпретації (пор.: **інтерпеляція**, *політ.* – у буржуазних країнах – звернення депутата парламенту до уряду або його представника з певним питанням, після обговорення якого приймається відповідна ухвала [12, IV, с. 39]);

в) номени на означення понять із царини адміністративного урядування та громадського життя соціуму. Латинізми окресленої лексико-семантичної групи з погляду сучасних літературних норм відійшли до категорії застарілих і перебувають у пасивному словнику української мови: *Під впливом сеї **опінії** робиться моральна пресія навіть і на більш байдужих членів духовної верстви...* [2, с. 146], де **опінія** – «громадська думка» (пор.: **опінія**, *лат.* – думка загалу про когось або про якийсь вчинок [1, с. 521]; **опінія**, *заст.* – громадська думка [12, V, с. 713]; пол. *opinia* – 1) думка, погляд; 2) оцінка); *Центральне правительство виявило певну свою безсильність перед краєвим, перед галицьким намісником та ще й таким **потентатом**, обдарованим необмеженим довір'ям цісаря, як покійний граф Потоцький* [3, с. 267], де **потентат** – «можновладець, магнат» (пор.: **потентат**, *лат.* – можновладця, володар, магнат [1, с. 341]; **потентат**, *заст.* – володар [12, VII, с. 402]; пол. *potentat* – можновладець, багатій, магнат). Наявність тотожних відповідників у польській мові дає підстави говорити про

посередництво останньої в позичанні цих словесних засобів українською лексичною системою.

II. Лексика на означення понять із царини освіти, науки, медицини. Викладацька і наукова діяльність М. Грушевського у Львівському університеті, що на той час фактично перебував у володінні поляків, створювала умови для безпосереднього контактування вченого з польською професурою. Це спричинило проникнення в мовотворчість останнього низки типових для польського освітньо-наукового дискурсу педагогічних термінів, які етимологічно пов'язані з латинською мовою. Такі одиниці трактуємо як латинізми, запозичені в українську мову за посередництвом польської. Загалом згадані лексичні засоби належать до часто відтворюваних у львівській період публіцистичної діяльності М. Грушевського, де представлені такими лексико-семантичними групами:

а) номени, що обслуговували наукову та викладацьку діяльність осіб у середніх і вищих навчальних закладах: **колоквіум** – наукові збори, під час яких проводиться обговорення доповідей на визначену тематику [2, с. 179]; **конвікт** – навчально-виховний заклад для молоді; пансіонат [2, с. 151]; **утраквізм, утраквізація** – двомовне викладання в навчальних закладах [4, с. 17]; **фреквенція** – відвідуваність (школи, наукових товариств, учительських семінарій) [4, с. 84]. Наприклад: **Габілітація** вимагає дуже солідного наукового приготування; як я вже казав, тутешню габілітацію можна щодо вимог прирівняти більш-менш зі ступенем магістра російських університетів [2, с. 186], де **габілітація** – «право викладання в університеті» (пор.: **габілітація**, лат. – університетський іспит, що uprawнює викладати на університеті [10, с. 62]; **габілітація**, зах. – складання іспиту, що дає право викладати в університеті [12, II, с. 8]; пол. **gabilitacja** – прилюдний захист дисертації); *Аби бути прийнятим в студенти Львівського (як і всякого іншого австрійського) університету, треба мати «матуру» – свідоцтво зрілості* [3, с. 482], де **матура** – «свідоцтво зрілості» (пор.: **матура**, лат. – останній іспит при закінченні гімназії, що давав право перейти до університету [1, с. 252]; **матура** – «г. н. лат.; на В. У. – іспит зрілості» [8, с. 224]; **матура**, зах. – у гімназії – іспити на атестат зрілості [12, IV, с. 635]; пол. **matura** – 1) іспит на атестат зрілості; 2) свідоцтво про закінчення навчального закладу). Наведені текстові фрагменти переконують, що основне функціональне призначення окресленої категорії латинськомовних запозичень у суспільно-політичних дописах М. Грушевського полягало в тому, аби репрезентувати наддніпрянським реципієнтам конкретні реалії галицького освітньо-наукового життя. У статтях київської доби такі латинізми зазвичай супроводжуються специфічним способом їх графічної передачі – написанням у лапках;

б) номени на означення осіб за їх професійною діяльністю, найменування університетських наукових

посад і звань: **доцент** – учене звання і посада викладачів університету [2, с. 179]; **суплент** – помічник викладача, особа без габілітації [2, с. 179]; **суплентура** – заступництво викладача [4, с. 22]. Наприклад: *По трьох роках організуються перші катедри – наприклад, три катедри і три посади ад'юнктів; кожного року потім прибуває ще по парі...* [3, с. 351], де **ад'юнкт** – «молодший науковий співробітник» (пор.: **ад'юнкт**, лат. – 1) помічник професора або й молодший урядовець на Заході; 2) помічник пастора в євангелитській церкві [1, с. 13]; пол. **adjunkt** – 1) помічник посадової особи; 2) молодший науковий співробітник); **Прелегент** *мав на меті подати загальний огляд польсько-українських конфліктів від Люблінської унії аж до кінця XVII в...* [2, с. 249], де **прелегент** – «лектор» (пор.: **прелегент**, лат. – той, хто читає реферат, доповідь, лектор [1, с. 523]; пол. **prelegent** – лектор, доповідач);

в) номени на означення вузькоспеціалізованих наукових понять різних галузей знань. Найвищу продуктивність у складі відповідної групи запозичень із латинської мови виявляють репрезентанти медичної терміносистеми. Спостереження за семантичними характеристиками цих слів засвідчують кількісну перевагу медичної лексики, яка використовується адресантом з образним, переносним значенням. Проникаючи у структуру політичних текстів, такі мовні засоби розширюють притаманні їм синтагматичні зв'язки, утрачають термінологічну семантику і, метафоризуючись, набувають ознак загальноживованої лексики. Наприклад: *Прихильники і друзі Галичини – се були прихильники України будочої, відродженої, оновленої, видвигненої з вікового розпаду і атрофії* [3, с. 119], де **атрофія**, перен. – «занепад, деградація» (пор.: **атрофія**, лат – 1) біол., мед. прижиттєве зменшення розмірів органа або тканини в організмі тварин і людини; 2) перен. притуплення, утрата якого-небудь чуття, властивості [11, с. 133]); *Історія минушого століття оправдовує сей молодечий запал, сі надії, які покладаємо на енергію національного організму-реконвалесцента, з якою він поновлює понесені страти* [2, с. 208], де **реконвалесцент**, перен. – «нація, що перебуває на стадії відродження» (пор.: **реконвалесценція**, лат. – видужування, виздоровлювання [1, с. 524]; **реконвалесцент**, мед. – людина, яка ще не одужала остаточно, але вже не має яскраво виявлених клінічних ознак хвороби [12, VIII, с. 495]). Як видно з комунікативних ситуацій, автор переосмислює зміст спеціальної медичної термінології й послуговується нею як засобом вторинної номінації конкретних явищ чи реалій національного життя. Образне ототожнення українського народу з хворим організмом людини, очевидно, пояснюється основними положеннями історіософської концепції М. Грушевського, згідно з якою суб'єктом культурно-історичного поступу є «нарід» – «жива національна індивідуальність», що пов'язана в єдине ціле антропологічними, психофізичними і культурними прикметами. Проводячи паралелі між

важливими подіями й реаліями суспільної дійсності та біологічними процесами, що протікають у людському організмі, учений зосереджує увагу читачів на яскравих художніх метафорах, завдяки чому забезпечує адекватність і ефективність сприйняття концептуальної змістової інформації.

Предметом посиленої уваги з-поміж вузькоспеціалізованих наукових термінів слугують латинськомовні лексичні компоненти, що на зламі ХІХ – ХХ ст. репрезентували царину лінгвістики. Окремі з них збережені українською мовознавчою практикою й надалі продовжують функціонувати як власне філологічні терміни, напр.: *сентенція* – короткий влучний вислів морально-повчального змісту [4, с. 53]; *вокабула* – окреме слово як предмет лексикології чи лексикографії [3, с. 244], однак особливе наукове зацікавлення викликають латинізми, які на сучасному хронологічному зрізі зазнали семантичного переосмислення й утратили притаманну їм лінгвістичну спеціалізацію. Так, скажімо, в аналізованих науково-популярних дописах термінологічні одиниці *деклінація* й *кон'югація* вживаються зі значеннями «відмінювання частин мови» та «дієвідміна», наприклад: *По огляді українських суфіксів іменникових, прикметникових, прислівникових і дієслівних перейшов (прелегент – Г.К.) до огляду деклінації*. <...> *Те ж саме зроблено і при огляді кон'югації* [2, с. 255]. Аналогічні лінгвістичні характеристики ці чужомовні компоненти виявляють і в нинішньому німецькому узусі, де побутують як терміни граматики (пор.: нім. *die Deklination* – грам. відміна, *die Konjugation* – грам. дієвідміна). Натомість сучасні українські лексикографічні розвідки демонструють міграцію окреслених словесних засобів до складу інших терміносистем (пор.: *деклінація*, лат. – 1) магнітне схилення, відхилення магнітної стрілки компаса від географічного меридіана; 2) *заст.* відмінювання частин мови; відміна [11, с. 330]; *кон'югація*, лат. – 1) тип статевого процесу, що полягає в злитті двох особин, які при цьому обмінюються частинами свого ядерного апарату і цитоплазмою; 2) попарне тимчасове зближення гомологічних *хромосом*, під час якого вони обмінюються гомологічними ділянками [11, с. 557]). Можна припустити, що вилучення з мовознавчого обігу латинізмів *деклінація* й *кон'югація* відбулося після створення на українському ґрунті власних вербальних знаків для відображення відповідних лінгвістичних реалій, адже, як відомо, проблема вироблення наукової термінології на етнографічних засадах у кінці ХІХ – початку ХХ ст. не була остаточно розв'язана, а тому мовцям, зокрема й М. Грушевському, для номінації зазначених лінгвістичних понять доводилося вдаватися до класичного «плану вираження».

III. Лексика на означення загальнонаукових та абстрактних понять. Чимало репрезентантів цього тематичного поля мали в українській мові кінця ХІХ – початку ХХ ст. автохтонні відповідники, однак М. Грушевський свідомо уникав їх, надаючи перевагу книжним лексемам

латинського походження. Цілком очевидно, що подібна манера автора була продиктована прагненням «інтелектуалізувати» тогочасну українську літературну мову, наблизити її словниковий склад до висококультурних західноєвропейських мов. У СУМ такі чужомовні засоби загалом супроводжуються обмежувальними ремарками *заст.*, *книжн.*, *рідко*, наприклад: *Таким чином про якусь хворобу, яка нищила би ту першорядну інституцію, нема найменшої **рації** говорити – тим менше єсть **рації** в тривоженні громадського сумління* [4, с. 185], де **рація** – «підстава, причина» (пор.: **рація**, *лат.* – слухність, резон, підстава, причина [1, с. 364]; **рація**² – 1) розумна підстава, обґрунтування чого-небудь; **мати рацію**, **признавати рацію**, *рідко* – вважати кого-небудь правим у чомусь; 2) *заст.* вітальна промова [12, VIII, с. 459]; пол. **racja** – слухність, правда, істина); ...сю фразу з тих часів та й досі залюбки повторяють при кожній okazji в смиренній **резигнації** представники українського народу [3, с. 428], де **резигнація** – «покірливість» (пор.: **резигнація**, *лат.* – самопожертва, самовідданість [1, с. 369]; **резигнація**, *книжн.*, *заст.* – цілковита покірливість долі [12, VIII, с. 487]; пол. **rezygnacja** – 1) відмова, зречення, заява про відставку, самоусунення з посади; 2) покірливість, примирення з долею; нім. **die Resignation** – 1) зречення, відмова; 2) розчарування, песимізм).

Значну частку серед латинізмів окресленого лексико-семантичного поля становлять мовні одиниці, що не знайшли висвітлення у спеціальних словникових джерелах, а відтак опинилася за межами чи на периферії лексичної системи сучасної літературної мови: *Пишу не в осудження нинішніх політичних діячів, в добрих **інтенціях** котрих не хочу сумніватися, а в осудження вибраного ними політичного курсу* [3, с. 260], де **інтенція** – «намір» (пор.: **інтенція**, *лат.* – замір, охота, гадка [10, с. 135]; **інтенція**, *лат.* – 1) намір, задум, тяжіння, 2) напруження [1, с. 181]; пол. **intencja** – намір, задум); *Говорити про приготування наперед контингенту українських доцентів і професорів та помноження українських катедр в теперішніх обставинах означатиме або **перфідію**, або непорозуміння* [4, с. 81], де **перфідія** – «лукавство» (пор.: *лат.* **perfidia** – лукавство, лицемірство, зрадництво, підступність [7, с. 500]; пол. **perfidia** – підступність, лукавство, брехливість, зрадництво; нім. **die Perfidie** – підступність, підлість, зрадництво). Звернення до продемонстрованих слів латинської етимології зазвичай мотивувалося не браком у тодішньому українському узусі власних вербальних знаків для матеріального вираження необхідних понять абстрактного чи загальнонаукового характеру, а традицією використання чужомовних засобів у нехудожніх стилях літературної мови та, цілком можливо, наявністю корелятивних лексем-відповідників у функціонально розвинених тоді польській і німецькій мовах. У сучасному мововжитку спостерігаємо актуалізацію та соціальну реабілітацію деяких латинізмів, що в радянську добу внаслідок

ототожнення їх із західноукраїнським мовленнєвим середовищем підпали під загальну тенденцію зниження функціонального статусу і були вилучені з активного словника українських мовців (*інтенція, рація* тощо).

IV. Лексика на означення понять із царини літературно-публіцистичної діяльності. Як редактор знакового в історії української громадсько-політичної думки часопису «Літературно-науковий вісник» та фундатор низки інших періодичних видань, М. Грушевський нерідко послуговується і спеціальною видавничою й літературно-публіцистичною термінологією латинського походження: *Стягання співробітників і праць, переписка, справлювання скриптів, мови, сліпання над коректою! Хто знає сю роботу, знає, що вона коштує, що значить проредакувати тих кілька тисяч аркушів друку!* [4, с. 192], де **скрипт** – «рукопис» (пор.: **скрипт**, лат. – рукопис, лист [1, с. 526]; пол. **skrypt** – 1) розписка; 2) лекції, видані на правах рукопису; 3) *заст.* лист, документ). СУМ реєструє запозичення **скрипт** лише зі значенням «рукопис» і супроводжує його ремаркою *заст.* [12, IX, с. 321]. Те, що для ілюстрування цього латинізму в названій словниковій праці наведено лише один контекст із творчості В. Стефаника, дає підстави вважати аналізований іменник за надбання західноукраїнського регіонального зразка літературної мови кінця XIX – початку XX ст. На аналогічне трактування етимології номена **скрипт** натрапляємо і в «Українському стилістичному словнику» І. Огієнка, що акцентує увагу на галицькому походженні окресленої лексеми, абсолютним синонімом до якої на Великій Україні виступає слово **рукопис** [8, с. 367].

На окремий коментар серед репрезентантів зазначеного тематичного поля заслуговують латинські лексичні засоби, що зберігають у суспільно-політичних текстах М. Грушевського притаманні їм у мові-джерелі негативні емоційні характеристики: *Але зовсім ненормальним і негідним муситься назвати таку поведінку, коли група, яка форсує до Виділу своїх кандидатів, разом з тим старається понизити кандидатів противних, кидаючи на них ганебні калюмнії, та переконуючи загал про їх злу волю та нездібність управляти товариством* [4, с. 175], де **калюмнія** – «обман, наклеп, обмова когось у пресі» (пор.: лат. **calumnia** – 1) брехня, неправдива скарга; викривлення істини; 2) підступи, лукавство; каверзи; підробка (фальшивка); 3) засудження та покарання за обман [7, с. 87]); *Се може здаватися парадоксом. Але коли пригадати децю з життя покійного, воно перестане бути таким парадоксальним – принаймні в тих ревеляціях, які так рясно посипалися на голову покійного, не знаходимо ніяких конкретних даних, які б сьому противилися* [3, с. 478], де **ревеляція** – «сенсаційне викриття» (пор.: лат. **revēlo** – відкривати, виявляти; розвінчувати [7, с. 598]; пол. **rewelacja** – 1) відкриття, сенсація, викриття; 2) признання, одкровення). Позначені внутрішньою виразністю, такі чужомовні слова вирізняються потужним прагматичним навантаженням і використовуються

М. Грушевським для викриття негативних процесів, що відбувалися в тогочасній періодичній пресі й суспільстві загалом.

Подекуди лексичні запозичення з царини літературно-публіцистичної діяльності видозмінюють властиві їм у латинському узусі емоційно-експресивні відтінки й набувають нових виражальних можливостей. Так, наприклад, субстантив **елюкубрація** в мові-джерелі характеризується помірною інгерентною експресивністю (пор.: **елюкубрація**, лат. – результат тяжкої розумової роботи і безсонних ночей (друковані праці, статті тощо) [1, с. 160]; лат. **ēlūcūbro** – 1) працювати вночі при лампі; 2) ретельно працювати над чим-небудь, старанно обробляти [7, с. 220]), проте в одній із досліджуваних реченневих конструкцій відзначаємо істотне переосмислення семантики цього слова й уживання його з переносним, різко негативним значенням «бездарна журналістська писанина; вигадки», наприклад: *Приятельська рука прислала мені число «Гражданина»(22), де якийсь пан, що підписав себе словом «Київлянин», вириваючи фрази з моєї книжки («Очерки истории украинского народа») і додаючи до них свої вигадки і здогадки, відкриває потайні наміри «українофілів» і малює страшні перспективи, які рисуються в разі увільнення українства від репресій, що тяжать над ним у Росії. До сеї посилки вона долучила замітку, що отся стаття уважається голосом київського «Русского собрания». Ся обставина дає певне право на увагу **елюкубраціям** сеї статті і змушує мене написати отсі рядки* [2, с. 429]. Аналогічні зрушення в семантичній структурі наведеного латинізму фіксують і матеріали до словника «Українська літературна мова на Буковині в кінці ХІХ – на початку ХХ ст.» Л. Ткач (пор.: **елюкубрація**, **ельюкубрація**, *перен., експр.* – писанина, нездарні журналістські дописи [13, с. 113]), що говорить про відтворюваність субстантиву **елюкубрація** в галицько-буковинському мовленнєвому просторі на зламі ХІХ і ХХ ст. не з прямим, характерним йому в латинській мові значенням, а переносним, негативно-оцінним.

У. Лексика на означення понять фінансово-економічної царини. Переважна частка мовних одиниць зазначеного лексико-семантичного поля в досліджуваній період становила спільний фонд західноукраїнського й східноукраїнського варіантів літературної мови, тому цілком закономірним є те, що більшість із них увійшла до сучасного українського вжитку: **експропріація** – примусове вилучення власності органами державної влади [2, с. 365]; **калькуляція** – форма калькуляційного листа, у якому розраховують собівартість робіт за встановленими статтями витрат [4, с. 194]; **субвенція** – форма фінансової допомоги держави місцевим органам влади [3, с. 283]; **субсидія** – вид допомоги, що надається державою, юридичною чи приватною особою іншими особам [4, с. 184]. Наведені латинські запозичення виступають невід’ємною складовою таких жанрів публіцистичної мовотворчості М. Грушевського, як економічні огляди, звіти, замітки, де автор подає фахову оцінку конкретних подій чи фактів із фінансово-економічної царини суспільного буття.

Водночас високу продуктивність виявляють і спеціальні терміни латинського походження, що репрезентують власне західноукраїнський лексикон кінця XIX – початку XX ст., наприклад: *Векселеві довги були, але се не був «останній рятуюнок», вони сплачувалися постійно і рати не залягали роками, ніколи не було випадку здержання пенсії урядникам...* [4, с. 183], де *рата* – «час виплати боргових зобов'язань» (пор.: *рата*, лат. – 1) частина виплати (за кредитування, орендної плати тощо); 2) термін, реченець сплати [1, с. 524]; *рата*, заст. – термін сплати боргу, а також частина боргу, сплачена в якийсь відрізок даного строку [12, VIII, с. 453]; пол. *rata* – внесок); *Кожний мусить оплачувати свій чини; лише в виїмкових обставинах, коли студент дійсно не може заробити й не має звідки заплатити, йому кредитують і записують на пізніший рахунок* [2, с. 243], де *чини* – «оплата за житло» (пор.: *чини* – лат. через нім. – уплата за уживане чужої річи, аренда [10, с. 324]; *чини*, іст. – натуральний або грошовий податок, що його платили поміщикам чи на державу в феодальній Європі [12, XI, с. 327]; пол. *czynsz* – 1) іст. чинш, оброк; 2) орендна плата за нерухомість; 3) квартирна плата). Розширення суспільних функцій української мови на Наддніпрянщині після 1906 р. відкрило перспективи для входження цих латинізмів у східноукраїнський комунікативний простір, а тому вже в «Російсько-українському академічному словнику» 1924–1933 рр. обидві з наведених термінолексем пропонуються як відповідники до російського *аренда*, причому без жодних стилістичних маркувань (пор.: *аренда* – 2) (*арендная плата*) – аренда, *рата*, *чини* [9, с. 8]). У радянську добу ці слова опинилися на периферії фінансово-економічної терміносистеми й зазнали зниження функціонального статусу, що засвідчує СУМ, у якому субстантив *рата* трактується як *застарілий*, а іменник *чини* як *історизм*, причому значення останнього представлено лише частково – не враховано властивих йому на початку XX ст. семантичних відтінків «орендна плата; плата за житло».

VI. Лексика на означення понять зі сфери юриспруденції та судочинства. Репрезентати цього лексико-семантичного поля в доробку академіка М. Грушевського представлені доволі скромно. Незначна частка з окреслених запозичень фіксується україномовними академічними словниками, причому деякі з них навіть стали надбанням сучасної лексичної системи, наприклад: *екзекуція* – виконання судового чи адміністративного вироку про смертну кару, тілесне покарання, стягнення боргу, податку [5, с. 232]; *легітимація* – визнання чи підтвердження законності якогось-небудь права або повноваження; документ, який підтверджує це право або повноваження [4, с. 60]; *санкція* – 1) затвердження чого-небудь вищою інстанцією; визнання законності чогось; 2) заходи впливу, покарання за порушення закону [5, с. 17]. Щодо латинізмів, які на зламі XIX і XX ст. побутували в західноукраїнській юридичній царині, то ця категорія слів (чи їх лексичних форм) опинилася за межами нинішньої правничої термінології:

Той просить допильнувати його подання, той рекурсу, там – неправне перенесення [3, с. 283], де **рекурс** – «скарга у вищу судову інстанцію» (пор.: **рекурс**, лат. – скарга вищій судовій інстанції на вирішення нижчої; **рекурсувати**, лат. – подавати скаргу на судовий присуд до вищого суду [1, с. 524]; пол. **recurs** – позовна заява у вищу інстанцію); *Тої групи незалежних цивілів, що беруться до політичної роботи (<...>), ледве вистає на провідників* [2, с. 145], де **цивіл** – «цивільний» (пор.: лат. **civīlis** – 1) цивільний; 2) загальнокорисний; 3) ласкавий, увічливий [7, с. 106]; пол. **cywil** – цивільний; нім. **das Zivil** – 1) цивільні люди; цивільне населення; 2) цивільний одяг). Зіставний аналіз фонетичного оформлення й морфологічної будови проілюстрованих термінолексем із їх еквівалентами в латинській, польській і німецькій мовах говорить про польське посередництво в позичанні цих слів українською мовно-літературною практикою.

VII. Лексика на означення понять повсякденно-побутового характеру. Репрезентантами зазначеного тематичного поля в публікаціях М. Грушевського загалом слугують яскраві зразки побутового мовлення тогочасної галицької інтелігенції: **вакації** – період відпусток, канікули [3, с. 497]; **колітація** – свояцтво, зв'язки [4, с. 41]; **курзор** – посильний [2, с. 268]; **оказія** – зручна нагода, випадок [3, с. 19], наприклад: **Бросквиня (персик)** *є не що інше, як культивована варіація мигдалю, але не знаю, чи оборонці генетичних зв'язків згодилися б замість смаковитого м'яса бросквини жувати цупку шкіру мигдалю, і т. ін.* [2, с.125], де **бросквиня** – «персик» (пор.: **брескиня (бросква)**, лат. через нім. – таке овочеve дерево [10, с.48]); *Мешкання в покої, призначенім на чотирьох студентів, з опалом і світлом може коштувати не дорожче 7 кор. місячно, вікт – яких 15 корон* [2, с. 242], де **вікт** – «харчування» (пор.: **вікт**, лат. – харчі, харчування [1, с. 88]). Фіксація наведених латинізмів лексикографічною практикою свідчить про їх належність до активного вжитку кінця ХІХ – початку ХХ ст., однак, незважаючи на це, переважна частка таких лексем не потрапила до реєстру СУМ чи спеціальних українських довідників чужомовних слів. З високою вірогідністю можна припускати, що саме західноукраїнська етимологія відповідних мовних засобів стала головною причиною зниження їх функціонального статусу в сучасній українській мові.

Крім запозичень, що мають іменникове оформлення, високою частотністю в суспільно-політичній мовотворчості М. Грушевського відзначається лексико-граматичний розряд лінгвоодиниць латинського походження, що виступають носіями процесуальної, або динамічної, ознаки. Особливість таких дієслів полягає в тому, що в їх словотвірній структурі поєднуються латинські кореневі морфеми та власне українські афіксальні форманти, наприклад: *Та що все те винесе кілька мільйонів корон, трудно надіятися, аби руська суспільність потрапила скоро **абсолювати** сей*

накинений їй обов'язок і дістати право складати на інші цілі [2, с. 268], де дієслівний компонент **абсолювати** (*absolvo* + *ува* – *ти*), який походить від лат. **absolvo** – 1) відв'язувати; звільняти; 2) *перен.* звільняти, виправдовувати (*звинуваченого*); 3) платити, оплачувати; 4) викладати; 5) закінчувати, доводити до завершення [7, с.13], означає «звільнити, скинути з себе» (пор.: нім. **absolvieren** – 1) закінчувати (*навчальний заклад*); 2) провадити, виконувати; пол. **absolwent** – відпускник, випускник); ...проф. Грушевський **ургував** завсіди навіть в останній час контролера, аби переводив контролю діловодства та здав справу з фінансового стану Товариства... [4, с. 187], де дієслівний елемент **ургувати** (*urg* + *ува* – *ти*), утворений від лат. **urgeo** – 1) напирати, утискати; підганяти, штовхати; 2) пригнічувати; мучити; 3) прилягати, межувати; 4) наполягати на чомусь, наполегливо займатися чим-небудь [7, с. 691], використовується зі значенням «квапити, підганяти» (пор.: нім. **urgieren** – наполегливо квапити; пол. **urgować**, *заст.* – нагадувати про термін, квапити, підганяти з виконанням чогось); *Не хочачи, аби се звучало в моїх устах порожнім звуком, я також субскрибую* отсим п'ятсот корон, платних при отворенні першої руської приватної гімназії... [2, с. 261], де дієслово **субскрибувати** (*субскриб* + *ува* – *ти*), що спродуковане від лат. **subscribo** – 1) робити внизу підпис; підписуватися; 2) *юр.* письмово підтверджувати звинувачення або позов; 3) записувати, позначати [7, с. 647], має значення «зобов'язуватися підписом, підписуватися» (пор.: нім. **subscribieren** – підписуватися; пол. **subskrybować** – підписувати). Наявність у будові цих дериватів власне українських афіксальних засобів свідчить про морфолого-словотвірну адаптацію латинських дієслівних основ до граматичних законів української мови. Як ілюструють текстові фрагменти, такі утворення на зламі ХІХ і ХХ ст. здебільшого обслуговували царину ділового адміністрування, громадсько-політичних відносин у суспільстві та виконували насамперед номінативну функцію. Більшість із них були надбанням західноукраїнського мовного досвіду й мали співвідносні еквіваленти в німецькій і польській мовах. Імовірно, саме цією обставиною зумовлена відсутність відповідних слів у реєстровій частині сучасних лексикографічних праць.

Отже, публіцистичний доробок М. Грушевського демонструє яскраві зразки лексичних запозичень латинської етимології, що загалом ілюструють західноукраїнську мовно-літературну традицію кінця ХІХ – початку ХХ ст. Із семантичного погляду це передусім лінгвоодиниці для номінації необхідних на той час понять із царини суспільно-політичного, освітньо-наукового, фінансово-економічного, літературно-публіцистичного та юридично-правового життя, які належали до шару книжної лексики. Чимало з них мали давню культурно-писемну традицію використання в українській мові як репрезентанти вищих «нехудожніх» стилів, проте в радянський період, мабуть, через ототожнення з галицьким мовленнєвим середовищем,

вони зазнали зниження функціонального статусу й були вилучені з активного слововжитку. У сучасному комунікативному просторі спостерігаємо соціальну реабілітацію й відновлення стилістичного потенціалу деяких із цих слів (*габілітація, інгеренція, інтенція, рація* тощо), однак відповідна проблема потребує окремого дослідження.

Література

1. Бойків І. Словник чужомовних слів / Бойків І., Ізюмов О., Калишевський Г., Трохименко М. – [Репринт з 2-го переробл. вид. 1955 р.]. – К. : Музей Івана Гончара ; видавнича фірма «Родовід», 1996. – 535 с.
2. Грушевський М. Твори : у 50 т. / Михайло Грушевський / ред. : П. Сохань (голов. ред.) та ін. – Львів : Світ, 2002. – Т. 1 : Серія «Суспільно-політичні твори (1894–1907)». – 592 с.
3. Грушевський М. Твори : у 50-и т. / Михайло Грушевський / ред. : П. Сохань (голов. ред.) та ін. – Львів : Світ, 2005. – Т. 2 : Серія «Суспільно-політичні твори (1907–914)». – 704 с.
4. Грушевський М. Твори : у 50-и т. / Михайло Грушевський / ред. : П. Сохань (голов. ред.) та ін. – Львів : Світ, 2005. – Т. 3 : Серія «Суспільно-політичні твори (1907 – березень 1917)». – 792 с.
5. Грушевський М. Твори : у 50-и т. / Михайло Грушевський / ред. : П. Сохань (голов. ред.) та ін. – Львів : Світ, 2007. – Т. 4 : Серія «Суспільно-політичні твори (доба Української Центральної Ради березень 1917 – квітень 1918)». – Кн. I. – 432 с.
6. Жовтобрюх М. А. Мова української періодичної преси (кінець XIX – початок XX ст.) / М. А. Жовтобрюх. – К. : Наукова думка, 1970. – 303 с.
7. Латинско-русский словарь / [сост. А. М. Малинин] ; ответ. ред. А. Н. Попов. – М. : Гос. изд-во иностр. и национ. словарей, 1952. – 763 с.
8. Огієнко І. Український стилістичний словник : Підручна книжка для вивчення української літературної мови / Іван Огієнко. – [2-е вид.]. – Вінніпег ; Канада, 1978. – 477 с.
9. Російсько-український академічний словник (1924–1933) [Електронний ресурс] / гол. редактори А. Кримський, С. Єфремов ; підготував електронну версію Олександр Телемко. – К. : Вид-во «К.І.С.», 2007. – 2544 с. – Режим доступу до словника : http://www.r2u.org.ua/html/krym_details.html.
10. Словар чужих слів (12.000 слів чужого походження в українській мові) / [зібрані др. Зенон Кузеля і Микола Чайковський ; зредаг. др. Зенон Кузеля]. – Чернівці, 1910. – 368 с.
11. Словник іншомовних слів / [Пустовіт Л. О., Скопенко О. І., Сюта Г. М. та ін.] ; за ред. Л. О. Пустовіт. – К. : Довіра, 2000. – 1017 с.
12. Словник української мови : в 11 т. – К. : Наукова думка, 1970. – Т. I. – 799 с. ; 1971. – Т. II. – 550 с. ; 1972. – Т. III. – 744 с. ; 1973. – Т. IV. – 840 с. ; 1974. – Т. V. – 840 с. ; 1975. – Т. VI. – 832 с. ; 1976. – Т. VII. – 723 с. ; 1977. – Т. VIII. – 927 с. ; 1978. – Т. IX. – 916 с. ; 1979. – Т. X. – 658 с. ; 1980. – Т. XI. – 699 с.
13. Ткач Л. Українська літературна мова на Буковині в кінці XIX – на початку XX ст. / Людмила Ткач. – Чернівці : Рута, 2000. – Частина 1 : Матеріали до словника. – 408 с.
14. Українська мова : [енциклопедія] / ред. : В. М. Русанівський (співголова) та ін. – [2-ге вид., випр. і доп.]. – К. : Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М. П. Бажана, 2004. – 824 с.

ДІАЛЕКТИЗМИ В РОМАНІ МАРІЇ МАТІОС «СОЛОДКА ДАРУСЯ»

Колоїз Ж. В. Діалектизми в романі Марії Матіос «Солодка Даруся».

У статті йдеться про діалектизми, засвідчені в романі Марії Матіос «Солодка Даруся»; аналізуються їхні фонетичні, лексичні, семантичні, фразеологічні та граматичні різновиди. Зроблено спробу систематизувати передусім діалектну лексику та фразеологію з урахуванням структурних, семантичних, функціонально-стилістичних, а подекуди й генетичних особливостей.

Ключові слова: діалектизм, діалектна лексика, діалектна фразеологія, діалектні особливості.

Колоиз Ж. В. Диалектизмы в романе Марии Матиос «Сладкая Даруся».

В статье рассматриваются диалектизмы, представленные в романе Марии Матиос «Сладкая Даруся»; анализируются их фонетические, лексические, семантические, фразеологические и грамматические разновидности. Сделана попытка систематизировать прежде всего диалектную лексику и фразеологию с учетом структурных, семантических, функционально-стилистических, а отчасти и генетических особенностей.

Ключевые слова: диалектизм, диалектная лексика, диалектная фразеология, диалектные особенности.

Koloiz Z. V. Dialecticisms in novel of Mariya Matios “Sweet Darusya”.

The article deals with dialecticisms in novel of Mariya Matios “Sweet Darusya”, their phonetical, lexical, phraseological and grammatical types are analyzed. The attempt of systematization of dialect vocabulary and phraseology with taking into consideration their structural, semantic, functional-stylistic and genetic peculiarities are made.

Key words: dialecticism, dialect vocabulary, dialect phraseology, dialect peculiarities.

Найвідоміший і найпопулярніший роман Марії Матіос «Солодка Даруся» – «драма на три життя», як визначає жанр твору сама авторка, – це передовсім «моральне застереження-забобон про те, що історія і кожна окрема людина «за всіх часів і режимів пов’язані одною пуповиною, а гріх і його спокута – явища майже осяжні, матеріальні» [6, с. 4]. Безапеляційно: «це – явище в літературі», яке заслуговує на належне поцінування. І не тільки з боку літераторів. Адже «Солодка Даруся», як справедливо зауважує Ігор Римарук, – «це данина пам’яті. А також (чи передовсім?..) – нашій мові» [6, с. 7]. А відтак лінгвістичні аспекти твору (як, безумовно, й усього творчого доробку письменниці) неодмінно сприятимуть появі ґрунтовних мовознавчих розвідок. Чого варті одні лише «фразеологічні перлини народної мудрості», які вміло вводяться в контексти, обіграються, трансформуються, перефразовуються й «викликають до життя» нові метафоричні вирази та афористичні моральні формули: *Але це таки правда, що нікому так не є погано, як нашим ворогам, коли нам добре* [с. 68]; *Не тільки люди, але й сатана нервує, коли комусь добре трохи довше, ніж собі планує сатана* [с. 70]; ... як ніколи не звертає уваги

дворукий на руки, а двоногий – на ноги [с. 73]; *Якби кожен вигнав свою біду на царинку та добре роздивився б, то бігом хапав би свою назад, бо в другого ще гірша* [с. 126]; *Людська зависть – гірше, як слабість* [с. 168].

З-поміж розмаїття стилістичних засобів мови роману виокремлюються насамперед діалектизми, які допомагають авторці колоритно змалювати «українську історію 30-х – 70-х років минулого століття в її буковинському і галицькому варіантах» [6, с. 4].

Мета нашої статті полягає в тому, аби систематизувати багатючий діалектний матеріал, репрезентований письменницею, виявити діалектні особливості на різних мовних рівнях (фонетичному, словотвірному, граматичному, лексичному і фразеологічному).

Як відомо, територіальний діалект – різновид національної мови, якому властива відносна структурна близькість і який є засобом спілкування людей, об'єднаних спільністю території, а також елементів матеріальної і духовної культури, історично-культурних традицій, самосвідомості. Звідси, відповідно, дослідження діалектизмів є актуальним як з позицій вивчення мовної системи загалом, так і можливості пізнання культури й історії народу. З одного боку, вони допомагають з'ясувати внутрішні закономірності еволюції літературної мови, з іншого, – сприяють усебічному розв'язанню питання про історичні зв'язки літературної мови та діалектів.

Кількість українських діалектів, їхні межі і т. ін. є наслідком племінної диференціації з доісторичних часів, пізніших різночасових політико-адміністративних об'єднань і перегруповань земель, наявності і зміни впродовж тривалого періоду розвитку мови етносу адміністративних, культурних, релігійних та освітніх центрів [1; 4]. Цілком очевидно, що структурні особливості того чи того діалекту з часом зазнають змін унаслідок міждіалектної взаємодії та впливу літературної мови. Цей складний і тривалий процес зумовлений сучасними формами виробництва, наявністю в селах і містечках великої кількості інтелігенції, впливом школи, преси, художньої літератури, радіо, телебачення і т. ін. [5, с. 3–9]. Проте діалект як форма існування національної мови не зникає, а лише трансформується в нову якість. Крім того, зміни в різних діалектах і говірках того самого діалекту відбуваються нерівномірно: інтенсивніші спостерігаються поблизу великих економічних, культурних центрів; менш відчутні – у маргінальних та відносно ізольованих природними умовами говірках. Діалектна мова мешканців маленького буковинського Черемошного у прикордонній зоні з Румунією – села, яке пережило окупацію румун, австрійців, москалів, німців, зазнає відповідних впливів, що наочно репрезентує матеріал аналізованого твору. Наприклад: – *А що, газдику, йдете сього вечір до **кобіти**?* [с. 103], де **кобіта** – «жінка, любка» (пор. пол.: *kobieta*); **Вуйко Василь** – *материн брат у третьому – дивився на Михайла і співчутливо, і сердито водночас: він добре розумів, яка біда*

наздогнала його свояка, але не розумів, якої помочі просить у старого газди, що тримає в Бозні полонину [с. 164], де **вуйко** – «дядько по материній лінії» (пор. пол.: *wujek*); Нічого не **трафілося** [с. 106], де **трафілося** – «трапилося; сталося» (пор. нім.: *treffen* – «попадати (у ціль); траплятися»); маніфестується і як компонент фразеологічної одиниці: ... *вже й сваритися із своїм Славком передумала, а він усе ж не каліка... шляк би го був трафив ще в моїй утробі, як мені дні коротає тою горілкою, згорів би був, дай Боже* [с. 10–11] (пор. нім.: *Schlag soll das treffen* – «удар би в тебе стався»); *Бо світилися Цвичкові ребра крізь сорочку – і не знати, чи то **фамілія** його така була худа, чи то неприкаяне життя так висушило чоловіка* [с. 47], де **фамілія** – «родина, рідня» (пор. нім.: *die Familie*); *Але, дивіться, вони собі **файно** любляться, ніби вчора побралися, і живуть тихонько, як миші за лубом* [с. 126], де **файно** – «гарно» (пор. нім.: *fein*); *Але на відьму вона не виглядна. Не виглядна – і **фертик*** [с. 115], де **фертик** – «по всьому, кінець» (пор. нім.: *fertig* – «готовий»). Німецьке за походженням **фертик** вступає в синонімічні відношення з українською прийменниково-займенниковою конструкцією **по всьому** (*Скрутилися, як равлики, та й по всьому...Пропали – та й по всьому* [с. 10]) і румунською лексемою **тата** (*А так нема корови – як би й не було. Чудо – та й тата* [с. 114]). Ілюструється так званий лексичний паралелізм.

Мадяризм **газда** (*gazda*) – «господар; добрий господар» стає дериваційною базою для похідних **газдиня**, **газдівський**, **газдовитий**, **газдувати** і т. ін. (пор. пол.: *gazda, gazdowstwo, gazdować, gazdowanie*). Наприклад: *Газдику гречний, я знав, що ви **газда**, але ніколи би не подумав, що ви так фальшиво дитину свою вчите!* [с. 23] (пор. також нім.: *falsch* – «неправильний, помилковий»); *Розбита, із запаленими очима, Даруся на ранок бігала від хати до хати, носила порожнє горнятко із слідами молока на денці, показуючи його перед очі **газдиням*** [с. 34]; *Михайло в тому не розуміє, бо то **газдівства** не стосується, а його інтересує лиш робота і господарка* [с. 104]; *Переказували люди з Галіції, що стільки звідти самих **газдовитих** людей забрали у світ, і навіть фамілія не знає, де вони й що вони* [с. 112]; *Дехто, а особливо маєтні **газди**, усміхалися у вус і відмовляли – і тоді, Михайло не міг би сказати, як таке трафілося, але він перечікував у травах чи під стаями доти, доки не можна було вкрати з видного місця бодай кулачок масла* [с. 165]; *...за других румунів **газдував** онук колишнього черемошнянського дідича Флорескула – Флоря, і який зник разом з Лупуловими вояками, покинувши свої великі статки напризволяще* [с. 140] тощо.

Для вираження значення, закріпленого за лексемою **пан** (**пані**), свого часу запозиченої з польської мови, використовується й румунське слово **домнул** (**домна**) (*–Пане-домнуле, а ви бих поміняли свою любку на мою? Може, моя ще май смачніша?* [с. 103]; *–Не плачте, **домно**... –*

якогога лагідніше заспокоїв лейтенант, але вона вже була в сінях [с. 132]), яке в тексті роману подекуди репрезентовано й не в кириличному оформленні (–*Не бійся, **domnule** Мігаю. Нічого не трафілося. Я лиш прийшов сказати, що ми вибираємося із Черемошного* [с. 106]). Подібне представлення характерне й для румунської за походженням лексеми **гранічер** – «прикордонник» (...*у забитому в гори селі над Черемошем, царями й Богами були королівські посередники – служиві вояки місцевої жандармерії й **graniceri** на чолі з лейтенантом Лупулом та місцеві дідичі* [с. 97]; *а з цього боку – поділяться **гранічери** сушеними сливами в міщуликові, зачепленім до верху довгої і гнучкої ліски чи жердки* [с. 101]). Частина румунізмів, як і більшість запозиченої лексики, на українському, зокрема на буковинському ґрунті, адаптуючись, зазнала помітних фонетичних модифікацій. Наприклад: *Він ішов вулицею, геть зовсім байдужий, мовби спорожнілий, як і його **бесаги**, і дивився перед себе, ні з ким не вітаючись і не відповідаючи на привітання* [с. 148], де **бесаги** – «дві торби, з'єднані одним полотнищем, що їх носять перекинутими через плече» (пор. рум.: *deságă*).

Помітних модифікацій зазнали деякі русизми, як-от: *У двох особливо мілких місцях, там, де каміння шкiрiться над гривастою хвилею, ріку пильнують смугасті прикордонні стовпи, один з яких недавно поміняли **совіти**, але він був майже такий, як при Польщі, тільки більш хитливий, бо не дуже добре закріплений* [с. 98] (пор. рос.: *советы*); *Славка завжди носило, мов крота по городу, а Даруся навіть малою була **степенна**, розважлива, неначе стара жінка* [с. 21] (пор. рос.: *остепениться* – «стати розсудливим, розважливим»); ***Веремінність** для таздині, що має вінчаного газду, – це не встид* [с. 91], (пор. рос.: *беременность* – укр.: *вагітність*). Хоч, цілком імовірно, що стабілізація діалектизму **веремінність** не є такою простою, як здається на перший погляд (заміна однієї губної фонемі іншою, шумної сонорною). Адже в галицько-буковинських говірках засвідчений цілий ряд спільнокореневих слів, які можуть «пролити світло» на походження аналізованої лексеми: **веремний** (**веремінний**) означає «погідний, ясний», а **веремнє** – «гарна сонячна погода» (можливо, має стосунок до **время** – «час», тобто йдеться про відповідний тимчасовий стан). Без будь-яких особливих змін уведено в контексти лексему **конфета** (зазвичай носії того чи того діалекту замінюють звук [ф] на звукосполучення [хв]): *Але з людьми вона не хоче говорити, бо тоді вони можуть дати їй **конфету*** [с. 11]; *А Даруся знає: Марія думає, що її повидло солодке. Ніяке воно не солодке – терпке, язик і ясна пощипує. І ніщо на світі не є солодким, окрім **конфет*** [с. 24] тощо. Очевидно, письменниця робить це свідомо, аби в таких спосіб акцентувати увагу на тому, що саме стало причиною людських страждань, бід, горя, нещастя, причиною «драми на три життя».

Однак попри довготривале контактування з різними наріччями Буковина, буковинські говірки зберігають і специфічно-національні риси. Текст роману репрезентує споконвічні тамтешні народні звичаї і традиції. Наприклад: *І ці, мініатюрні здалека, розкидані між срібними, блискучими снігами темні цятки хат світилися тепер веселими вертепними звіздами; і чорніли між хатами тонкі вервечки колядників і маланкарів, як плетені пастуші батіжки* [с. 102] (пор.: *маланка* (Маланка – Свято Меланії Преподобної – 13 січня) → *маланкувати* (щедрувати в новорічну ніч) → *маланкар* (щедрувальник); ... *Даруся не розплющувала очей, знаючи, що, як тільки відкриє їх, – обручі знову звують гніздо в бідній її голівці, як гаддя на Здвиження звиває в землі свої кубла на зиму* [с.14], тобто йдеться про свято «Воздвиження Чесного і Животворящего Хреста Господнього», яке в народі називають «Здвиження» (27 вересня за новим стилем). З давніх-давен вважали, що на Здвиження земля «движеться» ближче до зими, а тому від цього часу наступають холодні дні і гаддя «звиває в землі свої кубла на зиму». Хронологізація подій не обмежується лише відповідними датами, але й ґрунтується на церковному календарі. Пор.: *Та від минулої осені, відколи побиті німцем поляки вступилися з тамтого краю, а точніше, від 17 вересня 1939 року, у дзеркально відбитому через ріку Черемошному порядкували совіти* [с. 98]; ...*А по Петрі через Івана з Дарусею знову стало село з ніг на голову: Варвара, до якої припечаталось прізвисько Злодійка, мало не від хати до хати носила новину – аж давилася від нетерплячки* [с. 63] (Святих апостолів Петра і Павла – 12 липня за новим стилем); ...*Напад головного болю тривав на цей раз у Дарусі від другої Богородиці, а це з 21 вересня, аж до Покрови* [с. 75]. У галицько-буковинських говірках лексема *Богородиця* використовується для позначення релігійного свята – Успіння Пресвятої Богородиці (перша Богородиця, або перша Пречиста, – 28 серпня), 21 вересня (друга Богородиця) – Різдво Богородиці, 4 грудня (третя Богородиця) – Уведення Пречистої Богородиці у Храм). Свято «Покров Пресвятої Богородиці», відоме для більшості українців під назвою *Покрова*, датується 14 жовтня.

Варто зауважити, що характерні діалектні особливості простежуються на всіх мовних рівнях. Є істотні відмінності у звуковому складі, у групах звуків, звукових зв'язках, у взаємопереходах та чергуваннях звуків. Наприклад: *Варварою з її голови і затоптаною під ноги газової косинки і Марійних двох кулаків не так у куфайку, як у плечі* [с. 51]; – *То коли мені ладувати в дорогу рунцак?* [с. 132] (пор.: рюкзак); *Ци ти думаєш, що инчі будуть раді, що їх молока загриміли до таліцейських шугаїв?* [с. 165]; *А ти пам'ятаєш, як від ріки можна було видіти польських панів з того боку, завсїгди виквасованих, як до шлюбу?* [с. 110]; *Ой, не пам'ятаєш, ти ще май малий тогди був* [с. 110] і т. ін. Окремі зразки демонструють таку фонетичну особливість, як наявність [o] у закритому складі, [i] – на місці секундарного [o]: *Колись то, розказують старі люди, у першу войну йшло*

цим селом ціле кінне **войсько**, а попереду на білім коні їхав сам Чапаєв чи то Брусілов [с. 51]; А ти подивися на їх офіцерів, що снують селом, як ошеленні. Я на австрійській війні не був старшим офіцером, я був всього лиш старшим куда **пішлють** – солдатом [с. 111]. Використання слів на зразок **війна**, **войсько**, очевидно, слід пов'язувати з впливом польської мови (пор.: *wojna*), у другій ситуації, де морфемна структура слова передбачає префікс **pi-** (**po-** ← прийменник **пъ**), унаслідок переміщення меж складоподілу в діалектній мові склад стає закритим.

Подекуди автор ілюструє дорсально-палатальну вимову свистячих звуків із відтінком шепелявості: *Може, прийдіть мене наймати до кошіння на той тиждень. Але не з понеділка, бо понеділок – тяжкий день...* [с. 43]. Спостерігається непослідовне взаємозаступлення шиплячих і свистячих (–*Піду поражуся з жінкою, **ци** позволить* [с. 103]), зміна [а] в [е], зокрема після шиплячих, які виникли внаслідок палаталізації, з часом депалаталізувалися і з таким статусом закріпилися в сучасній літературній мові: *Хоч ти мені трохи й свояк, але якась ви така фамілія, чоловіче, що ліпше її не мати, **вибачей** мені на слові* [с. 165], [а] в [и] після м'яких (пом'якшених) звуків, наприклад, губних: *...Ніхто не знав, та й не допитував ніколи, Іванового прізвища, лише відколи світ та сонце люди і діти в Черемошнім прізвишувалися йому Цвичком, бо дуже любив Іван збирати по довколишніх селах залізччя, а найбільше – цвяхи, потутешньому «**цвики**», з яких згодом робив дрімби і продавав їх чи то в Кутах, чи в Косові на базарі* [с. 40]. Поодинокими зразками маніфестується асимілятивне перетворення груп губних: *І за тебе, Штефане, порозказую, як ти п'яний за чужими молодицями з револьвером гонишся... і як твоя жінка самогонку варить з колгоспного цукру... можеш не **сумліватися**...* [с. 72], паралельне використання слів зі звуками (звукосполученнями) [кв] і [ф]: *Коли Іван ішов до когось на деньку, брав із собою Дарусю, садовив у тінь, давав луцити **квасолію** чи кукурудзу, а сам колов дрова чи косив, чи закладав вориння, і руки йому співали без музики* [с. 68]; *Ото Марія ладна була щодня носити сусідам черепки з борщем чи товченими **фасулями**, жменьку кулешки, чи кусник сала, щоб тільки Іван не був голодний, щоби мав силу грати у дрімбу* [с. 47], ілюструється так зване «сильне укання»: *Перетри **фасуль**, **барабуль** та й нагодуй – здоровіша буде. А вона ні – лиш **цицьковим** молоком годувала* [с. 113] (пор.: *Та Іван частенько завертав Маріїні попоїдки, показуючи на баняк звареної **бараболі** чи чавун кулеші* [с. 47]; *Нема **бараболь**, лишається жменька мукички, довго ні з чого збити татові масельця – все можна перетерпіти* [с. 32]).

Характерне явище так званого гіперизму – непослідовного, несистемного заміщення звуків чи форм задля уникнення ненормативних і відтворення правильних форм, які, проте, виявляються «правильними» лише в уяві мовців: *Чоловік один, а колісниця **кожного** разу друга.*

Розумієш, Мойшо? Кожного разу друга! А чоловік один [с. 108]; А тобі скажу таке: не може бути, щоби жадна душа не чула – не виділа сліду твоєї жінки [с. 109]; Та послухайте, жінко добра, щось то значить, що румуни забралися тепер із села під німецьку команду, як колись маскалі, – ніхто не чув, не видів?! [с. 127].

Мова роману репрезентує десь-не-десь і виразні діалектні особливості на словотвірному рівні. Це переважно слова, які відрізняються від літературних відповідними афіксами, здебільшого суфіксами: *Вона не вміє жити між людьми із своєю мовою. Люди самі їй відучили говорити. То хай терплять німоту. Вона ж терпить їхнє дуренство [с. 34]; Якось то був так спаскудив тюдівську молодицю, що біданка до Кутів ходить пішки, аби лиш на Цвичка не втрапити [с. 39]; Бо так дві добі біднятко без цицьки плаче – волосся на голові дуба стає [с. 113]; То Іван попросив шкільників зробити по одній ходці і визбирати по селі залізні труби [с. 54], рідше – префіксами: *Матронку в селі називають Михайловим чудом. Точніше, Михайло сам її так призвав [с. 81]; Бо воно ж і таке трапляється: не встигне дівка з-під вінка вибратися, а вже на очі стає розкоса, як по чужих мужчинських лицях застрягає, ніби не має свого [с. 87].* Причому деякі зі слів маніфестують відмінності й на фонетичному рівні.*

У «Солодкій Дарусі» засвідчено й ряд граматичних особливостей буковинської говірки. Здебільшого вони пов'язуються з морфологічними ознаками відповідних лексико-граматичних груп слів. Передусім граматичні модифікації стосуються іменних частин мови загалом і іменника зокрема. Художній текст репрезентує як діалектні відмінності родових і числових граматичних характеристик (*О, весільна хора для того, хто її чує, звучить, як попередження, ба, швидше – завчасний подзвін, а може, навіть попередній, і децю несправедливий вирок тріпотливого з радості людському серцю [с. 85]* (пор. : у літературній мові **хор** – чоловічого роду); *Тоді здуває з хреста порохи, обтирає його марлечкою, по черзі торгає усі чотири стовпці огорожі і нарешті сідає в ногах давно осілої, майже рівної із землею могилки [с. 30]* (пор.: **порох** – має граматичне значення однини), так і відмінкових. Останні виявляються досить строкато. Так, скажімо, іменник **Марія** є власною назвою, з позицій літературної мови кваліфікується як такий, що належить до I відміни м'якої групи, а відтак у кличному відмінку має закінчення *-e* (**Маріє**), натомість у контексті він дублює закінчення іменників твердої групи: *–Я виджу, Марійо, ви коло цих двох і собі якась як причмелена стали. Воно й не дивно: сусідство... [с. 38].* У родовому відмінку однини іменники третьої відміни в сучасній літературній мові мають закінчення *-і*, в аналізованому творі така граматична форма забезпечується флексією *-и*: *У мене також діти, та й до своєї смерти я хочу дожити. Я у гірші часи якось скапав цієї напасті, то й тепер не хочу [с. 165],* що відображає давні

особливості цього типу відмінювання і засвідчує певну незакономірність у «протіканні» історичних фонетичних процесів (пор. староукр.: *смьрть, смьрти*). Місцевий відмінок однини іменників чоловічого роду II відміни за аналогією до давального відмінка ще у староукраїнській мові розвинув закінчення *-ови, -єви*, які, за спостереженнями дослідників, спочатку змінилися в *-овѣ, -евѣ*, а згодом – в *-ові, -еві*. Діалектна мова фіксує давніші форми: *Аж чую – від Довбушевої могили, а ви знаєте, вона якраз у самому кутикови, при самій дорозі, нечиста сила говорить, людським голосом говорить, та страшним таким, як би ведмідь крізь малини дерся* [с. 33] (закінчення місцевого відмінка однини іменників другої відміни *-ови* співвідноситься з закінченням *-ови* іменників давніх й-основ). Наявність таких граматичних форм у буковинських говірках деякі науковці пояснюють впливом польської мови, де таке закінчення майже витіснило закінчення *-у* в давальному відмінку. Місцевий відмінок однини іменників середнього роду характеризується непослідовним використанням закінчень *-у, -і*: *Бігме Боже, нібито на весіллю «гуцулку» гуляє, крутиться, руки тримає широко, спідниця догори підфітькується* [с. 33]; *По закінченні роботи посадив Іван хлопчаків на лавку під хату, сам узяв поливане відро на руку та й пішов у центр до магазину, приніс звідти семикопієчних коржиків, дав кожному дівчаківі по одному* [с. 49]. Іменник *люди* в називному відмінку множини в мовленні персонажів, представників Буковини, отримує закінчення *-е*: *...казали оногде старі люде: не можна так дуже любитися, як ці двоє любилися, – на людей не зважали...* [с. 116]. Відмінності пов'язуються й з граматичними формами родового і знахідного відмінків множини: *Параска цілими днями ходила поміж хатів, нічого не просячи, нікого не зачіпаючи* [с. 20]; *Вона тут усе розуміла. Геть чисто все, до найменшої дрібнички, а вертала домів – і все розліталось, ніби висохла соснова шишечка* [с. 34]; *Так вони й почеберяли: Даруся з кошем попереду, Іван Цвичок із перекинутою почерез плече косою на півкрока позаду, а навкруги них – сільські пси, не загнані господарями в халабуду та не прив'язані на ланци* [с. 48]. У першому разі іменники різних типів відмінювання демонструють активізацію закінчення *-ів* – закінчення іменників давніх й-основ, у другому – нівелюються диференційні ознаки твердої / м'якої системи відмінювання іменників II відміни. Слід зауважити, що виразні діалектні особливості стосуються й інших іменникових граматичних значень, приміром, збірності: – *Хрестіться, дітво, рано і увечір хрестіться, та просіть Бога, аби вас обминула така тяжка судьба* [с. 168] (пор.: *дітвора*); *Тобі не пошкодить ні начиння в хату, ні вберя* [с. 121] (пор.: *вбрання*). У контексті представлено, хоч і поодинокими ілюстраціями, залишки граматичних форм колишньої двоїни: *Бо решта не могли похвалитися тим, що чули від нього більше, ніж дві-три слові* [с. 43]; *Ви то не дуже у цьому розумієтеся, бо баба-челядина не від війни і у воєнній ділі не розуміє ні дві – ні три*

[с. 127] (у староукраїнській мові числівник **двѣ** мав спільну граматичну форму для жіночого і середнього родів, на відміну від сучасної, де збігаються форми середнього і чоловічого; пор.: **двѣ словѣ**). Причому числівник *два* використовується й при іменниках назвах неістот у значенні збірного: *І так собі перегукуються почерез ріку два підпилі газди – аж на двоє сіл, та де там на двоє сіл – на дві держави чути* [с. 104].

З-поміж прикметникових говіркових особливостей можна виокремити такі, як: наявність матеріально вираженого закінчення у присвійних прикметниках чоловічого роду в називному відмінку однини та відмінне від літературної мови вираження категорії співвідносної міри якості якісних прикметників: *Уже як гуляв увечері татовий пасок по Дарусиній спідничині та по ногах, вона дотепер чує* [с. 22] (пор.: **татів**); *– То що ти собі думаєш, таке обірване і ніяке, як оце, що плює перед дзвіницею, і не знати, де йому пуп рубали, може бути май ліпше чи добріше, як румунський жандарм чи учений дідич?* [с. 110] (пор.: **найліпше, найдобріше**); *Кажу вам достеменно, тяжкі часи настали – а будуть ще май тяжчі* [с. 127] (пор.: **найтяжчі**). Спостерігається й перехід прикметників м'якої групи у тверду (*А коли вже по великій правді, то, як на те пішло, нічого ці двоє не хотіли... хіба що хотіли бути окремішними від усього* [с. 117]; *– Ти, мерзо мерзенна, приймаку дурний, безродне насіння, ти, дурню остатний, що до такої самої дурної пристав, ти злодію галицейський, паськудо паськудна... я на тебе управу знайду, ще не вродився такий, щоби я на нього управи не знайшла... будеш сидіти за злодійство у криміналі – кістки зогниють тобі в нім...* [с. 50]).

Характерною діалектною рисою є залишки енклітичних граматичних форм знахідного відмінка колишніх особових і зворотного займенника: *– Заткайся, заткала би тя лиха година* [с. 35]; *– Ая-ая, Марійо... що не сподівалася – то не сподівалася, так мені ся получило* [с. 33]. Давні форми зворотного займенника модифікувалися в сучасній мові в частку, що стала формальним показником дієслів зворотно-середнього стану, їхнім структурним компонентом. Носії буковинських говірок (і не тільки!) залишили за цим елементом первинне навантаження, а відтак, як свідчить і текст роману, використовують його як у препозиції (*Та й устидали би ся навіть думати, що дитина не Михайлова* [с. 90]), так і в постпозиції до дієслова (*Правда, в Курика громада дітей тут ся лишила...* [с. 105]; *І може тому таке ся причинило...* [с. 115]). Подекуди він набуває й різних фонетичних варіацій: *Станьте отутки та розкажіть до прикладу, що си робить, що ви такі, якби вам чіп у одне місце забив* [с. 121]. Виразною говірковою ознакою є наявність редукованих та редукованих граматичних займенникових форм: *...вигопкувалися гостинцями між двома війнами румунські жовніри, збиваючи кінськими копитами порохи на два сусідські села і на півсела з тамтого – польського – боку* [с. 51]; *Я тоді дитину через Курика скинула, шляк би'го був трафив ще в утробі, як*

він не одному тут життя перебив [с. 122]; – Чуєте, Йванихо, а що у вас такий вигляд, як би вас Цвичок **цеї** ночі обертав? [с. 42].

Мова роману «Солодка Даруся» ілюструє й уживання дієслівних форм минулого часу з залишками давнього перфекта (– *А не чули'сте, Гафійко люба, це правда, що Ілена законилася **цеї** ночі Цвичком?* [с. 44]) чи аориста (...*Щось буду казати вам, Михайлику гречний, але не майте на мене зла за це казання, бо то є свята правдичка, **абих** так до завтра дочекала* [с. 113] (пор.: дієслово бути в аористі – **БЫХЪ, БЫ, БЫ** (однина), **БЫХОМЪ, БЫСТЕ, БЫША** (множина) і т. ін.), особові форми теперішнього (майбутнього) часу з різними модифікаціями: – *Бо не знаю, що там діється у тій проклятій хаті, а я **жсию** по сусідству. Так що печуся задля свого спокою і справедливости* [с. 69] (імовірно, пов'язано з польською мовою; пор.: *żyji* – живу; *niech żyje* – хай живе і т. ін.); ...*Не хочу грішити, кумко-любко, але **здаєми'ся**, що з тою Матронкою щось нечисте замішано...* [с. 115] (пор.: *здається мені; **здаєми'ся*** складається з трьох елементів *здає + ми (= мені) + ся*); *Не **позволям!*** – *рубанув повітря рукою Цвичок і вийшов з кабінету* [с. 55]; *Моя мені точно скаже: «Не **позволям**».* *А ваша що – **позволям?*** [с. 104] (у східнослов'янських мовах давнє закінчення **-мь (-м)** (*ім, дам, розповім*) залишилося тільки в межах нетематичних дієслів, тоді як в інших слов'янських мовах це закінчення поширилося за аналогією на десятки й сотні слів зі значенням процесуальної ознаки, які первісно мали в кінці *о*-носове (пор.: *падаю, знаю*; пол.: *padam, znat*; чes.: *padám, znám*).

Говірковою рисою можна вважати й надлишковість видільних часток (*лиш, тільки*), до того ж остання має й відмінне від літературної мови граматичне оформлення: *А Даруся лежала, не реагуючи ані на світло, ані на звук – **лиш тільки** що не була мертва* [с. 75]; – *Е-е-е... казали оногде старі люде: не можна так дуже любитися, як ці двоє любилися, – на людей не зважали... бо ніхто, навіть Бог, не любить, коли людина **жсиє** – і **лиш тільки** тішиться* [с. 116–117]. За таким же зразком оформляється й числівник *стільки*: *Та й як я скажу людям, що через твою дурну голову вони позбулися **стільки** праці?*[с. 95]. Вирізняється й регіональні здебільшого похідні прийменники: *Даруся дивилася на те все з вікна **почерез** фіранок* [с. 49]; *А на ранок дивиться **почерез** паркан: якщо Даруся обходить город, то можна у возниці класти вогонь* [с. 23]; *Даруся викладає з кошика припасене добро **довкруг** хреста...*[с. 31], а також різноманітні регіональні вигуки: – *Агій на таке чудо! Усі допитуються, у кого взяла та в кого... **ще** наврочать мені врожай, – не розгинаючись від грядки, відповідає – нібито **сердиться** – Марія* [с. 10], де **агій** уживається для висловлення обурення, роздратування, незадоволення; **Ади**, *пакують зараз на фіри* [с. 123], де **ади** висловлює здивування, вступає в синонімічні відношення з літературними словами «дивись», «бачиш»; *Він перший раз за багато років почув, що в нього є серце – і крикнув коневі «**гайта**»...*

[с. 166], тобто «гаття», уживається для підганяння коней або як наказ коням повернути праворуч.

Щодо синтаксичних граматичних діалектних особливостей, то на увагу заслуговують передовсім такі, як-от: відсутність координації між підметом і присудком (*–Дурне – не дурне, але так мене **мама-покійниця вчили, дай, Боже, їй царство небесне** [с. 91]*) і відмінності граматичної форми керованого відмінка (*Усе лихе минулося, поблідло, втратило ясність, а туга за чимось далеким лишилася в Дарусиній голові такою гострою, що від того вона **болить їй** [с. 31]; Серце серцем, але коли Іванова дримба здобувалася на голос, **Дарусю** ніколи **не боліла** голова [с. 46]; **Вас болить** голова, **Матронко?** – тихесенько питав Михайло, прикладаючи до чола долоню [с. 118]*).

Загальновідомо, що місцеві діалекти відображають глибинні процеси безперервного розвитку і зміни загальнонародної мови, які найвиразніше виявляються в лексиці. А відтак цілком закономірно, що й «Солодка Даруся» репрезентує велику кількість тих говіркових елементів, які отримали кваліфікацію лексичних діалектизмів. Це здебільшого «слова діалектного вжитку, що позначають поняття, для вираження яких у загальнонародній мові вживаються назви, утворені від іншої непохідної основи» [9, с. 183]. Така територіально обмежена лексика виявляє семантичну тотожність у межах означуваних понять зі словами літературної мови й відрізняється від останніх матеріальною (звуковою) оболонкою, інакше кажучи, має тотожний план змісту при нетотожному плані вираження. Наприклад: *Тато взяв тоді свого бука, припрятаного на всяк випадок у хоромях, і дав Дарусі такого шміру по сраці, що вона півдня відсиджувалася у **барабулинні** поза стайнею [с. 20]*, де **барабулиння** – «картоплиння» похідне від *барабуля (бараболя)*, дериваційна база ймовірно пов'язана з назвою міста Бранденбург;...*аж шкіра на ногах морщиться, як сушениця після коптіння на **возниці** [с. 64]*, де **возниця** – «дерев'яна споруда для сушіння фруктів»; аналогічний звуковий комплекс використовується й для позначення «приміщення, де коптять м'ясо димом», вступає у синонімічні відношення з лексемою **бужарня** (...*повідомив Танасій Максим'юк, який у Конятин не евакуювався, а переховувався в селі – у своїй **бужарні-возниці** [с. 143]*); *Обголили в районі Івана на бубон, дали замість дримби **дряпак** у руки – і пішов Цвичок замітати вулиці райцентру [с. 74]*, де **дряпак** – «старий віник»; *Особливо, коли парубок бере **сторонську**, а не свою, сільську, дівку і роззирає її вночі і вдень з усіх боків, як писанку, писану в чужому селі [с. 81]*, де **сторонська** – «та, яка походить з іншої місцевості, так би мовити, «зі сторони»; *А під вечір візьме дитину на руки, колише, стиха приспівуючи, – і ближче до брами перебереться: Михайла з **деньки** визирає [с. 92]*, де **деньки** – «робочий день; щоденна праця» (пор.: **денькувати** – «працювати щоденно»); *Так що сільські люди намагалися пантрувати худобу в лузі,*

обклавши **воринням** місце від дамби [с. 100], де **вориння** – «огорожа з ворин» (ворина – «жердина для огорожі»).

Мова роману переконливо засвідчує і те, що буковинська говірка ілюструє результати контактування з сусідніми мовами, здебільшого з польською та німецькою. Наприклад: *Брама тут завжди замкнена на дерев'яний патичок* [с. 28] (пор. пол.: *patyczek*); *Собаки, поопускавши пуски, стоять півколом біля Дарусі, ніби сторожують* [с. 28] (пор. пол.: *pusk* – «морда, пика»); *Та Іван частенько завертав Маріїні попоїдки, показуючи на баняк звареної бараболі чи чавун кулеші* [с. 47] (пор. пол.: *bania*); *Дві великі кані, визираючи собі здобич, висіли над Михайловою хатою, що сусідила з Маріїною* [с. 126], де **каня** – «шуліка» (рос.: *коршун*) (пор. пол.: *kania*); – *На добре, газдиньки, бо скільки того життя? Кавальчик!* [с. 83], де **кавальчик** – «маленький шматочок» (пор. пол.: *kawaleczek*); *В селі декотрі газдівські дівки не годні приховати від людських очей, що зайшли в передчасну тяж, хоч затискалися поясами і широкі спідниці з фалдами носили, а порядна шлюбна жінка, та ще така дрібна, що й не знати, де тота дитина в ній вмістилася, мало не до Покрови город обходила, щонеділі рівенько шпрунькала до церкви; і черевики сама собі до послідніх днів шнурувала* [с. 89], де **фалда** – «складка» (пор. пол.: *falda*); – *А чи тобі, нензо лєста і к... остатна, мозіль не зробився на отій твоїй поморщеній штуці після весілля у Ріжні тої неділі, коли підфітькувала ногами на сіні коло цимбаліста, аж смереки ся жмурили з устиду, не то, що люде?* [с. 40], де **лєстий** – «найгірший» (пор. нім.: *letzt* – «останній»); *Пропадає задурно чиясь праця, а оцей, що з гвером, – показав очима на міліціонера, – цього не видить* [с. 54], де **гвер** – «гвинтівка, зброя» (пор. нім.: *Gewehr*); *Ти що, не видів, хто з фанами, синім та жовтим шитими, вибігав аж у Хорови зустрічати оцих опришків, що вже рік у селі порядкують?* [с. 122], де **фана** – «прапор, корогва» (пор. нім.: *die Fahne*); *А тут ще таке – нова влада селом спацірує та лиш кров холодить у жилах* [с. 114] (пор. нім.: *spazieren*) тощо. Переважна частка таких регіональних лексем є незрозумілими непередставникові відповідної говірки; з'ясування їхньої семантики потребує додаткових зусиль, зокрема вимагає роботи зі спеціальною довідковою літературою. Подекуди авторка пояснює ті чи ті лексичні діалектизми через покликання з ремаркою діал. (*І як то можна було тікати від своєї крові, а все на крішечку такої маленької жінки, як Куричка, звалити?* [с. 105] (**крішечка** – «дрібка»); *І чує він якусь неясну тривогу, так, нібито зараз його має украсти оцей половик, що мертво висить над карком, як над мершею, ніби справді цілиться в саме тім'я* [с. 105] (**половик** – «яструб» (імовірно, співвідноситься з дієсловом *полювати* (пор. пол.: *polow*); **мерша** – «мертвечина»; у тлумачному словнику супроводжується ремаркою зах. і витлумачується як «падло»). Особливо великою мірою це стосується слів зі значенням процесуальної

ознаки: *Аби язик по селу не пускала, та не мольфарила – а решта...най буде* [с. 87] (**мольфарити** – «чаклувати»); *Розбуджені зі сну сусіди знизували плечима: увесь день Матронка чипіла в городі* [с. 93] (**чипіти** – «бути нахиленим»); *...а я ще, видите, Марійо, тут, а ви вже й дитину вслонили, і корову здоїли, та й пішла з тим до себе, а відтоді Марія її не виділа, бо й сама затяглася до хати ззагоді...*[с. 94] (**вслонити** – «приспати»); *Іншим разом курка розгребе грядку в сусідському городі – а на другому краю села газдині вже вадяться про цю дурничку* [с. 95] (**вадитися** – «сваритися, сперечатися»); *Вікно Михайло ще два тижні тому відтраджував мельникові, а крупи забрати не встигнув* [с. 107] (**відтраджувати** – «віднести, перемістити»); *Флинькаю, Міську любий, бо, як надумаю, що нас усіх тут чекає, то й камінь би заплакав* [с. 110] (**флинькати** – «плакати, схлипувати»); *Ви би, Михайлику срібний, якось заглагоїли дитину* [с. 112] (**заглагоїти** – «заспокоїти»); *Та й якої дідьчої мами було п'їланитися на дамбу, коли корови пасуться ближче до скалистого берега* [с. 114] (**п'їланитися** – «лізти, дертися»); *Груди спрутило від надлишку довго незціджуваного і запеклого молока* [с. 115] (**спрутити** – «напнути»).

Десь-не-десь витлумачення лексичних діалектизмів подається безпосередньо в контексті, як-от: *Та й по правді сказати, сільські молодиці, ті, що були справді гонорові, чи такими себе вважали, гидували неклеядоватим, нехаранутним чоловіком, що людською мовою означало не дуже спритним, невдачливим, неfortunним* [с. 43], чи то в межах того ж таки контексту вони вводяться в парадигматичні синонімічні відношення зі словом літературного вжитку: *Не раз і діти падали сторч головою, задивившись на шумливу воду, і худоба йшла на той світ із дамби, і не одного контрабандиста, або, як кажуть по-тутешньому – шварцівника, з того боку пристрелили отам, унизу* [с. 100] тощо.

Незаперечним є те, що лексичні діалектизми, репрезентовані письменницею, охоплюють здебільшого ті лексико-граматичні розряди слів, які науковцями кваліфікуються як самостійні. Найчастіше це слова зі значенням предметності (іменники) та значенням процесуальної ознаки (дієслова), значно рідше – слова зі значенням непроцесуальної ознаки прикметники і прислівники. Останні можна проілюструвати такими прикладами: *Чи то перевізники були у змові зі стражами кордону, чи для заробітку подеколи невиправдано ризикували, чи тамтешні закони були трохи такі, як дишло...а може, те, що Черемошне тулилося у дідька за пазухою, то й дишло туди розверталось поволіше, ніж де-інде, але зрідка із шпаровитими тешештарями траплялося саме так* [с. 100], де **шпаровитий** – «винахідливий, метикуватий» (пор. також: *тешештяр* < *тешешт* (нім.: *Geschäft* – «справа»)); *Михайло того не розуміє, бо то газдівства не стосується, а його інтересує лиш робота і господарка, але, Боже прости, Курик у селі такий був каламітний, що ще трохи – і тут*

тюрму був би собі заробив [с. 104], де **каламітний** – «заводій» (пор.: **каламутний** – «неспокійний»; **каламутник** – «той, хто спричиняє неспокій»); *Чоловіче, чи ти видів колись їх коло людей як будь, із латками, помняцканими, ніби їх пси тягали* [с. 110], де **помняцканий** – «непрасований, пом'ятий».

Щодо дієслівної лексики, то слід зауважити: лише в поодиноких ситуаціях її значення допомагає з'ясувати контекст: *Мучилася перед смертю страшно – спокійнитися ніяк не годна була* [с. 169], де **спокійнитися** – «померти; отримати вічний спокій» (пор.: **спокійнитися** ← **спокій**); *Люди часом люблять посмішкуватися з іншого, то й призвішкуються* [с. 23], де **призвішкуватися** – «давати прізвисько». Іноді семантика може «вгадуватися», щоправда, етимологічні розвідки зазвичай дають змогу отримати й додаткову інформацію. Наприклад: – *Свят-свят-свят... вони, кумко злотна, голі-голісінькі посеред ночі проти місяця у тепличці купаються і не встидаються, що село спить... а вони село паплюжать. .. і тирлюються, певно, у воді... мало їм хати... нема на них міліції... люди добрі, хто таке у наш час видів?!* [с. 63], де **тирлюватися** – «займатися коханням»; значення виникло внаслідок переосмислення семантики: **тирло** – «місце, де паруються олені», тобто **тирлюватися** – «паруватися»; *А тоді дасть уже й побаювати. Бо навіть найлюдяніший храм у селі не є такий веселий, як Дарусин бай отут із татом* [с. 30]; *Добре, що сьогодні є з чим баювати!* [с. 31], де значення дієслівних лексем **баювати, побаювати** допомагає встановити іменник **бай** – «1) бесіда, мова; 2) забава, вечірка»; – *Чи то [георгіни] в руки які недобрі дала, чи Варвара вночі вимикала, не мені вам, Марійо, казати, що то за відьма* [с. 10], де **вимикати** – «вирвати» бере свої початки від прядильного виробництва; спершу за лексемою було закріплено значення «скубти» (пор.: **миканка** – «прядиво низької якості»); *Замельдувати – замельдуй, але ні на кого твердо не сподівайся* [с. 106], де **замельдувати** – «доповісти, повідомити» (пор. нім.: *melden*); *Запустив роботи, на люди не показується, лиш жінку з дитиною пазить, так нібито ніхто до нього не мав гризоти* [с. 116], де **пазити** – «пилнувати, доглядати» тощо.

Найбільша розмаїтість властива лексиці з частиномовним значенням предметності, або іменниковій. Вона охоплює такі основні тематичні групи:

1) назви осіб, що характеризують соціальний стан, родинні стосунки, вікові особливості і т. ін. (*вуйко, любка, любас, шандар, фірман, першунка, батяр, совіти, маланкар, верстак* тощо), наприклад: *Гуцулка сяде собі в залиту сонцем траву на горбі чи десь під смерекою – і світ її не колише: перебирає пальцем дрімбу, і ані Букінтемського палацу їй не треба, ні мужа, ні любаса, ані горілки* [с. 41], де **любас** – «коханець» утворено від іменника **люба** (*Ще дивіться, через таку любу згине чоловік* [с. 116], тобто «через таке кохання») (пор. староукр.: **любы** – «любов»); *Ніж ото дітей*

отут пужати криком, краще би пішли ці **батяри** та добре діло зробили [с. 54], де **батяр** – «гультай, пройдисвіт»; Коли, хто і скільки правив по той бік ріки, Михайло не дуже знав, але знав точно, що за його пам'яті муштрували там люд польські пани та іще **шандарі** чи жовніри [с. 97], де **шандар** – «жандарм»; – А чого не будете брати? Моїх **верстаків** забирають [с. 132], де **верстак** – «ровесник» утворено від слова *верста*, яке вступає в омонімічні відношення і за яким закріпилося застаріле значення «вік, вікова група»; Після закінчення промови **перший брат Курика** – Дмитро Угрин – підніс офіцерові хліб-сіль на вишитому рушникові [с. 129], де **перший брат** – «двоюрідний брат»;

2) назви предметів побуту, господарювання та харчування (*гарчик, стая, дараба, фіра, драпак, вориння, міщулик, чір, фальч, ватра* тощо), наприклад: *Тата привалило дарабою*, коли дитині було дванадцять років, а за три роки по тому й Михайлова мама пішла у глину через пусті бабські язики [с. 81], де **дараба** – «пліт, збитий із дерев'яних кругляків, для перевезення людей через річку» (пор. угор.: *darab*); *Дехто, а особливо маєтні тазди, усміхалися у вус і відмовляли – і тоді, Михайло не міг би сказати, як таке трафілося, але він перечікував у травах чи під **стаями** доти, доки не можна було вкрасти з видного місця бодай кулачок масла чи **гарчик** сметани, і далі сідав на коня* [с. 165], де **стая** – «постійне або тимчасове житло на полонині, у якому живуть пастухи влітку і переробляють молочні продукти»; **гарчик** – «невеличкий дерев'яний посуд для молочних продуктів – гусянки або сметани» (імовірно, етимологічно споріднене зі словом *гарнець* – «1) дерев'яний посуд для молочних продуктів, об'ємом 4–8 літрів; 2) заст. міра рідини, що дорівнює 4 літрам» (пор. пол.: *garniec*); – *Іще завидка Михайло відвів дитину до куми Марії, замкнув браму і хату на **колітки**, заставив вікна* [с. 134], де **колітки** – «замок»; *Тебе твоя годує таким самим **чіром**, як пса, а Даруся мені грибочки у борщик кидає* [с. 59], де **чір** – «рідка страва, переважно з кукурудзяної муки»; авторка витлумачує цю лексему, як «собача їжа, каша»); *Дівки на відданню, грунту – ні пощеку, ані кавальчика, ані **фальчі**, а вони фани вишивали та людей баламутили* [с. 122], де **фальча** – «сотка» (пор. давнє: «міра поверхні землі, яка дорівнює приблизно 114 сотих»);

3) назви для позначення абстрактних понять (*бола, злоги, охить, люба, помана* тощо): *Я свої як не пильнувала, а таки якась **бола** їх скосила* [с. 10], де **бола** – «хвороба»; *Село вкотре здивовано подивилося в бік їхньої з Михайлом хати: ніхто Матронки з черевом не видів, ні з ким вона про **злоги** не радилася, повитухи не кликали, а дитина плаче – аж надвір чути* [с. 89], де **злоги** – «пологи»; – *Уже як таке мене питаєте, то скажу по правді: цю **охить** до гріха мені передала моя бабка, як весільний посаг* [с. 44], де **охить** – «бажання, прагнення або схильність до чого-небудь»; *А ви, пане директоре, як заступитеся за невинну душу, **поману** будете*

мати, ви ж християнин, а не безбожник [с. 55], де **помана** – «те, що дають на помин душі».

Крім власне лексичних діалектизмів, мова роману вирізняється й так званими етнографізмами, що являють собою назви місцевих реалій і понять, невідомих або не використовуваних поза межами відповідної говірки чи групи споріднених говорів, як-от: *Зверху на вовняну кацавейку накинула половинку тертого-перетертого, давно вицвілого ліжника* [с. 25], де **ліжник** – «домоткане ворсисте вовняне покривало з візерунком»; *Сказати, що навіть тут, у горах, було багато охочих грати на дрімбах – не скажеш, бо час якийсь настав гейби не для веселості* [с. 40], де **дримба** – «щипковий музичний інструмент, сила і висота звуку якого регулюються ротовою порожниною того, хто грає»; *І притулились Михайло з Матронкою одне до одного так близько, що навіть через грубі їхні сардаки було чути прискорене биття сердець...* [с. 102], де **сардак** – «верхній вовняний гуцульський одяг»; *Видиш, ти щодень ходиш у добріських свинських постолах. А на пролюдень маєш телячі вироб'єтки* [с. 110], де **вироб'єтки** – «святкові постоли з телячої шкіри».

Певні особливості демонструють і семантичні діалектизми – слова загальнонародної мови, які в місцевій говірці наділені специфічним значенням і сферою вживання. Наприклад: *Зичити нікому нічого не зичили, бо лише склалися на господарку* [с. 81], де **господарка** – «господарство» (пор.: **господарка** – «господиня»); *Господарки було не стільки, щоб дуже, але вже трохи було: корова, свиня, кури, троє товару дробу* [с. 92], де **дріб** – «вівці» (пор.: **дріб** – «дрібні свинцеві кульки, що використовуються для стрільби з мисливської рушниці»); основне діалектне значення, за яким закріпився аналізований звуковий комплекс – «свійська птиця» (пор. пол.: *dryb* – «птиця»), однак словосполучення «троє товару дробу» вказує на те, що йдеться про «дрібний» товар (дрібні тварини), тобто вівці; *Сиротливо потоптавшись на своєму подвір'ї, Михайло пішов до жидівської корчми купити нафти* [с. 106], де **нафта** – «гас» (пор.: у загальнонародній мові таким звуковим комплексом позначають «мінеральну рідку оліїсту горючу речовину темно-бурого або чорного кольору, що залягає в надрах землі та вживається як паливо, а також як сировина для одержання ряду цінних продуктів, зокрема гасу, бензину»); *Іван грав собі у дримбу в автобусі, а молодиця щось йому криве сказала, відей, запитала, чи не холодно йому самому на автостанціях спати* [с. 39], де **кривий** – «поганий»; *Марія плакала і хитала головою, а далі потекла собі до хати* [с. 75], де **потекла** – «пішла» тощо. Чимало з таких діалектизмів виникли внаслідок переосмислення семантики, процесів метафоризації (**дріб**, **кривий**, **потекла**) та метонімізації (**господарка**, **нафта**).

У романі репрезентовано різні структурно-семантичні типи фразеологічних одиниць. Чимало з них відомі носіям мови, оскільки є кодифікованими. Наприклад: ... *мало не все село дивилося-дивувалося, як*

*Іван, скинувши картату сорочку, мало не півдня вимахував сокирою – аж гай шумів [с. 44]; Бо світилися Цвичкові ребра крізь сорочку – і не знати, чи то фамілія його така була худа, чи то неприкаяне життя так висушило чоловіка [с. 47]; **Яке їхало – таке й здибало** [с. 47]; – *Ти, мерзо мерзенна, приймаку дурний, безродне насіння, ти, дурню останній, що до такої самої пристав, ти злодію галицейський, паскудо паскудна... я на тебе управу знайду... будеш сидіти за злодійство у криміналі – кістки зогниють тобі в нім [с. 50]; ...так і пішов малолітній Михайло служити по людях, годувати газдівські воші [с. 82]; Аби язик по селу не пускала, як воротило, та не мольфарила – а решта... най буде [с. 87]; Непусто люди кажуть: **нема щастя змалку, то й до останку** [с. 106–107] і т. ін.**

Однак, як свідчить мова роману, письменниця репрезентує відповідні зразки й так званих регіональних усталених конструкцій. Заслуговує на увагу в цьому плані прийменниково-іменникове сполучення слів, яке метафоризувалося, фразеологізувалося, стабілізувалося діалектним узусом і відтворюється в готовому вигляді, що, власне, ілюструється діалогічним мовленням: *Ось уже й клуб. А щоб провідати тата, коло клубу треба звернути поза Йорчиху, кажуть у селі. В оцій ось хаті праворуч теперішнього сільського клубу жила колись жінка. Чи то ще за Австрії, чи за Румунії. Йорчихою звалася, бо чоловік у неї був Йорко. Мало хто пам'ятає, коли ті Йорки самі спокійнилися, чи хто їм поміг подякувати цьому світові. Давно чужі люди побудували на місці Йоркової хати цілі хорони, народили й пошкодували діточок та й газдують собі як уміють, а до місця, якого в селі нікому не обминути, так і причепилося: **поза Йорчихою** [с. 27], тобто **поза Йорчиху** означає «на кладовище»; у поєднанні з різними процесувальними супровідниками прийменниково-іменникова конструкція набуває семантики – «померти»: – *Ви, Докійко, нащо ці рушники купуєте? – Як нащо?! **Поза Йорчиху готуюся.** – Та ще рано вам, бійтеся Бога! – Ніколи не рано думати про завтра [с. 28]; Але люди не дуже квапляться просто так **ходити поза Йорчиху** [с. 28]; – *Чуєте, Марійо, роками нікому це не казала, а тепер вам скажу, бо можуть мене скоро **віднести поза Йорчиху**, то так з гріхом і лишуся [с. 33] тощо. Для позначення поняття «померти» Марія Матіос використовує й синонімічні конструкції, як-от: *Тата привалило дарабою, коли дитині було дванадцять років, а за три роки по тому й Михайлова мама **пішла у глину** через пусті бабські язики [с. 81] (пор.: **піти у землю**).****

В основній своїй масі усталені конструкції маніфестують загальновідомі трансформаційні процеси, що пов'язуються з поодинокими фонетичними (*Як нова влада, Міську, приходить людям **голови каламотити**, то вона має бути степенна, спокійна, аби втихомирити народ [с. 111]*), граматичними (*А хто зробить не по-моєму, сам буде у **ставу жабів ловити** [с. 12]*) та великою мірою лексичними модифікаціями компонентного складу: *А **най мій язик чиряки обсиплють**,*

яке дурне сказала [с. 10–11]; Вони таки **не мають смальцю в голові, а Бога в череві**, її сусіди, бо думають, що вона дурна [с. 11]; Люди втікають від туги, яка **заходить зашпорами в душу**, як Тільки очі вихоплюють хрест [с. 31]; Ірина кричала так, що можна було подумати, вулицею йде колона евакуаційних підвод: **слова їй зашпортувалися в роті**, наче спіткалися об каміння [с. 50] тощо. Трансформація фразеологічних одиниць спостерігається як на рівні поширення компонентного складу (Вона так старанно приховувала, що вміє говорити, що часом сама не вірила у протилежне. Замикала двері, завішувала вікна, двома пальцями витягувала язик, брала дзеркало і дивилася-дивилася, ніби чекала, що **слова самі підуть з горла пішки** [с. 34]), так і на рівні лексичної субституції – заміни компонентного складу: *Не одна душа не раз дає ногам поля*, коли біля Йорчихи чатують пси [с. 29] (пор.: *дати ногам волю* – «тікати» і *дати ногам поля* – «тікати в поле»); *До того ж мав вроджену ваду: прирослий до піднебіння язик – і через те його мова нагадувала торохтіння підводи по сільській вулиці... Може, тому й не любив пускати слово на люди* [с. 42] (*не любив пускати слово на вітер* – «говорити даремно» і *не любив пускати слово на люди* – «спілкуватися з людьми»); – *Що вам скажу, Паютко... Наговорили ви тут три міхи і двоє бесаг чуда. Лиш не знати, де брехня, а де правда* [с. 115] (пор.: *наговорити три мішки гречаної вовни* – «наговорити дурниць» і *наговорити три міхи і двоє бесаг чуда* – «наобіцяти хтозна-чого»). Подекуди фразеологічна семантика зумовлюється контекстом: *Ніхто у Черемошнім не знав з певністю, коли й де Йванові пуп рубали, де хрестили, хто його маматато, і чи має він бодай би який дім-двір чи кіл біля двору* [с. 39] (тобто йдеться про те, де хтось народився, іншими словами, де йому *пуп рубали*). Подана ілюстрація маніфестує також натяк на фразеологічну одиницю *ні двору ні тину* (рос.: *ни кола ни двора*) – «чи має він бодай який дім-двір чи кіл біля двору». А десь-не-десь значення фразеологізму можна встановити лише після ґрунтовних етимологічних розвідок: *А там, на тому боці, плутається ногами котрийсь кучерявий газда з набутку* [с. 103], де *набуток* у буковинській говірці означає – «гостина, забава», звідси, відповідно, *газда з набутку* – «газда, що повертається з гостини, забави», тобто «на підпитку».

Варто зауважити, що більшість регіональних фразеологізмів вирізняються експресивно-оцінним значенням, унаслідок чого служать для створення експресивного фону, репрезентують передусім знижено-просторічне забарвлення: ... *вари чоловікові кулешу і тримай свою дямбу на заперті* [с. 52]; ... *а вас най совість замучить, як остатну нензу* [с. 63]; ... *а може, те, що Черемошне тулилося у дідька за пазухою, то й дишло туди розверталось поволіше, ніж деінде, але зрідка із шпаровитими тешештярами траплялося саме так* [с. 100]; *Та й якої дідьчої мамі було п'їланитися на дамбу, коли корови пасуться ближче до*

скалистого берега [с. 114]; ...*та й понесло їх з такими фанами перед батька в пекло, несла би їх лиха година* [с. 122]; *Ціла фамілія на пси зійшла* [с. 168] тощо. Негативна оцінка забезпечується здебільшого наявністю відповідних компонентів у структурі тієї чи тієї фразеологічної одиниці. Наприклад: *тримати свою дямбу на заперті* (пор.: *тримати свій рот на замку*) означає «мовчати»; стилістично нейтральну лексему *рот* – компонент загальновідомої фразеологічної одиниці – замінено на зневажливу *дямба* < *темба* < *варга* (зневажл. губа) [2, с. 33] (пор. пол.: *warga*); *замучить, як остатну нензу*, де *ненза* – лайл. зла, лайлива людина, виникло на основі переосмислення (*ненза* – нужда, злидні (пор. пол.: *needza*). Подібним функціонально-стилістичним навантаженням характеризуються й ті усталені конструкції, які виникли внаслідок деформації порівняльних зворотів: *Хай тато краще питає, чого її так довго не було, ніж має кривитися, що донька ходить, як фіра без дишла* [с. 27]; *А в Черемошнім колотилося, як під циганською спідницею* [с. 119] і т. ін. Вони є стилістично виправданими, сприяють відтворенню місцевого колориту та індивідуалізації мови персонажів.

Отже, можна дискутувати над тим, доречним чи недоречним є використання великої кількості діалектизмів у художньому творі, зрозумілі чи незрозумілі вони читачеві, порушують чи не порушують художньо-естетичні вимоги твору і т. ін. Беззаперечним залишається одне: наявність діалектизмів у романі «Солодка Даруся» є аксіомою; вони є необхідним структурним компонентом тієї чи тієї конкретної ситуації. До того ж вміле оперування багатющим діалектним матеріалом допомогло письменниці реалістично змалювати життя і побут мешканців Черемошного, створити правдиві образи й деталі їхньої недалекої минувшини, подекуди пояснити відповідну поведінку, загалом же – поетапно розкрити людську трагедію, передусім трагедію сім'ї Ілашуків, а в особі цієї родини – трагедію всього буковинського народу.

Література

1. Бевзенко С. П. Українська діалектологія / С. П. Бевзенко. – К. : Вища школа, 1980. – 246 с.
2. Гуцульські говірки : Короткий словник / відпов. ред. Я. Закревська. – Львів, 1997. – 232 с.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [упорядн. та гол. ред. : В.Т.Бусел]. – К.; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2001. – 1426 с.
4. Матвіяс І. Г. Українська мова і її говори / І. Г. Матвіяс. – К. : Наукова думка, 1990. – 165с.
5. Матвіяс І. Г. Засади української діалектології / І. Г. Матвіяс // Мовознавство. – 2000. – № 1. – С. 3–9.
6. Матіос М. Солодка Даруся : Драма на три життя / Марія Матіос. – Львів : ЛА «Піраміда», 2005. – [3-є вид.]. – 176 с.

7. Німецько-український, українсько-німецький словник / [укладачі: З. О. Баранець, В. Н. Бублик, О. В. Двухжилов та ін.; за ред. Е. І. Лисенко]. – К. : Феміна, 1994. – 736 с.
8. Словник : Польсько-український. Українсько-польський / [укладачі : А. Маленька, З. Ландовські]. – К.; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2007. – 848 с.
9. Сучасна українська літературна мова : Лексика і фразеологія / за заг. ред. І. К. Білодіда. – К. : Наукова думка, 1973. – 438 с.

УДК 811.161.2'373

І. О. Литовченко

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНІ ТА ФУНКЦІОНАЛЬНО-СТИЛІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ЛЕКСИКИ НА ПОЗНАЧЕННЯ ЗБРОЇ В РОМАНІ П. ЗАГРЕБЕЛЬНОГО «РОКСОЛАНА»

Литовченко І. О. Лексико-семантичні та функціонально-стилістичні особливості лексики на позначення зброї в романі П. Загребельного «Роксолана».

У статті аналізуються семантичні, функціональні та стилістичні особливості лексики на позначення зброї в романі П. Загребельного «Роксолана». Йдеться про розгалуження семантичної структури військової лексики, що спричиняє розширення сфери її функціонування.

Ключові слова: військова лексика, семантична структура, номінативна функція.

Литовченко И. А. Лексико-семантические и функционально-стилистические особенности оружейной лексики в романе П. Загребельного «Роксолана».

В статье анализируются семантические, функциональные и стилистические особенности оружейной лексики в романе П. Загребельного «Роксолана». Рассматривается процесс расширения семантической структуры военной лексики, который приводит к увеличению сферы её функционирования.

Ключевые слова: военная лексика, семантическая структура, номинативная функция.

Lytovchenko I. O. The lexical-semantic and functional-stylistic peculiarities of military vocabulary in P. Zagrebelsky's novel "Roxolana".

The semantic, functional and stylistic peculiarities of military vocabulary in P. Zagrebelsky's novel "Roxolana". The article deals with the increasing process of semantic structure of the military vocabulary that expands its functional area.

Key words: military vocabulary, semantic structure, nominative function.

Мова як суспільне явище виникла в суспільстві для його духовних потреб і розвивається разом із ним. І всі зміни, що відбуваються в навколишньому світі, суспільстві, відображаються в мові.

Лексикологічні дослідження останніх років характеризуються посиленням інтересом до проблем розвитку мови, до механізму вдосконалення засобів лексичної номінації, вияву тенденції розвитку слова і лексичного фонду загалом. Активність і пасивність лексики української мови зумовлюється процесом змін, які відбуваються у словниковому

складі мові (з'являються нові слова, зникають застарілі і т. ін.). Більш стійкою частиною лексичного складу мови є назви предметів рослинного і тваринного світу, назви явищ природи; більшу схильність до змін виявляє частина, пов'язана з назвами предметів побуту, процесів виробництва, знарядь праці, видів зброї і т. ін.

Стилістичний діапазон пасивного словника української мови, а саме застаріла лексика тісно пов'язана з матеріальною і духовною культурою народу. Отже, зростає наукове зацікавлення цією групою слів як в історичному, так і в культурологічному аспектах. Застаріла лексика широко використовується письменниками, істориками, журналістами. Поряд з цим, застарілі слова являють собою також актуальну лінгвістичну проблему, оскільки її дослідження унаочнює процеси змінності мови, робить можливим визначити часові рамки її еволюції, передбачити подальший розвиток тощо.

Звертаючись до мови історичних романів, лінгвісти вивчали функції застарілої лексики, висвітлювали принципи стилізації мови художніх творів, досліджували фольклорні елементи як засіб часових і локальних характеристик у художньо-історичному тексті (І. Білодід, А. Омельковець, Л. Скрипник, Г. Їжакевич, Л. Донець, С. Єрмоленко, Л. Голоюх). Серед лінгвостилістичних розвідок останніх років відзначаємо комплексне вивчення мови сучасних історичних романів про добу козацтва в монографії В. Буди «Лінгвостилістика сучасного історичного роману (60–90рр. ХХ ст.)» (1998), у якій використано метод аналізу лексико-тематичних груп і лексико-семантичних полів, дисертаційні роботи Т. Гриценко «Власні назви як засіб стилізацій в українській історичній прозі другої половини ХХ ст. (на матеріалі романів про Б. Хмельницького)» (1998), та Л. Бурківської «Лексика історичної прози Б. Лепкого в контексті загальнолітературної та стилістичної норми» (2003).

Літературна спадщина Павла Загребельного неодноразово досліджувалася мовознавцями. Але військова лексика в історичному романі «Роксолана» не була об'єктом самостійного лінгвістичного вивчення.

Мета нашої статті полягає в дослідженні лексико-семантичних та функціонально-стилістичних особливостей лексики на позначення зброї в романі П. Загребельного «Роксолана».

На матеріалі твору можна виділити кілька семантичних груп лексики на позначення зброї, яка є неоднорідною за своїм походженням, семантикою та стилістичним забарвленням. Наприклад, лексеми *шабля*, *ятаган*, *меч*, *кинджал*, *стріла*, *кий*, *палиця*, *канчук* репрезентують лексико-семантичну групу на позначення холодної зброї. Вогнепальна зброя та бойові припаси представлені лексемами *рушниця*, *пістолі*, *мушкет*, *гармата*, *ядро*. Наприклад: *Розскочилися навсібіч гінці, звідомляючи спажів, у султанських зброярнях виливали гармати і ядра до них, яничари*

наточували **шаблі**, дюмбекчі сушили барабани, шилися тисячі нових зелених і червоних знамен [6, с. 431].

Автор у романі влучно використовує стилістичні особливості граматичної форми множини іменників на позначення зброї, чим надає мовленню значеннево-стилістичний відтінок узагальненості, множинності, тим самим підкреслюючи силу і могутність зброї. Наприклад: *Старі вірмени співають тисячолітніх дивних пісень, торговці зброєю, підібгавши ноги, сидять на звірячих шкурах, п'ють, щербети, погладжують бороди, вибурмочують вірші корану, а довкола них купи **ятаганів, рушниць, пістолів, дамаські шаблі, курдські кинджали, кії і палиці** з кавказького залізного дерева [6, с. 19]; *Вже не молитви й обітниці пророка й падишаха, не зурни, барабани й тулумбаси підганяли ісламське військо, а паші й беги, які пустили в хід **канчуки, палиці, шаблі, штовхали й штурляли** своїх воїнів у спину, пхали їх уперед, як скотину на заріз, а ті впиралися теж, як скотина, воліли гинути навіть від рук своїх бегів, ніж іти проти **іспанських мушкетів**, які плювали страшною смертю з-за кожного каменя, і проти **німецьких мечів**, якими ландскнехти різали все живе й мертве, стоячи по коліна в крові, невразливі ні для **стріл**, ні для **ядер**, ні для божої карі [6, с. 306].**

На перший погляд здається, що прикметники-конкретизатори, які супроводжують лексеми на позначення зброї, лише вказують на її походження, як-от: *шабля – дамаська; кинджал – курдський; меч – німецький; мушкет – іспанський*. Але у процесі дослідження стає зрозуміло, що номінативна функція слова залежить від інформативної цінності в контексті. Поєднання слів *іспанський мушкет, німецький меч* вказують не тільки на походження зброї, а більше говорять про її ефективність та якість. Як відзначив О. Потебня, «елементарна поетичність мови, тобто образність окремих слів і постійних сполучень, хоч би яка вона була помітна, мізерна порівняно із здатністю мов створювати образи із сполучення слів, все одно образних чи безобразних» [1, с. 104]. Значно збагачує емоційне навантаження твору широка епітетна сполучуваність слів, яка характерна для лексем *стріла, шабля, меч*: *стріла – холодна, зла, божя; шабля – безжальна, закривавлена; меч – осяйний*. Наприклад: *Сам султан пішов на Шабаз, який звався тоді Буїрделен, але через чотири дні його зустріла вість: «Град Буїрделен упав, і сто невірних стали поживою **осяйного мусульманського меча**» [6, с. 89]; *Султанський гарбуз був найбільший і найяскравіший, його стріли теж мали золоте оперення і сяяли навіть в імлістому повітрі, гарбузи для Ібрагіма й візирів були набагато менші і всі білі, решта мала вдовольнятися кількома сіруватими круглими гарбузиками, в які вбивано одразу по кільканадцять **злих стріл** [6, с. 47]; *Сулейман від смертельних ударів порятував міцний панцир та широкий ятаган, яким він в останню мить затулив обличчя, тим часом пішли яничари миттю поперерубували сухожилля у коней***

угорських витязів, і ті впали під безжальні шаблі [6, с. 269]; *Відчасний король звелів, відновлюючи давній угорський звичай, возити по всіх селах і містах закривавлену шаблю як знак війни та небезпеки для вітчизни* [6, с. 265].

Помітно, що у творі експресивний компонент лексичного значення цілком мотивований, тобто ми відчуваємо причини такої оцінки. Автор точно передає суспільне ставлення до зброї, наприклад, поєднання слів *осяйний мусульманський меч* означає «могутність, владу і силу». Це зумовлено історичними подіями, отже відомо, що Османська імперія була наймогутнішою державою на той час. Але другий компонент лексичного значення слів на позначення зброї не менш помітний у романі, наприклад, «небезпека, смерть», де негативне забарвлення слів *шабля, стріла* пояснюється словами *безжальна, закривавлена*, який теж показує загальнолюдське ставлення до зброї. А відтак емоціонально-експресивний компонент лексичного значення виникає не в мовній структурі, а зумовлюється позамовними факторами і залежить від оцінки, що виробилася в суспільстві.

Частина слів у контексті є зрозумілою (*рушниця, шабля, кинджал, меч, стріла, ядро, гармата*), але деякі з них потребують роз'яснень, наприклад, *канчук* – «нагайка з переплетених ремінців» [4, с. 520] запозичення з турецької мови *kame* «нагайка»; *мушкет* (франц. *mousquet* від італ. *mouschetto*) – «старовинна гнотова рушниця великого калібру»; *кий* (у знач. палиця) – «важкий дрючок з потовщенням на кінці, що в старовину використовувався як зброя», *булат* – «сталевий клинок, меч» [4, с. 101].

Номен *порох* має кілька значень: 1) дрібні тверді частинки, які зависають у повітрі або осідають на поверхні чого-небудь; пил, курява; 2) вибухова речовина, яку застосовують для стрільби з вогнепальної зброї та для виготовлення снарядів і патронів 3) останки померлої людини; прах [4, с. 1072].

У П. Загребельного лексема *порох* вживається в перших двох значеннях, виконує в тексті переважно образотворчу функцію, тому що є основою для творення порівнянь та метафор: *Яничари оберігали царство, але водночас були його найбільшою загрозою, як бочка з порохом, що може розламати неприступний ворожий мур і так само висадити в повітря свого недбайливого й необережного хазяїна* [6, с. 200]; *Нині мене, Вашу рабиню, приємним ставленням володаря, котре викликає безмежну радість, і Вашим чесним листом, ароматним, як мускус, піднесли з пороху забуття, бо зволили в своїм царському щасливим часі подбати, щоб лист дійшов до мене і ущасливив мене* [6, с. 266].

Досить продуктивними є лексеми на позначення холодної зброї *шабля, ятаган, меч, стріла*.

Лексема *ятаган* – «старовинна холодна зброя, середня між шаблею й кинджалом, що має фігурний вигін, увігнуте лезо» [4, с. 1650], запозичена з турецької мови: *Ще зовсім малим отримав од султана в подарунок коштовний ятаган, спав з ним у колисочці, підкладав його під подушку й підріси, тепер теж тримав у постелі, мовби сподіваючись, відіб'ється від смерті коли не здоров'ям, то зброєю* [6, с. 160].

Як бачимо, оновлення лексичних зв'язків веде до утворення переносного вживання слова, що з часом при вивільненні зі словосполучення, у якому це значення зародилося, може набувати прямої семантики. Автор дуже влучно показує читачам: *ятаган* є не тільки зброєю, а й коштовністю, характерною для Османської імперії. Це передусім означає, що ситуативне значення є продуктом контексту. І надалі в романі лексема *ятаган* сприймається не лише як назва зброї, а є виміром багатства та розкоші. Наприклад: *Помагає тільки залізо під подушкою, і сама, вал іде подарувала Хуррем маленький ятаган, так обсіпаний самоцвітами, що вже й не був зброєю, а тільки коштовністю* [6, с. 154].

Зброя настільки вагома частина життя Османської імперії, що, здається, навіть опис людини не можливий без використання лексем на позначення зброї. У романі автор майстерно описує зовнішність людини, уводячи лексему *ятаган* у порівняльний зворот: *Кривий, наче ятаган, ніс розбійницьке обличчя у широкій бороді, звіруватий погляд з-під круглого тюрбана, у всьому панівна барва – стемніла загула кров* [6, с. 50].

Лексема *меч* (стрсл. *мечь* – псл. *тесь*) у своїй первинній номінації означає старовинну холодну зброю у вигляді двосічного прямого довгого клинка з рукояткою [4, с. 667]: *Нарешті гармати розбили круглу башту святого Миколая – найміцнішу й найбільшу в твердині, у пролом кинулися яничари, але на їхньому шляху стали плече до плеча рицарі – у чорних плащах до коліна, з білими хрестами на грудях, з широкими мечами в руках, і попереду – сивоголовий Іль-Адан, якого не брали ні меч, ні куля, і яничари були відкинуті, а вночі пролом закладено міцним камінням, і твердиня знов стояла мовби ще неприступніша* [6, с. 149]. Хоч у романі трапляється відносно невелика кількість лексем на позначення зброї, їхнє стилістичне і образотворче навантаження досить розгалужене. Майстерність автора підкреслюється його вмінням вживати одне і теж слово в різних значеннях в одному контексті, де поряд з використанням лексеми *меч* у прямому значенні, письменник вдається до фразеологічного звороту з цим словом, який використовує для опису людини: *сивоголовий Іль-Адан, якого не брали ні меч, ні куля*.

До того ж лексема має ще і вторинну номінацію, у якій *меч* це те, що карає кого-, або що-небудь [4, с. 667]: *Бунтівник, переодягнений дервішем, спробував утікати, але був упійманий його людьми, приведений до султанського сераскера, де вже його ждав меч* [6, с. 62].

Здебільшого кожне лексичне значення складається з кількох сем. Якщо розглядати лексичні семи слова *меч*, то до когнітивних лексичних сем можна віднести сему *зброя*, а до прагматичних – *блискучий*, *кара*, *закон*, *сила*. Проте ці прагматичні семи будуть контекстуальними, тому що виступають компонентом не структури лексичного значення слова, а елементом змістової структури контексту.

У семантичній структурі слів на позначення зброї відбуваються зміни, які спричиняють виникнення елементів нового значення. Пряме основне значення доповнюється поняттєвими або асоціативними ознаками, що лежать в основі перенесення і сприймаються вже як вторинні, переносні. Лексема *меч* вживається в новій зображувальній функції, отримує іншу денотативно-сигніфікативну зіставність і стає багатоплановим словесним знаком: *Він первонароджений, він спадкоємець, він майбутній султан, про жінок він не говорить, він бере їх на ложі, де лежать вони перед ним, мов гади неторкані, дрижать, напружені, ніби туго напнуті тятиви луків, коли він виймає з зелених шовків своє дивовижне тіло, як меч з піхов* [6, с. 461]; *В носі, у вухах пучки сивого волосся, посивілі брови, ніс загострився, мов османський меч* [6, с. 515]; *Вони сяяли залізом, силою, несли сяйво на кінцях своїх мечів, ішли на смерть, мов промені світла в темну ніч* [6, с. 269].

Не менш цікавим є використання фразеологізмів у романі. Як відомо, фразеологізми – це продукт багатовікової й особливої розумово-мовленевої творчості народу. У фразеології об'ємно й виразно відображено національну самобутність кожного народу, його духовну індивідуальність, зрілість, тільки йому властиве мовленнєве багатство: *Чи він не знає, що чума – це божя стріла, яка ніколи не б'є повз ціль?* [6, с. 98]. Значне місце у фразеології української мови посідають крилаті вислови, що є рядками із творів українських письменників або нав'язані певними їх контекстами. Наприклад: *Зрада карається мечем* [6, с. 538]; *Ні меч, ні закон не замінять любові* [6, с. 539]; *Меч справедливості і порядку* [6, с. 98]; *А мудрість – на кінці ятагана* [6, с. 13]. Як зазначає І. Білодід, «письменник чи поет формулює свою думку в такому довершеному словесно-художньому виразі, створює такі цінності художнього слова, вислову, що ідея, думка окриляється, набуває величезної ідейно-естетичної сили, стає закликком, політичним лозунгом, засобом виразу душевного, емоціонального стану людини» [2, с. 113].

Окрім створення авторських афоризмів, письменник черпає з народної мови її лексико-фразеологічні багатства і вводить їх у тканину мови своїх творів. Уміле оперування фразеологічним матеріалом свідчить про високий рівень мовної ерудиції автора. Фразеологічна одиниця *Великий князь обіцяв за завданий йому сором відплатити вогнем і мечем* [6, с. 330] має античне коріння, виникла на основі омонімічного вільного синтаксичного словосполучення, що пов'язується з ім'ям старогрецького

лікаря Гіппократа: «Чого не лікують ліки, те вилікує залізо, чого не лікує залізо, те вилікує вогонь» [7, с. 49]. Пізніше цей вислів використовувався зі значенням «знищувати ворога зброєю і пожежами, вогнем і мечем».

У романі засвідчений і фразеологічний зворот *А сказано ж, що сокира не врубає свого сокирища* [6, с. 466], який вступає в синонімічні відношення з українським прислів'ям: *Ворон воронові ока не виклює*. Павло Загребельний образно виділяє ще одну сторону вже відомого значення «люди, які пов'язані спільними інтересами, не зраджують одне одного, не шкодять одне одному» [3, с. 31], використовуючи лексему на позначення зброї. Тим самим автор відображає відчуття епохи в художньо-історичному творі, що характеризує різні сторони соціально-економічного та культурного життя народу, особливості побуту та звичаїв в описуваний час.

В усіх арміях світу того часу, основна роль належала холодній зброї, застосування якої диктувалося недосконалістю зброї вогнепальної. На озброєнні в козаків були *списи, булати, кинджали*. Але почесне місце посідає в козацькій військовій традиції *шабля*. Про це свідчать як козацькі літописи, так і багатющий український фольклор. *Шабля* (з угорської *szablya* від *szabni* «різати») – «холодна зброя з зігнутим сталевим лезом і гострим кінцем» [4, с. 1611]. У тексті роману автор вдається до народної пісні: *Хочеш, мила, знати, хто у нас дзвонарі? кулі та булати, шаблі та гармати, сурми на зорі!* [6, с. 97].

Можна стверджувати, що серед українських козаків існував культ *шаблі* як далекий відгомін прадавнього військового культу *меча*. Як *меч* у середньовічній Європі був ознакою належності до лицарського стану, так і *шабля* на території України в XVI–XVIII ст. була символом незалежної козацької верстви, крім того, вона була символом волі та бойового побратимства: *А того, хто порушить клятву, хай покарають земля, вогонь, вода, вітер, хліб, горілка, шабля, бог і мати божя* [6, с. 413]. Прагматична сема *кара* також властива лексемам *шабля* і *спис*. Наприклад: *Ясна річ, до шах-заде Мехмеда молодий візир ставився з належною поштивістю, був його тінню, твердим наміром, оголеною шаблею, караючою рукою* [6, с. 438]; *Смієшся з мого бога, з моїх пісень і чулостей, зневажаєш землю і все живе, крім себе, і не бачиш гострого списа в моїй руці, занесеного над тобою безжально і грізно* [6, с. 535]. Основою для нового значення слів послужила виділена у процесі абстрагування одна з ознак поняття – «покарання», за якою письменник установив асоціативну схожість з новим об'єктом номінації. Таке розгалуження семантичної структури застарілого слова спричиняє розширення сфери його функціонування.

Посилюють емоційність образу і дериваційні варіанти лексем на позначення зброї. Наприклад: *Мабуть, чоловік, який любить пити та гуляти, ну й знічев'я помахує шабелькою* [6, с. 401]. Суфікс *-к-* комунікативно зорієнтований на вираження словом додаткового значення

пестливості та голубливості. Уживаючи цей вид словотвірної стилістики, автор репрезентує особливе позитивне ставлення козаків не тільки до шаблі, а і до зброї взагалі.

Лексема *стріла* (стрсл. *стрѣла*) – «тонкий стрижень із загостреним кінцем або гострим наконечником, що його використовують для стрільби з лука», в історичному романі П. Загребельного використовується не тільки в прямому значенні, а й переносному у складі порівняльних та метафоричних конструкцій, виступаючи як художньо-естетичний засіб. При цьому вона набуває нових смислових відтінків, емоційно-експресивного забарвлення: *Це гніздо голубів, яких каміння стріл змушує злякано злітати, або райська фінікова пальма, яка підставляє себе його величності, намісникові нашого часу* [6, с. 46]; *Тільки метали холодні стріли поглядів* [6, с. 214]. Такі метафори допомагають письменникові змалювати художній образ людини, розкрити її зовнішні риси, а також зіставити конкретні явища об'єктивного світу.

Мова історичної прози П. Загребельного постачає добірний матеріал для дослідження лексико-семантичних та функціонально-стилістичних особливостей військової лексики, яка в романі, окрім номінативного значення, набуває нових додаткових смислових значень та емоційно-оцінного забарвлення, що сприяє розгалуженню сфери її функціонування. Стилістичне вживання військової лексики у творах історичного романіста, яким є Павло Загребельний, дають змогу говорити про розширення та урізноманітнення системи образних засобів художнього стилю.

Література

1. Потебня А. А. Из записок по теории словесности / А. А. Потебня. – Харьков, 1905. – 256 с.
2. Білодід І. К. Т. Г. Шевченко в історії української літературної мови / І. К. Білодід. – К., 1964. – С. 113.
3. Олійник І. С. Українсько-російський і російсько-український фразеологічний тлумачний словник / І. С. Олійник, М. М. Сидоренко. – К. : Радянська школа, 1991. – 400с.
4. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел]. – К. – Ірпінь : Перун, 2005. – 1728 с.
5. Етимологічний словник української мови : у 7-и т. / [упоряд. та ред. Р. В. Болдирев, О. С. Мельничук]. – К. : Наукова думка, 1982. – Т. 1 – 5.
6. Загребельний П. А. Роксолана : Роман / П. А. Загребельний. – К. : Дніпро, 1983. – 583 с.
7. Коваль А. П. Крилаті вислови в українській літературній мові / А. П. Коваль, В. В. Коптілов. – К. : Вища школа, 1975. – 335 с.

УПЛИВ АНГЛОМОВНИХ ЗАПОЗИЧЕНЬ НА ЛЕКСИЧНИЙ СКЛАД ТЕКСТІВ ПУБЛІЦИСТИЧНОГО СТИЛЮ

Майструк Т. С. Уплив англомовних запозичень на лексичний склад текстів публіцистичного стилю.

У статті аналізується основне призначення англійських запозичень у публіцистичних текстах. Незважаючи на деякі позитивні сторони, шкідливість англізмів виявляється у їх надмірному або недоречному використанні, що може супроводжуватися витісненням питомої лексики. Найкраще цей процес простежується в текстах публіцистичного стилю.

Ключові слова: англійські запозичення, позитивний вплив, шкідливість, публіцистичний стиль.

Майструк Т. С. Влияние английских заимствований на лексический состав текстов публицистического стиля.

В статье анализируется основное предназначение английских заимствований в публицистических текстах. Несмотря на некоторые позитивные стороны, вредное влияние англизмов выражается в их чрезмерном или неуместном использовании, что может сопровождаться вытеснением украинской лексики. Наиболее хорошо этот процесс видим в текстах публицистического стиля.

Ключевые слова: английские заимствования, позитивное влияние, вредное влияние, публицистические тексты.

Maystruk T. S. The influence of English borrowings on the lexical vocabulary of the publicistic texts.

The article presents the main assignment of English borrowings for lexical system of publicistic texts. In spite of some positive sides the harmfulness of English borrowings is presented in their excessive or inappropriate using which can be followed by displacement of Ukrainian vocabulary. This process is better seen in the publicistic texts.

Key words: English borrowings, positive influence, negative influence, publicistic texts.

У зв'язку з сучасною тенденцією до англізації важливим є дослідження функціонального призначення англійських запозичень, адже надмірна їх кількість, а також безпідставне вживання можуть становити загрозу для української мови.

Останнім часом питання впливу англізмів на лексичний склад мови-реципієнта стало дискусійним, думки дослідників у зв'язку з цим є досить розбіжними. Одні мовознавці (Т. Лещук, І. Каминін, О. Мисечко, Д. Щерба, Є. Карпіловська) знаходять лише позитивні сторони англійських запозичень, інші (В. Пілецький, В. Радчук, І. Фаріон, Л. Архипенко, Л. Полюга, О. Палій, О. Пономарів, П. Селігей, Ю. Карпенко) – виокремлюють негативні аспекти присутності англомовної лексики в українській мові.

Метою нашої статті є визначення особливостей функціонування та впливу англомовних одиниць на лексичний склад текстів публіцистичного стилю.

Орієнтація на конкретні тексти, а саме публіцистичні, видається досить актуальною, оскільки англійські лексичні одиниці потрапляють спочатку в тексти, потім через них – у лексичну систему української мови й функціонують уже як абстрактні одиниці. До того ж саме в публіцистичному стилі вживання англізмів зумовлене функціональним призначенням текстів, яке полягає в тому, щоб активно впливати на адресата, модифікувати його свідомість, пропагувати прогресивні ідеї серед широких мас населення [8, с. 140]. На думку Г. Дружина, у сучасній публіцистиці, окрім прагматично загостреної установки на читача, його смаки і пристрасті, розрахунку на його розуміння, виявлено високий ступінь зв'язку семантики й прагматики, що має безпосереднє відношення до проблеми освоєння суспільством запозичення [2, с. 10].

Зважаючи на основні ознаки публіцистичного стилю, а саме: спрямованість на новизну, логізацію та емоційну виразність, оцінку, пристрасне ставлення до предмета мовлення, поєднання точності висловленої інформації, наукових положень із емоційно-експресивною образністю конкретно-чуттєвого бачення питання чи проблеми [3, с. 272], правомірним видається вживання в текстових зразках як стилістично забарвлених, так і стилістично нейтральних англізмів. В останній ситуації такі англійські запозичення виконують лише номінативну функцію.

Одним із позитивних виявів англійської присутності в публіцистичних текстах є те, що англізми виступають як необхідні одиниці номінації понять, заповнюючи при цьому лакуни в мові-реципієнті, або сприяють заміні питомих зворотів короткими інтернаціональними термінами. Цей процес можна простежити на основі функціонування англійських запозичень семантичних груп «Суспільство» (*біхевіоризм, скамер, селфмейд, буккросинг, секс-апіл, герлскаут, бойскаут, брейншторм*) та «Культура» (*бодісінгер, кекуок, регтайм, спірічуелс, мейнстрім, дансе-культура, шоу-мен*).

Слід зазначити, що вплив англізмів відбувається не лише на лексичному рівні. Він виявляється і в різних семантичних та психологічних модифікаціях. Запозичення іншомовної лексики автоматично призводить до нашарування культур, інтерференції свідомостей двох неспоріднених народів. У результаті неточного, часто хибного розуміння англізмів в мові-реципієнті отримують різну інтерпретацію або пояснювального (словники), або контекстуального характеру. Наслідками зміни може бути звуження (спеціалізація) предметно-поняттєвого співвіднесення слова, розширення (генералізація) та зміщення значення – переосмислення лексеми, набуття переносного значення [7, с. 207].

Наведемо кілька прикладів: *1. Цю мету підтримує кожен громадянин держави, якщо одержить чіткий план та щоденні практичні переконання в тому, що це не блеф і це є результатом і його особистої національної*

позиції (Українське слово, № 42, 15–21.10.08); 2. ...Сорокарічний закарпатець Іван Куриляк – справжній чеський **селфмейд** (людина, яка зробила себе сама. – авт.), втілення найпотаємнішої заробітчанської мрії... Але головне – погляд людини, яка не боїться, що перша ж зустріч із місцевою поліцією закінчиться штампом про депортацію (Україна молода, № 49, 18.03.09); 3. І чомусь після **кастингів**, на яких одні моделі в «обойму» потрапили, а інші – ні, про дискримінацію немає й мови (Україна молода, № 172, 20.09.06). Англiзм *блеф* [англ. *bluff*] у мові-етимоні тлумачиться як: 1) надзвичайно стрімкий берег чи схил; 2) спроба обдурити [6, с. 181]. В українській мові пряме його значення – вигадка, обдурювання для того, щоб залякати, удатися до похвалання, перебільшити свою роль у чомусь [4, с. 111]. Однак, крім прямого, в українських словниках фіксуємо ще й переносне значення – прийом у грі в покер, спосіб напустити оману на учасників гри: гравець з поганими картами вдає, що в нього є шанс виграти [4, с. 111]. У переносному значенні цей англiзм міг би вживатися лише в текстах, пов'язаних із азартними іграми, а в переносному може використовуватися в будь-якій сфері, зокрема і в суспільній. Він позначає відповідне поняття, уносячи додатковий відтінок у значення питомого слова.

У другому прикладі фіксуємо англійське запозичення *селфмейд*, складене із двох лексем (*self* – сам, *made* – зроблений). Воно відсутнє в словниках іншомовних слів, оскільки є авторським неологізмом, пояснюваним у тексті – «людина, яка зробила себе сама». Слід зазначити, що в українській мові значення цього англiзму узагальнилося, адже в мові етимоні він тлумачиться як багатство та успіх, яких досягла людина за допомогою власних зусиль та праці, а не за рахунок родинних грошей [6, с. 1538].

Англiзм *кастинг*, представлений третьою ілюстрацією, є багатозначним: 1) вид змагань рибалок, що полягає в мистецтві володіння риболовними снастями, переважно з точності та дальності закидання блешні; 2) попередній відбір учасниць для конкурсу краси чи на роль моделей, манекенниць; 3) визначення складу виконавців, відбір та підбір акторів, часто на конкурсній основі [1, с. 280]. Цілоком імовірно, його перше значення архаїзувалося, адже цей англiзм фіксуємо здебільшого у двох останніх значеннях. У проілюстрованому прикладі лексема *кастинг* уживається з другим значенням, називає вже наявне поняття, служить для заміни питомого звороту.

Слід зауважити, що корисними в публіцистичних текстах є не лише ті англiзмовні запозичення, що називають нові поняття, а й ті, що мають питомі відповідники. Наприклад: *Це позначається лише на можливішому порядковому номері цих стрічок в ієрархії кінематографічних цінностей... Але не напасешся ж на вас щороку шедеврів. Де ж їх узяти серед загального мейнстріму? Тож втішайтеся тим, що є* (Дзеркало тижня,

№ 5, 14–20.03.09). Англiзм *мейнстрім* (вiд англ. *main* – головний та *stream* – течiя, напрямок) у мовi-етимонi тлумачиться як спосiб життя чи сукупнiсть переконань, що визнаються бiльшiстю людей [6, с. 1117]. В українськiй мовi вiдбулася спецiалiзацiя значення цiєї лексеми: основний напрямок у мистецтвi в певний перiод у лiтературi, музицi) [1, с. 361]. Поява цього англiзму зумовлюється тим, що вiн служить для заміни питомого виразу однією лексемою.

Позитивним виявом використання англійської лексики в текстах публіцистичного стилю є необхідність створення стилістичного ефекту задля активного впливу на адресата. Так, англiзми можуть уживатися в переносному значенні й служити при цьому засобом створення образності, контрасту, іронії, виступати синонімами до питомих лексем, справляючи враження бiльш високих, урочистих, вишуканих слів, порiвняно з українськими. У такому разi вони виконують ряд стилістичних функцій: експресивну, оцiнну, емоцiйну, характеристичну. При цьому надзвичайно важливим у публіцистичних текстах є використання рiзних стилістичних прийомiв. З їхньою допомогою бiльшiсть англiзмiв, якi не є новими, набувають нового звучання, адже кожен автор намагається внести в тексти публіцистичного стилю свою частку суб'єктивності, дати власну оцiнку описуваним подiям, явищам, створюючи контексти, якi є iндивідуальними, вiдмінними вiд iнших. У зв'язку з цим англійськi запозичення набувають характерної новизни.

Одним iз найважливиших стилістичних прийомiв є іронія, що досягається передусiм через використання англiзмiв у тiй сферi, якiй вони не властиві (наприклад, англiзми семантичної групи «Культура» в текстах спортивного характеру, економiчні англiзми – у політичних текстах), що увиразнює висловлювання, допомагає автору точно передати своє ставлення, настрої та переживання: *1. Веселими видалися матчі четвертого туру національного чемпіонату. Щоправда, цікавої гри власне у футбол було не так багато, але ж скільки емоцій, пристрастей і образів!... До «ximiv» туру можна віднести також наставника єдиної команди вищої ліги, яка ще не здобула на старті чемпіонату жодного очка (Україна молода, № 153, 22.08.06); 2. Отримавши таку «підтримку» від Януковича і його «команди», БЮТівці «за бартером» мусили «віддячити» своїм новим-старим партнерам – і дали «необхідну кількість» голосів за відставку найінтелігентнішого і найпослідовнішого українського міністра в нинішньому уряді (Народне слово, 5.03.09).*

Англiзм *xit* не є новим, однак у такому контекстi вiн виражає iндивідуальне, суб'єктивне, властиве лише цьому автору бачення подiй, що надає свiжостi англiзму. Пряме значення запозичення *xit* – популярна пiсня, мелодiя; переносне – про що-небудь, що користується успіхом, популярністю, попитом [1, с. 591]. У поданому прикладі англiзму iз позитивним денотативним значенням за допомогою прийому іронії автор

надає протилежного значення, бо виражає своє негативне ставлення до описуваної особи. У другому прикладі економічний термін *бартер* набуває стилістичного забарвлення, утрачає ознаки терміна й тлумачиться не як обмін товарами. У поєднанні з прийменником *за* цей англiзм утворює яскраво забарвлений вираз, що виражає іронію. У такому контексті вираз «*за бартером*», імовірно, можна витлумачити як *за дружньою солідарністю* або *взамін*.

Іншим стилістичним прийомом, який теж є досить поширеним та виразним у текстах публіцистичного стилю, можна назвати метафору. За визначенням А. Худолій, метафора є показником динаміки мовних змін у сучасних публіцистичних текстах, оскільки саме вона утворює ту базову схему, за допомогою якої відбувається концептуалізація досвіду і пізнання навколишнього світу [9, с. 7]. Наприклад: *...депутатам не варто було сподіватися на якісь поступки чи істотні поблажки: вони прекрасно знають, що в цій боротьбі перемагає той, хто сильніший і диктує свої умови переможеним. Ще б пак, адже вони самі активно брали участь у виробленні законів українських «політичних джунглів». А один з основних принципів цих джунглів – «Горе переможеним» – ще ніхто не скасовував* (День, № 126, 18.07.00). Англiзм *джунгли* тлумачиться як густі, важкопрохідні тропічні і субтропічні вічнозелені ліси, де рослини ростуть у кілька ярусів, укриті епіфітами, перевиті ліанами [5, с. 530]. Такі ознаки, як заплутаність, недоступність переносяться на політичний ґрунт, виражаючи недовірливу та насторожену авторську позицію. Однак, незважаючи на достатню кількість аргументів, що підтверджують необхідність залучення англійської лексики в тексти публіцистичного стилю, існує велика кількість англійських запозичень, так би мовити, зайвих, уживання яких створює перешкоди в розумінні текстів.

Причини недоречного вживання таких англiзмів різні: використання англійської лексики в тій сфері, якій вони не властиві; неправильне розуміння семантики англiзмів; наполегливе залучення в публіцистичні тексти тих англомовних запозичень, що мають питомі відповідники або раніше запозичені лексеми; додавання до англійських коренів тих питомих афіксів, які стають причиною переходу цих слів до розряду стилістично зниженої лексики. Наприклад: **1.** *Дуже хотілося б «Регіонам» мати свого віце-прем'єра з аграрних питань (у тандемі із «Солідарністю» вони готові клопотатися за нинішнього сільгоспміністра Івана Кириленка)...* (Дзеркало тижня, № 20, 01.06.01); **2.** *Британською топ-моделлю Кейт Мосс справді можна захоплюватися: колишні бойфренди (як Серж Піцорно) називають її божевільтною...* (Україна молода, № 174, 22.09.06); *бойфренди (як Серж Піцорно) називають її божевільтною...* (Україна молода, № 174, 22.09.06); **3.** *І викрадення дітей тепер не що інше, як кіднепінг. А суспільство наше переймає все це з неймовірною швидкістю* (День, № 120, 08.07.05). У першому прикладі фіксуємо англiзм

тандем, що має кілька прямих значень: 1) послідовне розташування однакових машин або їхніх частин в агрегаті на одній геометричній осі, лінії; 2) велосипед із двома ведучими механізмами й двома сидлами, розташованими одне за одним [1, с. 524]. Унаслідок перенесення, поданий англiзм почав уживатися в текстах різної тематики, переважно політичної. У переносному значенні англiзм *тандем* тлумачиться як: 1) пара, дует; 2) єдність, союз, співдружність кого-, чого-небудь [1, с. 524]. У цьому разі доречніше, очевидно, використовувати український відповідник *єдність*. У другому прикладі англiзм *бойфренд*, хоч і вживається в тексті, у якому описується британська особа, на наш погляд, є недоречним, бо він здебільшого використовується в розмовному мовленні й має значення друг, товариш дівчини; чоловік, з яким зустрічається жінка зазвичай без наміру створити сім'ю [4, с. 114]. У такому контексті прийнятнішою є лексема *чоловік*.

Третє речення репрезентує вживання англійського неологізму *кіднепінг*, що в українській мові був неправильно інтерпретований. Серед мовців поширилася хибна думка про те, що він тлумачиться як викрадення переважно дітей (людей) задля одержання грошей, насильницького виконання якихось вимог [1, с. 287]. Як відомо, він складається з двох лексем: *kid* та *napping*, де *kid*, дійсно, перекладається як малюк, дитина, а *napping* – дрімання [6, с. 212]. Згідно з іншою позицією, англiзм *кіднепінг* походить від *кіднеп* (*kidnap*) – 1) викрадення; 2) злочин, який полягає у викраденні кого-небудь заради викупу [6, с. 922]. Отже, правомірно розуміти це англійське запозичення не лише як викрадення дітей, а й людей узагалі. Хоч, як нам здається, воно є зайвим в українській мові, адже має питомий відповідник.

Надання переваги англiзмам у публіцистичних текстах свідчить про намагання їх авторів слідувати мовній моді: *...щоб не було на вулицях заторів, треба будувати підземні паркінги...* (День, № 48, 15.03.08). Незважаючи на те, що англiзм *паркінг* у мові-донорі визначають як розміщення транспортного засобу у відповідному місці на певний проміжок часу [6, с. 1258], цілком правомірно було б замість нього вживати питому лексему *стоянка*, що означає місце стоянки автотранспорту [5, с. 329] або постійну автостоянку [4, с. 519]. На наш погляд, необхідно паралельно використовувати ці два звукові комплекси як синоніми задля уникнення постійних повторень.

На основі всього сказаного вище можна зробити висновок про те, що в текстах публіцистичного стилю досить яскраво виражений позитивний та негативний потенціал англiзованої лексики. Необхідність використання англiзмів полягає в тому, що вони є засобом номінації нових понять, служать для заміни питомих зворотів короткими інтернаціональними назвами, а також мають великий стилістичний ефект, який досягається різними стилістичними прийомами (іронією, метафорою, контрастом

тощо). Негативний вплив англізмів виявляється в недоречному їх використанні, спричиненому неправильним розумінням семантики англізмів; наполегливим залученням у публіцистичні тексти тих англомовних запозичень, які мають питомі відповідники або раніше запозичені лексеми.

Література

1. Бабик С. П. Словник іншомовних слів : тлумачення, словотворення та слововживання / С. П. Бабик, Г. М. Сюта; ред. С. Я. Єрмоленко. – Харків : Фоліо, 2006. – 623 с.
2. Дружин Г. В. Сучасні лексичні запозичення: прагматика, семантика, соціолінгвістика : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. філолог. наук : спец. 10.02.02 «Російська мова» / Г. В. Дружин. – Дніпропетровськ, 2006. – 19 с.
3. Українська мова : [енциклопедія]. – [2-е вид.]. – К. : Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2006. – 820 с.
4. Мацько Л. І. Стилїстика української мови / Л. І. Мацько, О. М. Сидоренко, О. М. Мацько. – К. : Вища школа, 2003. – 462 с.
5. Сучасний словник іншомовних слів : Близько 20 тис. слів і словосполучень / [уклад. О. І. Скопненко, Т. В. Цимбалюк]. – К. : Довіра, 2006. – 789 с. – (Словники України).
6. Сучасний словник іншомовних слів / [авт.-уклад. О. П. Семотюк]. – Харків : Ранок, 2007. – 464 с.
7. The new Oxford American dictionary. – 2nd ed. p. cm. by Erin McKean. 1. English language – United States – Dictionaries. 2. Americanisms – Dictionaries. PE 1628. N429 2005. – 2051 p.
8. Феллер М. Д. Стиль и знак : Стиль как способ изображения действительности / М. Д. Феллер. – Львов : Вища школа, 1984. – 168 с.
9. Худолій А. О. Динаміка функціональних змін у мові американської публіцистики кінця ХХ – початку ХХІ ст. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / А. О. Худолій. – К., 2004. – 23 с.

УДК 811.161.2 + 159.922.4

Н. М. Малюга

ЕТНІЧНІ СТЕРЕОТИПИ ТА УПЕРЕДЖЕННЯ В УКРАЇНСЬКОМУ ХУДОЖНЬОМУ ДИСКУРСІ

Малюга Н. М. Етнічні стереотипи та упередження в українському художньому дискурсі.

У статті здійснено аналіз українського художнього дискурсу, що містить етнічні стереотипи й упередження; описано механізм мовленнєвої реалізації інформації з досвіду міжетнічних контактів; схарактеризовано мовленнєві стратегії і моделі, що дають можливість ефективно досягати не лише дискурсивної мети, а й соціальних цілей; інтерпретовано когнітивну модель вираження етнічних оцінок.

Ключові слова: етнічний стереотип, етнічне упередження, міжетнічні контакти, оцінка, стратегія, художній дискурс.

Малюга Н. Н. Этнические стереотипы и предубеждения в украинском художественном дискурсе.

В статье осуществлен анализ украинского художественного дискурса, содержащего этнические стереотипы и предубеждения; описан механизм речевой реализации информации, полученной из опыта межэтнических контактов; охарактеризованы речевые стратегии и модели, позволяющие эффективно достигать не только дискурсивную цель, но и социальные цели; интерпретирована модель выражения этнических оценок.

Ключевые слова: этнический стереотип, этническое предубеждение, межэтнические контакты, оценка, стратегия, художественный дискурс.

Maliuga N. M. Ethnic stereotypes and prejudices through the Ukrainian artistic discourse.

This article deals with the analysis of the Ukrainian artistic discourse which includes ethnic stereotypes and prejudices; it describes the mechanism of speech realization of information through the experience of interethnic contacts; the article characterizes the speech strategies and models that give the opportunity to reach both discursive and social aims effectively; the cognitive model of the expression of ethnic estimations is interpreted.

Key words: ethnic stereotype, ethnic prejudice, interethnic contacts, estimation, strategy, artistic discourse.

Розуміння тексту передбачає не лише знання мови, але й знання світу, «найважливішим компонентом породження й сприйняття текстів є осмислення соціальних ситуацій, які стоять за ними, та їх когнітивна репрезентація» [1, с. 161]. Моделі ситуації відіграють помітну роль як в організації етнічних переконань і думок у пам'яті людини, так і їх вираженні в мовленнєвому спілкуванні. Ми, зокрема, сподіваємося відповісти на запитання, як люди сприймають, розуміють і запам'ятовують етнічні контакти (зіткнення) і як інформація про зустрічі з представниками інших етнічних груп «відтворюється» в мовленні.

Одним із каналів проникнення етнічних стереотипів і упереджень у царину соціальних відношень є щоденне мовленнєве міжетнічне спілкування, зокрема між представниками етнічної більшості. Свого часу Т. А. ван Дейк здійснив аналіз стратегій, використовуваних мовцями на адресу груп-меншин [1, с. 161–227; с. 268–304]. Такий аналіз допомагає глибше зрозуміти соціальну зумовленість повсякденного мовлення, з'ясує соціальні функції упередженого мовлення, розкриває когнітивні стратегії, які використовують представники етнічної більшості, висловлюючи свої думки і переконання стосовно етнічних меншин. Досліджуючи український художній дискурс, спробуємо якомога глибше зануритися в соціологічні механізми, що лежать в основі сприйняття етнічних груп, уявлень про них і ставлення до них, а також вивчити способи, якими вся ця інформація стратегічно виражається в мовленні і таким чином поширюється в суспільстві.

Метою нашої статті є аналіз українського художнього дискурсу, що містить етнічні стереотипи й упередження, а також інтерпретація когнітивної моделі вираження етнічних оцінок.

Національний характер фіксує певні типові риси, які найчастіше виявляються тоді, коли йдеться не про окремих людей, а про групи. Однак типові риси національного характеру не варто абсолютизувати, оскільки в будь-якій групі людей уживаються національні та соціальні якості. Будь-яка риса національного характеру не може стосуватися лише конкретної нації, кожна з них є й загальнолюдською рисою. Тому доцільно говорити не про різну сукупність рис, а про різну міру вираження конкретної риси, про специфіку її вияву. Отже, своєрідність національної психології народу виражається не в неповторних психологічних рисах, а в їх неповторному поєднанні, вияві в певних звичаях, історичних традиціях тощо.

Своєрідним емоційно-психологічним кодом, що викликає в суб'єкта конкретні реакції на зовнішні чинники, способом сприйняття й розуміння етносом свого внутрішнього світу та зовнішніх обставин, називають ментальність. Структурно феномен ментальності охоплює наявність у людей конкретного суспільства певного спільного розумового інструментарію, психологічного оснащення, яке забезпечує їм особливе усвідомлення світу і себе в ньому, а також спосіб ставлення людини до внутрішнього і зовнішнього світу, зумовлений психічними процесами його сприймання і розуміння (інтерпретації).

Дослідження специфіки національного характеру ускладнюється багатьма обставинами. Однією з них є властивий будь-якому сприйманню соціальних явищ феномен стереотипізації, що особливо проявляється під час вивчення представників іншої етнічної групи.

Етнічний стереотип – продукований під впливом конкретної етнічної культури, актуальний для представників окремої етнічної спільності, стійкий, емоційно насичений, ціннісно визначений, стандартизований образ, уявлення про певний об'єкт [2].

Виникнення етнічних стереотипів пов'язане з розвитком етнічної самосвідомості, усвідомленням власної належності до певної етнічної групи, відмінностей її від інших груп. Наприклад: *Так уже створено нашу людину. Всім наділила її природа. І силою, й відвагою, й добротою, і благородством душі, та є в неї часом одна хвороба – не скрізь вистачає їй вправності, наполегливості завершити добре розпочату справу. Немає ще в неї іноді культури розрахунку. Не любить вона точності. Не любить секунди, сантиметри. Від легкої звички до неосяжних можливостей не завжди у неї справний годинник, і колесо, казав той, не завжди кругле* (Олександр Довженко «Перемога»).

Микола Махній визначає такі функції стереотипів:

- когнітивна – генералізація (іноді надмірна) при впорядкуванні інформації, коли відзначають що-небудь, що «впадає в очі»;
- афективна – визначена міра етноцентризму в міжетнічному спілкуванні, виявлена як постійне виділення «свого» на протигагу «чужому»;

– соціальна – розмежування на «внутрігрупове» та «позагрупове» спричиняє соціальну категоризацію, утворення соціальних структур, на які активно орієнтуються в повсякденному житті [2].

Образ стереотипу формується під впливом міжетнічних відносин, особливої соціальної установки на представника іншої групи. Певну роль відіграє в цьому і минулий досвід спілкування з іншою етнічною групою: якщо відносини були ворожими, то на кожного представника цієї групи поширюватиметься негативна установка. Викристалізований відповідно до установки образ діє як етнічний стереотип, який не обов'язково негативно презентує іншу етнічну групу, але завжди засвідчує суб'єктивне сприйняття її.

Усвідомлення особливостей своєї етнічної групи не містить упереджень щодо інших груп. Не пов'язана з упередженнями і констатація відмінностей між ними: *І хоча перед творцем усі однакі, проте кожне норowitz переступити поріг вічності по-своєму. Для єврея на смертному одрі важливо почути голос Сарі: «Сні спокійно, твої деньгі в надъожном местє». Китаєць повинен випити чаю, прошепотіти коаня, подумати, що за династії Сінь було краще, як за Мао Цзедуна, а зараз не гірше, як за династії Хань. Чистокровний німець мусить зустріти і провести смерть за інструкцією. Для італійця вищим шиком є смерть через повішення на варених макаронах. Щирий француз має встигнути перед смертю переспати з Жаннет. Найшляхетніша смерть для поляка – луснути з гонору. Істинному росіянину бажано видудлити усі припаси спирту, горілки, браги-одногоднєвки, браги-одночасовки і браги-п'ятімінутки, одеколону, лосьйону, очних і вушних крапель, денатурату, клею «БФ», антифризу та прочих горящих жидкостей, вхопити глобуса, стиснути в любовних об'ятіях, і вже як почне тріщати і розсипатись на цурпалки, прохрипіти: «Ро-ди-на!». [...] Щирому українцю [...] перед смертю важливо подумати: «Ге, а кум здох раніше!». Восстанне обжертися, вилізти на піч і щасливо сконати (Володимир Даниленко «Дзеньки-бреньки»). Як свідчить досліджуваний матеріал, люди не схильні трактувати представника іншої групи, іншої культури як індивідуальність, яка має власні неповторні риси.*

Станом на сьогодні ще не вироблено критеріїв визначення істинності етностереотипів. Так, існує гіпотеза, згідно з якою ознакою й водночас мірою істинності стереотипу є ступінь його узгодженості з автостереотипом представників цього етносу. Для інших учених більш популярною є думка про те, що мірою істинності стереотипу може бути ступінь його узгодженості з гетеростереотипами інших етносів щодо цієї самої етнічної спільноти. Нарешті, будь-який стереотип є істинним, адже правдивість його визначається не тим, наскільки точно він передає риси об'єкта, а тим, що він завжди відбиває якісь якості суб'єкта стереотипу – тієї групи, серед членів якої ці уявлення поширені [2]. І чим більше, довше

й глибше взаємодіють між собою етнічні спільноти, тим вищою буде істинність стереотипів, їхнє ототожнення з оригіналом. З іншого боку, теорії етноцентризму свідчать, що прямі контакти розмивають і порушують систему етнічних стереотипів.

Найбільш складно боротися зі стереотипами, які існують у стосунках між двома етнічними групами, що мають давню історію конфліктів один з одним. Пор. стереотипний погляд українця: *Я християнин і вірую в Бога, але я не згоджуюся з Христовим заповітом підставляти праву щоку, як тобі приліплять ляца по лівій. Така засада для українців погубна, бо маємо таких добрих сусідів, що будуть бити поки влізе і соромно їм ніколи не стане, бо б'ють вони нас не для розваги, а тому, що їм потрібні багатства нашого краю* (Юрій Горліс-Горський «Холодний Яр») (збережено орфографію видання 1967 р., Лондон) та стереотипний погляд на українця: *Люд цієї землі увижався їм ситими дядьками, що жадібно дудлять самогон, по горло натовкаються варениками, з гикавкою зводять пісень про забуте, примарне минуле своїх далеких прадідів, похуторянському сентиментально рюмсають на строкате шитво сорочки, під якою ховається зледаціле серце, що найвища його мрія так «дати лиха закаблуками, щоб дісталося їй передам», а вже потім – і відродити гетьманів та Запорозьку Січ...* (Володимир Яворівський «Автопортрет з уяви»).

Стереотипи можна визначити як недостатньо диференційовані спроби залучення іншої реальності в межі власного бачення. Стереотипно сприймаються не тільки люди, але й об'єкти зовнішнього світу, узаємозв'язки між ними, процеси міжкультурної комунікації, риси характеру, тобто стереотипною є цілісна система стосунків людини й навколишнього світу: *Гримить високий гонор полонеза, / і лихом б'є об землю перепляс, / лезгинка чорна срібні гострить леза, / і граціозно ходить па-де-грас. / Шпурляв канкан мережки парижанок. / Шмагав аркан по сивих постолах. / І відчайдушний танець між ножами / шотландки танцювали на столах* (Ліна Костенко). Властива певній культурі стереотипність закладається в культурно-спільнотне безсвідоме, яке вкладається в ментальність етносу.

Стереотипне мислення органічно вплітається в кожен процес пізнання. Схеми мислення не обов'язково є показниками деякого «обмеженого» розуму, а лише відображають схильність до редукції (спрощення) інформаційної невизначеності, тобто адаптивну сутність людської психіки [2]: *Поляк, поки тверезий, грошима не розкидається і цим суттєво відрізняється від кавказця. Зате, коли вип'є, то його можна розкрутити «на всю катушку», сим він також суттєво відрізняється від нашого брата-українця, якого не розкрутити ні на сухо, ні на мокро. Правда, є окремі незначні винятки, які лише підтверджують правило* (Юрій Винничук «Дві ночі»).

З переходом від констатації до оцінювання іншої групи можливі перекручення її образу, пов'язані з психологічним явищем етноцентризму.

Зрушення у структурі етнічного стереотипу, що відбувається в результаті накопичення негативного емоційного заряду, і перетворення стереотипу в негативний є початком існування етнічного упередження і передумовою формування забобону. Причинами такої трансформації можуть стати найрізноманітніші чинники, серед яких найважливішу роль відіграють соціально-економічні й політичні.

Психологічною основою формування упереджень є поглиблення тенденції до перебільшення розбіжностей між власною та іншими етнічними групами, з одного боку, й мінімізація відмінностей всередині власної групи – з іншого, що зрештою призводить до зміщення позитивного балансу у сфері соціальної перцепції на користь власної етнічної спільноти.

Наявність упереджень в етнічній самосвідомості особистості чи групи є передумовою й підґрунтям для формування етнічних забобонів. Здебільшого перший тип установчих новоутворень не пов'язаний з відкрито ворожими проявами в поведінці, а активно репрезентується тільки на рівні вербальної поведінки і тільки в опосередкованій етноконтактній ситуації, тобто за відсутності прямого контакту з представниками різних етнічних спільнот. Упередження, залежно від ступеня концентрації негативного афективного заряду і від типу етноконтактної ситуації, відповідають таким формам поведінки, як уникання спілкування з представниками певних етнічних спільнот чи ухиляння від міжетнічних контактів у деяких сферах життєдіяльності. Феноменологічними індикаторами упереджень можуть слугувати стійкі переваги, яких надають представникам певних національностей: *Вся офіційно та неофіційно зібрана інформація свідчила, що кращого хірурга, ніж Зеленович, у матусиному профілю нема. Інша річ – профіль Зеленовича. Матуся доручила довідатись, що стоїть за підозрілим прізвищем. А коли через довгий вибудований ланцюг знайомих пощастило вийти на відділ кадрів лікарні і виявилось, що Зеленович за паспортом білорус, матуся була розчарована: в медицині більше довіри викликає інша розшифровка п'ятої графи (Євгенія Кононенко «Нові колготи»).*

У процесі оцінки представників етнічних груп та їх дій постають вербалізованими превалюючі норми, цінності, установки. Стосовно таких делікатних тем, як етнічні стосунки, доводиться організовувати своє мовлення так, аби думки не могли бути оцінені як «упереджені» чи «расистські». У такому разі мовець використовує стратегію самопрезентації, необхідну йому, аби викликати чи підтримати позитивну реакцію на себе в слухача. Наприклад, обрання такої стратегії мовленнєвої поведінки, за якої не виникло б щонайменшої підозри в антисемітизмі: *Національні неприємності я мав з дітьми, що ж стосується дорослих, то*

їх тактовність була навіть надмірною: – Знаєте, я хотіла вас спитати ... ну ... люди мають різні національності ... ну, то у вас теж є своя нація ... я не знаю, як це сказати ... я дуже добре ставлюсь до вашої нації...

– Дякую, – відповів я. – Цю націю можете називати євреї.

– От, от – євреї! – вигукнула співрозмовниця, вражена моєю відвертістю. – Ви не ображаєтесь на це слово, а кажуть, що багато хто з вашої нації ображається. Ображаються на слово жид, відповів я, відчуваючи генетичну втому від цієї багатовікової бесіди євреїв з аборигенами всіх країн світу (В'ячеслав Шнайдер «Записки сільського єврея»).

В описуваних ситуаціях загальна мета повідомлення про контакти з представниками інших етнічних груп або їх оцінку може контролюватися (часто несвідомо) стратегією «бути чесним» чи «справляти гарне враження». Якщо та і та засада вступають у конфлікт, оптимальна стратегія потребує, щоб обиралися такі засоби, які роблять максимальний внесок у реалізацію обох завдань. Це означає, що стратегії мають бути гнучкими. Реалізуються не лише загальні завдання, але на кожному локальному кроці беруть до уваги текстові й контекстні наслідки попередніх ходів або умови наступних ходів. Це значить, що часто неповну як у мовленнєвому, так і когнітивному плані інформацію обробляють одразу на кількох рівнях і з кількох джерел, як-от: інтонація, синтаксис, інтеракціональні особливості, пропозиційні значення, актомовленнєві характеристики попереднього ходу; потім роблять висновки стосовно намірів, соціального статусу або паравербальної поведінки мовця на цей час й оформляють у вигляді бази даних, за допомогою якої локально планують і здійснюють наступний крок. Ця інформація може бути неповною або видатися «неправильною», один з ходів може виявитися менш вдалим, тоді доведеться вдатися до інших ходів, щоб скорегувати небажані наслідки чи висновки. За визначенням Т. А. ван Дейка, стратегія – «це характеристика когнітивного плану спілкування, яка контролює оптимальне вирішення системи завдань гнучким і локально керованим способом в умовах браку інформації про наступні дії інших учасників комунікації або про локальні контекстуальні обмеження на власні (наступні) дії» [1, с. 274], відповідно, хід можна визначити як «функціональну одиницю послідовності дій, яка сприяє розв'язанню локального або глобального завдання під контролем такої стратегії» [там само].

Приватні думки можуть бути узагальнені до думок, які формують схеми загальних установок. Це значить, що конкретний досвід міжетнічних контактів зберігається в моделях, але водночас у людей є більш загальні спеціальні установки, що стосуються етнічних груп і національних стосунків, які мають схематичну природу. Т. А. ван Дейк пише: «Якщо ці групові схеми переважно негативні і якщо їх не виводять з

конкретних моделей або виводять тільки з неадекватної чи недостатньої інформації в моделі, ми називаємо їх упередженнями» [1, с. 276].

Мовець може дотримуватися стратегії ввічливості, і ця стратегія буде визначати, який семантичний зміст варто виражати, а який – ні, які мовленнєві акти доречні, а які – ні, яке стилістичне оформлення припустиме. Стратегія позитивної самопрезентації спрямована на здійснення таких ходів, за яких жодні негативні висновки не можуть бути зроблені з того, що говориться стосовно особистісної чи соціальної моделі мовця в комунікативно-контекстній моделі слухача. Отже, мовленнєві стратегії не тільки дають можливість ефективно досягати дискурсивної мети (поінформувати когось, звернутися з проханням і т. ін.), а й орієнтовані на досягнення більш загальних соціальних цілей (установлення чи підтримання статусу, вияв влади, підтвердження солідарності з групою).

Пряме або «чесне» вираження переконань чи думок, що можна вилучити з ситуаційної моделі мовця, може спричинити негативну соціальну оцінку його слухачем. Це значить, що мовці мають ретельно контролювати семантику спродукованих ними висловлювань за допомогою більш значущих соціальних цілей, застосовуючи різноманітні когнітивні трансформації.

Пропозиції ходу, скерованого на реалізацію мети «справити гарне враження», можуть бути семантично неправдивими, а мовленнєві акти порушувати умови щирості (стратегія «бути чесним і відвертим» відступає на задній план, поступаючись місцем): *Але найбільш оригінальним і простим звертанням порадував мене один механізатор, який сказав, із захопленням і якимось жахом дивлячись на мене: – Я чув, що ви єврейчик, або, якщо вам так приємніше, – жидок!* (В'ячеслав Шнайдер «Записки сільського єврея»).

Незважаючи на вимоги позитивної самопрезентації, люди не просто кривлять душею, брешуть, швидше, вони оцінюють або інтерпретують соціальну дійсність із різних позицій, відштовхуючись від різних моделей, загальних думок, цінностей або норм.

Упередження визначається не лише своїм змістом, але також способом, стилем мислення чи оцінки, тобто стратегіями обробки соціальної інформації про етнічні групи. Люди описують якісь аспекти одиничного досвіду (приватну модель), але, щоб посилити вагомість і когнітивну корисність етнічних оцінок, вони схильні узагальнювати таку модель до групової схеми – здійснюють операцію узагальнення. Риси індивідуальних учасників ситуації чи подій беруть при цьому за риси усіх членів групи або всіх етнічно маркованих ситуацій. Може статися й зворотнє. Загальні риси, приписувані групі чи прототиповому представнику групи, перетворюються в приватні для окремого індивіда чи спорадичної події. Такий хід Т. А. ван Дейк називає «наведенням

прикладу»: *...єврейчики люблять поїсти не багатенько, але гарненько!...; Безумовно, старий блазень ні на грам не вірив, що я харчуюся так для здоров'я, але, ненавидячи мене, не міг не захоплюватись «хитрою жидівською економією»; Євреї, як відомо, в селах не водяться, отож вчителі і колгоспники села Бички зустріли мене з тим колосальним інтересом, який супроводжує будь-яку особу моєї національності, що невідомо як залетіла в село – думаю, що вчителювання єврейчика назавжди увійшло в історію Бичків, а можливо, і в тамтешні легенди і міфи; ...я пообіцяв йому на першу ж вимогу викладати всі предмети, окрім традиційно протипоказаного радянському єврею трудового навчання (В'ячеслав Шнайдер «Записки сільського єврея»).*

Повторення одних і тих же пропозицій в одному і тому ж контексті є «надлишковим», семантичне й прагматичне повторення доповнює одну й ту саму інформацію. Функція такого прийому полягає в приписуванні додаткової «ваги» або «значущості» повтореної пропозиції чи твердженню, це «вузлик» на пам'ять.

Для упередженого мислення типовим є те, що такі узагальнення й наведення прикладів не використовуються для позитивної характеристики етнічних меншин. Таке трапляється лише як виняток. Процеси самоідентифікації, які є характерними при розмежуванні своєї та чужої групи, дуже часто призводять до виникнення негативних упереджень і стійких стереотипів у ставленні до представників інших груп, а процеси категоризації та стереотипізації стають складовими елементами соціального сприйняття.

Перехід від надання переваг до усвідомлення зверхності власної етнічної спільноти над «чужими» призводить до появи національних забобонів [2]. Процеси етносоціальної категоризації і міжетнічного порівняння в цьому разі відбуваються на основі різкого протиставлення, на жорсткій опозиції «свого» та «чужого», коли потреби й інтереси власної етнічної спільноти протиставляються інтересам і потребам інших. Поведінка, що відповідає рівню забобонів, має виразно дискримінаційний характер, наприклад якісь вчинки щодо обмеження можливостей, прав чи привілеїв, якими можуть користуватися члени етнічної дискримінованої групи.

Отже, етнічний стереотип і етнічний забобон – це утворення різного порядку; їх не можна ототожнювати, а треба розглядати як різні регулятивні механізми. Причому оскільки трансформації етнічного стереотипу в його вироджені форми – результат, зумовлений «зовнішніми» причинами (економічними, соціальними, політичними, культурними), то порівняно зі стереотипом забобони є більш «соціальним» міжетнічним установчим феноменом [2]. Це означає, що його формування, як і його зворотні трансформації, визначаються передусім конкретною суспільно-історичною ситуацією. Етнічні забобони – це симптоми хворого в

соціальному плані суспільства, що ж до існування етнічних стереотипів, то воно природне, а тому неминуче доти, доки існують нації, народності та інші етнічні групи.

Ми узагальнено говорили про «упереджених» людей, майже не звертаючи уваги на індивідуальні розходження щодо ступеня, типу або стилю упереджених думок, яких дотримуються люди, і на розбіжності в їх використанні, застосуванні й вираженні.

Породження текстів відбувається не у вакуумі, а є складовою комунікативного контексту. Аби побудувати текст, що підходить для певного контексту, люди мають зберігати в пам'яті уявлення про цей контекст, тобто мати контекстну модель. Така модель містить інформацію про учасників мовленнєвої комунікації, їх мету і про тип соціальної ситуації, до якої має бути припасований побудований текст.

У більш широких рамках вивчення етнічних стосунків набуває когнітивного і соціологічного спрямування. Велику роль відіграють соціальні форми пізнання, а відтак групові оцінки, що формуються, використовуються і змінюються при побутуванні залежно від соціальних ситуацій, які складаються при міжетнічному контактуванні.

Література

1. ван Дейк Т. А. Язык. Познание. Коммуникация : [пер с англ.] / Сост. В. В. Петрова ; под ред. В. И. Герасимова ; вступ. ст. Ю. Н. Караулова и В. А. Петрова. – М. : Прогресс, 1989. – 312 с.
2. Махній М. Етнореволюція : Науково-пізнавальні нариси / Микола Махній. – К. : Blox.ua, 2009. – Режим доступу: makhniy.blox.ua/html/1310721,262146,21.html?

МЕТОДИКА ВИКЛАДАННЯ МОВ

УДК 372.811.161

З. П. Бакум

СИСТЕМА ЗАВДАНЬ І ВПРАВ ДЛЯ ФОРМУВАННЯ МОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ НА ПРОФІЛЬНОМУ РІВНІ НАВЧАННЯ ФОНЕТИКИ

Бакум З. П. Система завдань і вправ для формування мовної особистості на профільному рівні навчання фонетики.

У статті проаналізовано різноманітні класифікації вправ, подано наукову класифікацію завдань і вправ для формування мовної особистості на профільному рівні навчання фонетики.

Ключові слова: критерії класифікації, система вправ, фонетико-лінгвістичні вправи, фонетико-мовленнєві вправи, фонетико-комунікативні вправи, фоностилестичні вправи.

Бакум З. П. Система заданий и упражнений для формирования языковой личности на профильном уровне изучения фонетики.

В статье проанализированы классификации упражнений, подано научную классификацию заданий и упражнений для формирования языковой личности на профильном уровне изучения фонетики.

Ключевые слова: критерии классификации, система упражнений, фонетико-лингвистические упражнения, фонетико-речевые упражнения, фонетико-коммуникативные упражнения, фоностилистические упражнения.

Bakum Z. P. The system of assignments and exercises in forming the language personality on the profile level of studying phonetics.

The article analyzes different classifications of exercises, gives the scientific classification of assignments and exercises in forming the language personality on the profile level of studying phonetics.

Key words: classification criteria, system of exercises, phonetic and linguistic exercises, phonetic and speech exercises, phonetic and communicative exercises and phonostylistic exercises.

Цілком правильною в методичній науці є ідея про те, що без тренування, одним лише поясненням не можна досягти належного результату в навчанні мови. Тому ефективним є *метод вправ*, який розроблявся науковцями (О. Біляєв, М. Вашуленко, О. Караман, А. Медушевський, В. Онищук, Л. Симоненкова, О. Текучов, Н. Тоцька, Л. Федоренко, С. Чавдаров та ін.) упродовж усіх етапів становлення методики навчання мови загалом і фонетики зокрема. «Глибокі та міцні знання і навички є результатом активного сприймання й активного перероблення у свідомості набутих знань, практики їхнього застосування.

Цій меті служать використовувані учнями вправи різного роду», – зазначає свого часу С. Чавдаров [12, с. 27–28]. Дидактична сутність аналізованого методу, за словами Л. Рожило, полягає у спрямуванні вчителем своїх вихованців на формування мовних умінь і навичок «за допомогою спеціальних завдань, виконуваних учнями, вправи – це невід’ємна складова опанування мовою, оволодіння високою культурою усного і писемного мовлення» [4, с. 77]. У поданих твердженнях необхідно звернути увагу на те, що поряд стоять терміни «завдання» і «вправи», які в методичній науці переважно ідентифікуються: «завдання, з одного боку, може входити у вправу як його складова, з іншого, – завданням може вичерпуватися вправа» [13, с. 102]. Вправи з української мови – це «різновиди навчальної діяльності учнів, що ставлять їх перед необхідністю багаторазового й варіативного застосування одержаних знань у різних зв’язках та умовах» [2, с. 217].

Аналіз науково-методичної літератури свідчить, що в питанні розроблення системи вправ відсутній єдиний критерій класифікації, унаслідок чого виокремлено різноманітні типи: **за рівнем засвоєння знань** – репродуктивні, конструктивні, аналітичні, творчі (І. Рахманов, Ю. Пассов, М. Успенський); **за дидактичною метою, ступенем самостійності і творчості** – підготовчі, вступні, тренувальні, завершальні (В. Онищук); за зразком, конструктивні, творчі (М. Львов); **за характером мовленнєвих операцій** – членування мовленнєвого потоку на структурні компоненти, завершення побудови мовних одиниць, розширення і згортання висловлювань, заміна окремих елементів, перебудова і побудова мовних одиниць усіх рівнів, редагування, переклад (В. Мельничайко); **за видом навчальної роботи** – підготовчі та комунікативні (В. Скалкін); **за етапом становлення мовленнєвих навичок** – мовні-аналітичні, конструктивні-мовленнєві, комунікативні (В. Мельничайко); підготовчі до мовлення-власне мовленнєві (І. Салістра); **за способом формування вмінь і навичок** – імітаційні, репродуктивні, оперативні, продуктивні, творчі (О. Хорошковська); **за формою проведення** – усні, письмові (О. Текучов); **за змістом** – фонетичні, граматичні, орфографічні, стилістичні (О. Текучов); **за місцем виконання** – класні, домашні (М. Пентилюк, Т. Окуневич).

Чільне місце на уроках української мови та поза його межами посідає синтетичний мовний аналіз, що передбачає фонетичний, орфоепічний, словотвірний, граматичний, правописний та стилістичний розбори [1, с. 40–43], різні пізнавальні завдання [10], творчі вправи (складання зв’язних текстів з певним лексико-граматичним чи стилістичним завданням) [8]. Систему тренувальних вправ у вивченні фонетики пропонує І. Іваненко: спостереження за звуковим складом слів, визначення наголосу у словах, правильна літературна вимова слів, виразне читання текстів, списування з фонетичним завданням, фонетичний розбір, редагування окремих речень

або текстів [4, с. 156]. В основу класифікації методистом покладено, очевидно, зміст навчання.

Тривалий час у практиці навчання мови прийнятною вважалася класифікація, розроблена В. Онищуком, основним критерієм для виокремлення якої є дидактична мета виконуваного завдання, рівень учнівської активності й самостійності в роботі. Дослідник запропонував такі вправи: *підготовчі, вступні, тренувальні й завершальні* [6, с. 48–53]. Така система вправ характеризується здебільшого репродуктивним змістом роботи, спрямованим на актуалізацію знань (у нашій праці з фонетики), удосконалення вмінь, набутих у молодшій та основній школі. Виконується під постійним контролем та корекцією вчителя, за допомогою однокласників, що недостатньо, очевидно, розвивають в учнів самостійність опрацювання наукового та навчального матеріалу. Однак ця дидактична система імponує нам тим, що розроблені науковцем тренувальні та завершальні вправи доцільно використати на етапі поглиблення, узагальнення і систематизації знань.

Належно оцінивши кожен з поданих класифікацій, усе ж відзначимо, що для розроблення методики формування мовної, мовленнєвої та комунікативної компетенцій на етапі поглиблення, узагальнення та систематизації знань із фонетики віддавати перевагу одній із них недоцільно. Для такої роботи методично виправданим є комбінування різних класифікацій, оскільки акти рецепції, репродукування й продукування тісно пов'язані між собою, тому й застосування одних типів завдань автоматично припускати використання й усіх інших. До того ж у теорії та практиці навчання популярним є твердження про те, що виникає потреба «розрізнити загальну систему вправ для навчання мови та систему вправ для оволодіння окремими мовними і мовленнєвими вміннями та навичками, поміж яких – окремі підсистеми вправ та групи вправ», функціонує також поняття «комплекс вправ щодо конкретного мовного або мовленнєвого матеріалу» [11, с. 32].

Активні пошуки раціональної класифікації вправ дозволяють зробити висновок про те, що під час відбору системи навчально-тренувальних завдань необхідно керуватися роллю, яку мусить виконувати кожне з них у процесі поглиблення, узагальнення та систематизації знань із фонетики, а також у формуванні комунікативних умінь і навичок учнів. Обраний підхід уможливорює створення системи, побудованої на основі спостереження над природою звуків, роботою органів мовлення, сполучуваністю звуків і їхньою функцією в мовленнєвій діяльності, передбачення творчих завдань для вироблення чіткої дикції, виразного читання, правильного наголошування, виділення логічного наголосу й ін.

У процесі розробки вправ для навчання фонетики, віддаємо перевагу *вправам усного характеру*, що сприятливо впливає, за словами Л. Симоненкової, «як на формування внутрішнього мовлення, так і на зміст,

структуру писемного мовлення» [9, с. 34]. «Кожне слово, кожен звук, які аналізуються, – підтримує цю позицію й О. Текучов, – необхідно вимовляти і чути» [7, с. 35]. Також послуговуємося сучасними досягненнями мовознавства (учення про фонетичну систему мови, комунікативну та когнітивну лінгвістику), психології (формування мовної особистості), педагогіки (компетентнісний підхід у навчанні) та лінгводидактики (формування мовної, мовленнєвої, комунікативної компетенцій учнів). За основу беремо фонетичні вправи, які пропонує О. Текучов у класифікації за змістом навчання, і виокремлюємо:

1) **фонетико-лінгвістичні вправи** – спрямовані на формування лінгвістичної компетенції учнів і передбачають: знання про фонетичну систему української мови (система знань про лінійний та нелінійний рівні фонетики, фонологію, відомості про роль одиниць та засобів фонетики в мовній картині світу, часткові відомості про методи артикуляційних та акустичних досліджень, довідки про видатних фонетистів, елементи історичних коментарів фонетичних явищ); **мовні вміння і навички** (розпізнавальні, класифікаційні, аналітичні, синтетичні);

2) **фонетико-мовленнєві вправи** пропонуються для формування мовленнєвої компетенції учнів на етапі узагальнення і систематизації знань із фонетики: **знання норм** усного та писемного мовлення, функційно-стилістичне використання фонетичних засобів; **мовленнєві вміння та навички**: орфоепічні, фоностилістичні, правописні;

3) **фонетико-комунікативні вправи** покликані формувати комунікативну компетенцію учнів і ґрунтуються на усвідомленні мовленнєвознавчих понять, удосконаленні мовленнєвих умінь та навичок (продуктивних: говоріння, письмо, рецептивних: читання, аудіювання), удосконаленні вмінь, навичок спілкування, адекватних до сфер ситуації спілкування.

Одне з основних місць у системі вправ (О. Караман, Л. Симоненкова, О. Текучов) щодо формування **лінгвістичної компетенції** учнів посідає **фонетичний розбір (аналіз)**, який полягає в аналізі відповідних мовних явищ, є засобом закріплення, узагальнення і повторення відомостей із фонетики, і, з погляду І. Олійника, «спонукає учнів до практичного використання знань із фонетики, сприяє засвоєнню орфоепічних і правописних навичок, допомагає правильно визначати морфемний склад слів» [4, с. 159]. Фонетичний аналіз може бути за обсягом частковим або повним, за формою проведення – усним або письмовим.

Такий розбір необхідно проводити і в подальшому вивченні інших розділів української мови – морфології, синтаксису, лексики, орфографії. Під час морфологічного розбору при виокремленні, наприклад, закінчень учень повинен вказати не лише на графічне (буквене) позначення того чи того ненаголошеного закінчення, але й на його фонетичний склад. Під час аналізу складу слів у багатьох випадках неможливо успішно впоратися з

розбором, якщо учні не будуть оперувати основними відомостями з фонетики – про тверді і м'які приголосні, повноголосся і т. ін.

О. Біляєв стверджує, що перевагу необхідно надавати усному аналізу, «оскільки така форма сприяє вдосконаленню фонематичного чуття учнів» [3, с. 100].

Фонетичний розбір уможливорює зіставлення вимови і написання, тим самим допомагає розрізнити орфоепічні й орфографічні норми. Сприяє розвитку логічного мислення учнів, мовного чуття, удосконалює навички будувати судження в процесі спостереження над одиницями фонетики, розвиває навички самостійної роботи.

Усвідомленню звукової оболонки слова допомагає використання елементів **фонетичної транскрипції** (запис усного мовлення засобами фонетичного алфавіту на основі звукового принципу), з якими учні ознайомлюються у процесі засвоєння класифікаційної характеристики звуків мовлення. Засоби орфографії не повністю передають вимову окремих звуків, не кожен звук має відповідник у вигляді окремої графеми.

Для фіксування реального звукового складу слів використовують спеціальну систему знаків, основний принцип якої полягає в тому, що кожному звукові відповідає тільки за ним закріплений графічний знак. В українському мовознавстві прийнято користуватися фонетичною транскрипцією на основі українського алфавіту, крім літер *я, ю, є, ї* (можуть позначати два звуки) і *щ* (не завжди передає на письмі два приголосні), а також *ь* (м'який знак), якому в усному мовленні не відповідає жодний звук. Крім звичайних літер, використовують додаткові літери і спеціальні надрядкові та підрядкові **діакритичні** знаки.

Фонематична транскрипція дуже близька до орфографічного запису, завдяки чому передається лише фонемний склад слів без відтінків. У ній використовується значно менша кількість діакритичних знаків. Обидва різновиди транскрипції мають велике значення, але використовуються з різною метою. Фонематична транскрипція сприяє усуненню фонологічних помилок, зумовлених незнанням звукового складу української мови, і проявлених у заміні будь-якої фонемі іншою, що спотворює не лише нормативну вимову, а іноді призводить до неправильного розуміння слова або речення (наприклад, *гриб* – *грип*, *везти* – *вести*). Фонетична ж уможливорює зосередження на суто фонетичних недоглядах, виявлених у вимові різних варіантів фонем, наслідком чого порушуються норми вимови (наприклад, *т^hіло* замість *тіло*).

Визначено спеціальні знаки для позначення фонем:

Голосні: */a/, /o/, /y/, /e/, /u/, /i/.*

Приголосні: */b/, /n/, /m/, /v/, /f/, /d/, /d' /m/, /m', /z/, /z', /c/, /c', /ц/, /ц', /dз /, /dз ' /, /л/, /л', /р/, /р', /н/, /н', /ж/, /ч/, /ш/, /дж /, /й/, /г/, /к/, /х/, /г/.*

Учням необхідно подати діакритичні знаки, що використовуються у фонематичній транскрипції:

– вертикальна риска ['] – над голосним позначає головний наголос: /ду́мати/;

– скісна риска – ['] – після приголосного – м'якість приголосного: /де́н'/;

Однією з найважливіших вправ у навчанні фонетики є **звуко-буквений**, або **фонетико-графічний** аналіз. У поєднанні з методом спостережень над звуковим складом слова, його графічним зображенням аналіз сприяє усвідомленню, закріпленню й узагальненню теоретичних відомостей, формуванню правописних і орфоепічних навичок. Фонетико-графічний аналіз варто проводити за таким порядком: 1) поділ слова на склади, визначення наголошеного складу; 2) характеристика звуків за їх артикуляційними ознаками (голосні наголошені і ненаголошені, приголосні дзвінкі й глухі, тверді й м'які) та способи графічного позначення звуків; 3) співвідношення звуків і букв у слові.

Запропонований розбір застосовується і під час вивчення інших розділів шкільного курсу мови – лексики, морфології, синтаксису, орфографії. Він проводиться не ізольовано, а в комплексі з іншими видами аналізу, що забезпечує внутрішньопредметний зв'язок і систематизацію відомостей із мови, у процесі опрацювання окремих розділів. Фонетико-графічний аналіз у методиці навчання мови прийнято називати **змішаним** [3, с. 101].

Для формування лінгвістичної компетенції учнів відносимо такі завдання, як: **смислорозрізнявальна роль звуків** – вимагають від учнів називання звуків, які розрізняють слова: *лимон і лиман; лук і люк*); визначення різниці між словами (*лот і тол, Рим і мир, старт і траса*);

поділ слова на склади: передбачає вимову слова по складах; запис слова, поділ його рисочкою на склади;

групування слів із певними звуками: промовляння, а потім запис слів і їх розподіл – в один стовпчик з наголошеним коренем, а в інший – з ненаголошеним; в один стовпчик з твердими голосними на кінці слова, а в інший – із м'якими;

визначення звукового складу слова: вимова звуків у поданих словах;

постановка наголосу в словах: вимова слова, з виділенням у ньому голосом наголошеного складу; під час списування постановка наголосу в словах; запис слів під диктовку з постановкою в них наголосу; зміну слова так, щоб наголос був на іншому складі (наприклад, *водá – вóди*); добір однокореневих слів із наголошеними і ненаголошеними коренями;

фонетико-графічні завдання служать для розмежування звуків та букв і мають такий зміст: позначте звуки (у слові, що вимовляється) буквами; визначте звукове значення виділених букв; розташуйте слова за алфавітом; підкресліть букви, що не збігаються зі звуками;

знаходження й аналіз чергувань допомагають пояснювати типи чергувань, причини їх виникнення;

знаходження та пояснення дії законів фонетики: оглушення дзвінких приголосних та ін.;

списування з фонетичним завданням сприяє вдосконаленню правописних навичок, закріпленню знань із фонетики;

вправи, що містять **часткові відомості про методи артикуляційних та акустичних досліджень** уможлиблюють свідоме засвоєння класифікаційних ознак голосних та приголосних звуків рідної мови;

завдання, у яких містяться **довідки про видатних фонетистів** передбачають знайомство учнів із видатними лінгвістами в царині, що вивчається;

елементи історичних коментарів фонетичних явищ сприяють поясненню різноманітних мовних фактів, які складно з'ясувати на матеріалі сучасної мови;

мнемонічні завдання – різнотипні словесні ключі, що сприяють кращому запам'ятовуванню теоретичних відомостей з фонетики; у процесі вивчення сонорних звуків можна застосувати словесний ключ: **Ми Не ВаЛеРіЙ**, у засвоєнні шумних – **ЧуК ПиШе Ці ФоКуСи ТиХо** та ін.

На етапі формування **мовленнєвої** компетенції доцільно використовувати такі вправи та завдання:

імітаційного характеру, що полягають у відтворенні мовлення, яке звучить; виконуються на матеріалі бездоганного мовлення (акторів, читців, дикторів телебачення і радіо);

артикуляційні й дикційні вправи спрямовані на засвоєння й усвідомлення схожості або відмінностей в артикуляції тих чи тих звуків; учням можна запропонувати перед дзеркалом вимовити кілька разів приголосні звуки [м], [н], [р], [л], [б], а потім поставити запитання: Чому звуки [м], [н] називаються носовими, [р] – дрижачим? Для відпрацювання дикції доцільно використовувати скоромовки; під час виконання таких вправ учителеві варто нагадати деякі рекомендації: спочатку читайте повільно і тихо так, щоб чув сусід по парті; потім голосніше, щоб чули інші сусіди; далі так голосно, щоб чув увесь клас; на наступному етапі читайте в нормальному темпі, але не змінюйте силу голосу: тихо – голосно – голосніше; нарешті читайте швидше і швидше, змінюючи при цьому силу голосу: тихо – голосно – голосніше;

сприймання слова, що звучить, і аналіз окремих звуків передбачають спостереження за вимовою дикторів слів, наприклад: *дош*, *чистий*, *монастир*, *дзвін* та порівняння зі своєю вимовою;

літературна вимова слів і словосполучень допомагає сформувати навички правильного наголошування слів і правильну вимову звуків;

членування мовленнєвого потоку на фонетичні фрази, синтагми, фонетичні слова сприяє правильній змістовій інтерпретації висловлювання;

евфонічні вправи спрямовані на удосконалення й розвиток навичок мовного чуття, або формування вмінь використовувати засоби милозвучності в мовленні.

Комунікативна компетенція – це здатність і реальна готовність учнів до спілкування згідно з метою, сферою та ситуацією спілкування. У процесі навчання фонетики формується завдяки застосуванню таких вправ, як:

інтонаційний аналіз (розбір) висловлювань, текстів з використанням партитурних позначок:

- ' (словесний наголос);
- (логічний наголос – суцільна лінія);
- / (пауза);
- // (пауза середня);
- /// (пауза довга);
- ↑ (підвищення тону – мелодія злету);
- ↓ (зниження тону – мелодія спаду);
- (уповільнення вимови);
- « » (іронічна інтонація);

виразне читання текстів різних стилів (промовляння) слів, речень, текстів шептанням: учень читає і слухає сам себе, сусіди читають один одному, клас читає (промовляє) хором;

інтонування речень уможливорює формування навичок правильного використання в мовленні таких чинників інтонації, як логічний наголос, мелодика, темп, тембр, пауза та ін.;

вправи на поліпшення голосоутворення, або формування вмінь пильного ставлення до голосу, що сприяють тренуванню й удосконаленню голосу.

Для усвідомлення відомостей зі стилістики та формування стилістичних умінь і навичок учнів М. Пентилюк неабиякого значення надає стилістичним вправам – особливому різновиду завдань, що виконуються учнями у процесі засвоєння шкільного курсу рідної мови. Науковцем розроблено принципи побудови системи стилістичних вправ: 1) змістовність тексту; 2) здійснення міжпредметних зв'язків і порівняння текстів різних стилів; 3) відповідність змісту вправ матеріалові програмових розділів; 4) добір видів вправ залежно від методів та прийомів їх реалізації. А відтак запропоновано систему стилістичних вправ: **лексико-стилістичні, фонетико-стилістичні, граматики-стилістичні**. Окрім того, М. Пентилюк фонетико-стилістичні вправи поділяє на усні (виразне читання текстів різних стилів, вправи на правильне наголошування слів, інтонування речень, на виправлення порушень милозвучності української мови) та письмові (запис виправлених текстів, редагування речень з недоцільним нагромадженням однакових звуків, складів, добір фонетичних варіантів та конструювання з ними речень, спостереження над евфонічним чергуванням звуків [5, с. 330]).

Фонетико-стилістичні вправи, які доцільно використовувати на завершальному етапі навчання мови можна, на наш погляд, дещо конкретизувати. Тому пропонуємо таку систему вправ із фоностилїтики:

виправлення порушень милозвучності української мови – передбачають виразне читання і водночас спостереження над евфонічним чергуванням звуків, запис виправлених текстів, редагування речень з недоцільним нагромадженням однакових звуків, складів, добір фонетичних варіантів та конструювання з ними речень;

кількісні, або математичні, передбачають аналіз частотності вживання фонем у текстах різних стилів;

звукописні спрямовані на виявлення й аналіз таких стилістичних процесів мовлення, як алітерація, асонанс, анафора, епіфора й ін.;

звуківідтворювальні та звуконаслідувальні формують уміння учнів простежувати в тексті відображення звуків навколишньої дійсності через використання мовцем спеціально дібраних звуків.

Отже, найголовнішим орієнтиром у розробленні вправ стали чинники, пов'язані з дотриманням загальнодидактичних принципів системності, послідовності, доступності, наступності відповідності навчально-тренувальних вправ віковим та індивідуальним особливостям учнів, урахуванням основних психологічних, методичних положень щодо розвитку мовної, мовленнєвої та комунікативної компетенцій учнів.

Література

1. Валентій Л. В. Лінгводидактичні основи мовного аналізу в школі (5–7 класи) : дис. ...кандидата пед. наук : 13.00.02 / Людмила Василівна Валентій. – Чернігів, 1996. – 155 с.
2. Львов М. Р. Словарь-справочник по методике русского языка / Михаил Ростиславович Львов. – М. : Просвещение, 1988. – 240 с.
3. Методика вивчення української мови в школі : [посібник для вчителів] / О. М. Біляєв, В. Я. Мельничайко, М. І. Пентилюк та ін. – К. : Радянська школа, 1987. – 246 с.
4. Методика викладання української мови в середній школі : [навчальний посібник] / І. С. Олійник, В. К. Іваненко, Л. П. Рожило, О. С. Скорик ; за ред. І. С. Олійника. – [2-ге вид., перероб. і доп.]. – К. : Вища школа, 1989. – 439 с.
5. Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах / М. І. Пентилюк, С. О. Караман, О. В. Караман та ін. ; за ред. М. І. Пентилюк. – К. : Ленвіт, 2005. – 400 с.
6. Онищук В. О. Дидактичні основи засвоєння учнями мовних навичок і умінь / В. О. Онищук // Українська мова і література в школі. – 1971. – № 3. – С. 48–53.
7. Основы методики русского языка в 4–8 классах : пособие для учителя / под ред. А. В. Текучева. – [2-е изд., перераб.]. – М. : Просвещение, 1983. – 287 с.
8. Пентилюк М. І. Культура мови і стилістика : [пробний підручник для гімназій гуманітарного профілю] / Марія Іванівна Пентилюк. – К. : Вежа, 1994. – 240 с.
9. Симоненкова Л. М. Вивчення фонетики і морфології в умовах місцевих говорів / Лідія Миколаївна Симоненкова. – К. : Радянська школа, 1981. – 134 с.
10. Скуратівський Л. В. Пізнавальні завдання з української мови : [посібник для вчителя] / Л. В. Скуратівський. – К. : Радянська школа, 1987. – 145 с.
11. Словник-довідник з української лінгводидактики : [навчальний посібник] / за ред. М. Пентилюк. – К. : Ленвіт, 2003. – 149 с.

12. Чавдаров С. Х. За активізацію та удосконалення методів навчання / С. Х. Чавдаров // Радянська школа – 1959. – № 8. – С. 29–41.
13. Фіцула М. М. Педагогіка / Микола Миколайович Фіцула. – Тернопіль : Богдан, 1997. – 192 с.

УДК 811.161.2'367.4

О. А. Остроушко

ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ АНГЛІЙСЬКИХ АТРИБУТИВНИХ СЛОВОСПОЛУЧЕНЬ УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ (НА МАТЕРІАЛІ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕКСТІВ)

Остроушко О. А. Особливості перекладу англійських атрибутивних словосполучень українською мовою (на матеріалі інформаційних текстів).

У статті визначено граматичні й семантичні чинники, які впливають на переклад англійських атрибутивних груп українською мовою. Англійські лексеми в атрибутивній функції можуть перекладатися однослівним українським відповідником, словосполученням або підрядною означальною частиною складнопідрядного речення. Переклад необхідно починати з аналізу семантичних зв'язків між компонентами словосполучення.

Ключові слова: переклад, атрибутивне словосполучення, лексико-граматична трансформація.

Остроушко О. А. Особенности перевода английских атрибутивных словосочетаний на украинский язык (на материале информационных текстов).

В статье определены грамматические и семантические факторы, которые влияют на перевод английских атрибутивных групп на украинский язык. Английские лексемы в атрибутивной функции могут иметь однословное украинское соответствие, а также переводиться словосочетанием и придаточной атрибутивной частью сложноподчиненного предложения. Перевод необходимо начинать с анализа семантических связей между компонентами словосочетания.

Ключевые слова: перевод, атрибутивное словосочетание, лексико-грамматическая трансформация.

Ostroushko O. A. Peculiarity of translation of attribute groups from English into Ukrainian.

The grammatical and semantic factors influencing on the translation of English attribute groups into Ukrainian are determined. English attribute lexeme can be translated by one word, word-combination or relative clause. It is necessary to begin translating from analysing semantic connections between the components of the word-combination.

Key words: translation, attribute word-combination, lexical-grammatical transformation.

Атрибутивні групи зі складним синтаксичним зв'язком між компонентами на зразок *the EU's 27 member states* «27 держав-членів Європейського Союзу» (Daily Telegraph (DT), 09.07.09), *the post-coup leaders* «керівництво (держави), яке прийшло до влади в результаті військового заколоту» (DT, 01.07.09), *animal rights activist* «активіст руху

захисту тварин» (DT, 02.07.09) являють собою одне з найхарактерніших явищ англійського синтаксису [2, с. 94]. Широке побутування подібних структур у книжному стилі мовлення пояснюється передусім значною економією мовних засобів, яку дає їхнє використання: «Виняткове розмаїття смислових зв'язків навіть у найпростіших атрибутивних сполученнях ... дозволяє англійській мові досягти такої стислості вислову, яка навряд чи можлива в інших європейських мовах» [2, с. 94]. Водночас ця особливість англійської мови досить часто створює значні труднощі при перекладі. Пов'язані вони як із особливостями граматичної будови англійської та української мов, так і з низкою семантичних чинників.

Важливим етапом роботи над будь-яким перекладом є попередній аналіз тексту на всіх рівнях його організації, виявлення можливих граматичних і семантичних труднощів. Щодо атрибутивних сполучень, цей аналіз передбачає передусім поділ групи на дві частини: означувальну й означувальну. Англійські означення виражаються не тільки прикметниками й дієприкметниками. Типовим для структури англійського речення є функціонування в атрибутивній функції іменника; крім того, синтаксичну роль означення може виконувати й герундій, який не має відповідника у граматичній системі української мови. Членами лівобічної означувальної групи можуть бути різні частини мови (прикметники, дієприкметники, іменники). Наприклад: *Escaped pet python strangles 2-year-old girl* (DT, 01.07.09). У наведеному реченні міститься дві атрибутивні групи. У першій – *escape pet python* – означуваним є іменник *python* «пітон», а атрибутивну функцію виконують прикметник *escaped* та іменник *pet*. Прикметник атрибутивної групи формально подібний до дієприкметника II, але таким бути не може, оскільки англійські дієприкметники минулого часу (Participle II) мають пасивний стан: *escape, adjective – having got free* [4]. У російській мові англійське *escaped* перекладається дієприкметником *сбежавший*. Як бачимо, при перекладі відбувається заміна частини мови: прикметник → дієприкметник. У цьому разі маємо так звану трансформацію вербалізації – «це перекладацька лексико-граматична трансформація, унаслідок якої в реченні перекладу збільшується кількість вербальних ознак (зокрема ... іменні частини мови перекладаються дієслівними словоформами тощо) чи в реченні з'являються додаткові дієслівні форми або відбувається заміна інших частин мови дієслівними формами» [1, с. 6]. Граматична структура сучасної української мови подібних дієприкметників не має, тому аналізований прикметник можемо перекласти підрядною частиною складнопідрядного речення з підрядним означальним (*який утік*) або іменником (*утікач*), що в наведеному прикладі видається більш прийнятним. Іменник *pet* має основне значення *an animal which is kept in the home as a companion and treated kindly* [4] і не має абсолютного еквівалента в українській мові, а може бути перекладений атрибутивним

словосполученням «улюблена домашня тварина». У Cambridge Advanced Learner's Dictionary прикметник *pet* засвідчується тільки в переносному значенні: *pet, adjective: pet theory / subject / hate, etc. – a theory/subject/hate, etc. that is special and important to you: Football is one of her pet hates* [4]. Інші тлумачні словники англійської мови засвідчують функціонування лексеми *pet* у ролі як іменника, так і прикметника: *pet, noun – animal kept at home: an animal kept for companionship, interest, or amusement; adjective – kept as pet: kept as a pet animal* [5]. Уживання *pet* в атрибутивній функції актуалізує сему «домашній, недикий». Значить, словосполучення *escaped pet python* можемо перекласти як «домашній пітон-утікач».

Друге атрибутивне словосполучення (*2-year-old girl*) являє собою типове для англійської мови поєднання іменника на означення особи зі складним атрибутивним компонентом на позначення віку «числівник + іменник *year* + прикметник *old*». Цей компонент українською перекладаємо складним прикметником: «дворічна дівчинка». Пор. ще: *32-year-old Ukrainian man, a 27-year-old Latvian woman ... and a 36-year-old Armenian man* (DT, 02.07.09) «тридцятидворічний українець, двадцятисемирічна латвійка та тридцятишестирічний вірменин»; *62-year-old French woman* (DT, 09.07.09) «шістдесятидворічна французенка». У цьому разі, як бачимо, опорний іменник англійського атрибутивного словосполучення *man (woman)* при перекладі опускається.

Переклад атрибутивних груп виконують здебільшого у зворотному порядку, з останнього слова, яке виступає опорним. Найважливішим завданням, звичайно, є встановлення семантичних зв'язків між компонентами словосполучення. Саме вони, а також закономірності будови й функціонування атрибутивних словосполучень в українській мові визначають той чи той спосіб перекладу та обсяг трансформацій.

Англійські прикметники, дієприкметники, іменники у функції означень можуть перекладатися одним словом, словосполученням, підрядною означальною частиною у складі складнопідрядного речення.

Однослівний переклад – це переклад прикметником, іменником (у різних відмінкових формах, часом із прийменниками; найчастотнішою є форма родового відмінка), рідше – дієприкметником (оскільки активні дієприкметники в українській мові функціонують обмежено, а пасивні утворюються не від усіх дієслів): *the rightful copyright holder* (DT, 02.07.09) «законний власник авторських прав», *the mountain rescue team* (DT, 09.07.09) «гірничорятувальна команда (команда гірничорятувальників)», *armed guards* (DT, 14.07.09) «озброєні охоронці», *the five-star hotel* (DT, 14.07.09) «п'ятизірковий готель», *unsettled weather* (DT, 14.07.09) «нестійка погода», *wedding disaster* (DT, 14.07.09) «нещастя (нещасний випадок) на весіллі», *in early April* (DT, 02.07.09) «на початку квітня», *the world's richest and most powerful countries* (DT, 02.07.09) «найбагатші й найвпливовіші країни світу». Варто зауважити: при перекладі типовою є зміна порядку

слів у словосполученні, що стосується передусім позиції іменників-означень: *the four designated legal gambling zones* (DT, 01.07.09) «чотири визначені легальні зони азартних ігор».

При перекладі атрибутивних словосполучень може застосовуватися прийом додавання необхідних за смислом слів, що зумовлюється різними схемами побудови тих чи тих усталених словосполучень в обох мовах: *a magnitude-7.7 earthquake* (DT, 09.07.09) «землетрус силою в 7,7 бала (за шкалою Ріхтера)», *the second-largest shark* (DT, 14.07.09) «друга за величиною акула». Ця лексико-граматична трансформація вимагає семантичного переосмислення і є досить частотною при перекладі атрибутивних словосполучень із означенням-іменником. Наприклад, в атрибутивній групі *offshore wind and wave power* (DT, 02.07.09) опорним, означуваним словом є останнє – *power* «енергія», попередні ж прикметник і два іменники, означенням яких він виступає, становлять означувальний компонент цього складного словосполучення. Група містить прикметник *offshore*, який не має однослівного відповідника в українській мові й означає «такий, що рухається в напрямі від берега; що знаходиться на відстані від берега» [3], словосполучення *an offshore wind* перекладається як «вітер із берега». Щоправда, прикметник у розглядуваному контексті стосується й другого іменника *wave* «хвиля», але сказати по-українськи «вітер і хвиля з берега» ми не можемо.

Крім того, словосполучення *wind power* є термінологічним і значить «енергія вітру», а прикметник *offshore* у складі багатьох словосполучень має значення «морський» (наприклад, *offshore drilling* «морське буріння», *offshore field* «морські поклади (нафти, газу)», *offshore hole* «морська свердловина»). Для адекватного перекладу цієї конструкції необхідне звернення до широкого контексту всієї статті: у публікації йдеться про економічні (й екологічні) переваги використання так званої «зеленої енергії» вітру й морських хвиль. Найприйнятнішим перекладом атрибутивної групи, на наш погляд, буде такий: «енергія прибережного вітру й морських хвиль».

Поява у словосполученні перекладу додаткових лексем зумовлена не тільки граматичними чинниками (різні схеми творення словосполучень в англійській та українській мовах), а й розбіжностями в лексико-семантичних системах двох мов, відсутністю повного еквівалента в мові перекладу, відмінною синтагматичною сполучуваністю лексем, іншим обсягом значення слова (в англійській мові багатозначність розвинена більшою мірою, ніж в українській, водночас українські синонімічні ряди багатші за відповідні англійські): *an arms embargo* «ембарго на постачання зброї» (DT, 01.07.09), *cardiovascular risk factors* «ризик появи серцево-судинних захворювань» (DT, 02.07.09).

При перекладі атрибутивних словосполучень не слід забувати й про відмінне у двох мовах семантичне членування дійсності, розбіжності в

мовних картинах світу: *in the last 18 month period* (DT, 05.07.09) – «за останні півтора року». Англійська мова, на відміну від української, не має окремої лексеми на позначення дробового числа 1,5; українське півтора перекладається по-англійськи словосполученням *one and a half*. Відрізок часу тривалістю півтора року прийнято позначати або словосполученням *a year and a half* «(досл.) рік і половина», або називаючи відповідну кількість місяців *18 months* «(досл.) 18 місяців».

Переклад атрибутивних груп підрядною означальною частиною, відповідно, синтаксична трансформація речення, збільшення в ньому кількості вербальних ознак, стосується передусім словосполучень із англійськими дієприкметниками, які можуть займати як ліво-, так і правобічну позицію щодо означуваного слова, а також часто утворюють дієприкметникові звороти: *The majority of children studying “world languages” already speak English as a second language* (DT, 01.07.09) – «Більшість дітей, які вивчають «світові мови», уже володіють англійською як другою мовою»; *Toyota unveils “mind reading” wheelchair* (DT, 01.07.09) – «Тойота представила інвалідний візок, який «читає думки»; *The French government ... said that efforts to retrieve the box containing electronic data would begin on Wednesday* (DT, 01.07.09) – «Уряд Франції ... повідомив, що спроби віднайти «чорний ящик», який містить електронні відомості, розпочнуться в середу»; *She told rescuers she had heard helicopters searching for her...* (DT, 09.07.09) – «Вона розповіла рятувальникам, що чула гелікоптери, які розшукували її...».

Слід пам'ятати, що певна частина атрибутивних словосполучень є усталеними висловами – фразеологізмами або складними термінами, що вимагає від перекладача глибокого знання лексико-граматичної організації обох мов: *on the other hand* (DT, 01.07.09) – «з іншого боку»; *search warrant* (DT, 02.07.09) – «ордер на обшук»; *external airspeed sensors* (DT, 09.07.09) – «зовнішні сенсори швидкості літака»; *stray bullets* (DT, 14.07.09) – «сліпі (випадкові) кулі»; *artificial respiration* (DT, 14.07.09) – «штучне дихання»; *interest rates* (DT, 14.07.09) – «ставки відсотка»; *civilian casualties* (DT, 14.07.09) – «втрати серед мирного населення».

Роль означення в англійському реченні подекуди виконує й інфінітив, який може перекладатися відповідним українським інфінітивом, віддієслівним іменником, особовою формою дієслова-присудка у складі підрядної означальної частини: *Despite every effort to target only insurgents...* (DT, 01.07.09) – «Незважаючи на всі зусилля поцілити тільки в повстанців...»; *Green energy firm Ecotricity submitted the plans to build six 395ft (120m) turbines...* (DT, 02.07.09) – «Фірма «зеленої енергії» «Екотриситі» представила на розгляд план побудови шести стадвадцятиметрових турбін...»; *Spain became the latest country to withdraw its ambassador from Honduras* (DT, 01.07.09) – «Іспанія стала останньою країною, яка відкликала свого посла з Гондурасу».

Як бачимо, труднощі перекладу англійських атрибутивних словосполучень українською мовою зумовлені низкою граматичних і семантичних чинників: по-перше, розбіжностями граматичних норм творення атрибутивних словосполучень в обох мовах, що, зі свого боку, залежить від граматичних характеристик тих чи тих англійських та українських частин мови; по-друге, особливостями сполучуваності й функціонування слів у словосполученнях; по-третє, відмінностями вживання еквівалентних конструкцій, наявних у мові перекладу й оригіналу. Нарешті, труднощі спричиняються й розбіжностями в лексико-семантичних системах обох мов.

Переклад англійських атрибутивних груп, безперечно, слід починати з аналізу семантичних зв'язків між компонентами словосполучень. Названі чинники й визначають обсяг трансформацій при перекладі.

Література

1. Борисова О. В. Трансформація вербалізації в англо-українському перекладі: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філ. наук : спец. 10.02.16 «Перекладознавство» / О. В. Борисова. – К., 2005. – 20 с.
2. Рецкер Я. И. Пособие по переводу с английского языка на русский / Яков Иосифович Рецкер. – Л. : Просвещение (Ленинградское отделение), 1973. – 199 с.
3. АBBYU Lingvo Online Dictionary [Електронний ресурс]. – Режим доступу до словника : <http://lingvo.abbyyonline.com/en/en-uk/offshore>
4. Cambridge Advanced Learner's Dictionary [Електронний ресурс]. – Режим доступу до словника : <http://dictionary.cambridge.org/define.asp?key=59184&dict=CALD>
5. MSN. Encarta. Dictionary [Електронний ресурс]. – Режим доступу до словника : http://encarta.msn.com/dictionary_1861725319/pet.html

УДК 811.161.2'366 (07)

Л.С. Цоуфал

ЛІНГВОДИДАКТИЧНІ ЗАСАДИ НАВЧАННЯ МОРФОЛОГІЇ В ЗАГАЛЬНООСВІТНІЙ ШКОЛІ

Цоуфал Л. С. Лінгводидактичні засади навчання морфології в загальноосвітній школі.

У статті висвітлено лінгводидактичні засади навчання морфології в загальноосвітній школі, охарактеризовано специфічні принципи засвоєння навчального матеріалу з морфології, окреслено шляхи реалізації сучасних підходів у навчанні української мови.

Ключові слова: закономірності навчання української мови, принципи навчання української мови, специфічні принципи, специфічні прийоми навчання морфології.

Цоуфал Л. С. Лингводидактические основы обучения морфологии в общеобразовательной школе.

В статье раскрыты лингводидактические основы обучения морфологии в общеобразовательной школе, охарактеризованы специфические принципы усвоения

учебного матеріала по морфології, намечені пути реалізації сучасних підходів в навчанні української мови.

Ключевые слова: закономірності навчання українській мові, принципи навчання українській мові, специфічні принципи, специфічні прийоми навчання морфології.

Tsoufal L. S. Linguistic and didactical basics of teaching morphology in school.

The article deals with linguistic and didactical basics of teaching morphology in school. The author describes specific principles of learning the material in morphology and depicts the ways of realization of modern approaches in teaching the Ukrainian language.

Key words: regularities in teaching the Ukrainian language, principles of teaching the Ukrainian language, specific principles, specific processes in teaching the morphology.

В умовах сучасної школи основна мета вивчення української мови полягає у формуванні національно свідомої, духовно багатого мовної особистості, яка володіє вміннями і навичками вільно послуговуватися засобами рідної мови в усіх видах мовленнєвої діяльності. Незаперечною є думка лінгводидактів, що рівень оволодіння мовою визначається значною мірою рівнем опанування її граматичною системою.

У чинних програмах з рідної мови вивчення граматики посідає чільне місце, оскільки учні повинні не лише засвоїти будову української мови, а й оволодіти навичками практичного її використання. Вивчення граматичних законів і правил забезпечує вільне та правильне висловлювання своїх думок, сприймання й розуміння чужих, сприяє формуванню умінь і навичок свідомого й доречного використання засобів мови в комунікативній ситуації.

Місце й значення морфології у шкільному курсі української мови визначається значенням слова в мові: зрозуміти структуру й функції мови, оволодіти мовними засобами неможливо без усвідомлення тих властивостей слів, що зумовлюють їхню сполучуваність. Вирішальну роль у цьому, поряд із лексичним значенням слів, відіграє їх здатність змінюватися, виступати в певних граматичних формах, кожна з яких вирізняється додатковими смисловими відтінками або виражає певні відношення між елементами думки. Ознайомлення з формами словозміни сприяє оволодінню нормами української літературної мови, розвитку логічного мислення і зв'язного мовлення учнів.

Методика навчання граматики вже набула відповідного досвіду. Вагомий внесок у розроблення теоретичних основ навчання морфології зробили О. Біляєв, М. Вашуленко, В. Горяний, Н. Грипас, С. Караман, В. Масальський, В. Мельничайко, І. Олійник, М. Пентилюк, М. Плющ, Л. Симоненкова, С. Чавдаров, М. Шкільник

Мета нашої статті полягає у висвітленні лінгводидактичних засад навчання морфології в загальноосвітній школі.

Аналіз науково-методичної літератури, сучасних концепцій навчання української мови, чинних програм засвідчує, що під час вивчення

морфології реалізуються такі основні завдання, як-от: виробити чітке уявлення про систему морфологічних груп слів, про синтаксичну функцію слів у словосполученні і реченні; ознайомити учнів зі складом частин мови, із поділом їх на самостійні і службові, із виділенням в особливу частину мови вигуків; забезпечити усвідомлення учнями форм словозміни, якою характеризуються частини мови, навчити правильно використовувати ці форми для побудови словосполучень і речень; ознайомити зі словотворенням частин мови. У процесі навчання морфології необхідно сформулювати в учнів передусім такі уміння й навички: розпізнавати частини мови, визначати їх постійні й непостійні ознаки, синтаксичну роль, правильно утворювати частини мови відповідно до відомих способів словотвору, стилістично доцільно використовувати в мовленні слова різних частин мови.

Об'єктом вивчення морфології, як відомо, є слово як носій ряду граматичних значень, властивих певній частині мови. Відповідно до вияву граматичних значень слово зазнає формальної видозміни, утворюючи усталену мовною практикою систему словоформ. Видозміни слова, що служать для вираження його синтаксичних властивостей (відношень між словами), називають словозміною. А система словоформ, співвідносних з певною системою синтаксичних граматичних значень, називається його парадигмою [4, с. 9].

Слово є основною одиницею двох рівнів – лексичного і граматичного. Хоч граматичні значення слова не тільки не ізольовані від лексичного, але й тісно взаємодіють із ним, граматику абстрагується від лексичних значень і оперує поняттям слова як граматичної одиниці мови. В. Адмоні зазначає: «Особливе місце з-поміж одиниць граматичної будови посідає слово своєю причетністю до різних сфер мови. Зокрема, усередині граматичної системи воно утворює, з одного боку, неподільну єдність з морфемою, оскільки обидві ці одиниці у своєму існуванні з необхідністю передбачають одна одну і в своїй взаємодії складають окрему сферу граматичної будови – морфологічну. З другого боку, воно тісно пов'язане з реченням і словосполученням, складаючи у своїй взаємодії з ним іншу сферу граматичної будови – синтаксичну» [1, с. 8].

Вивчення шкільного курсу морфології починається зі з'ясування питань про поділ слів на частини мови. У мовознавстві наявні протилежні погляди щодо кількості та якості критеріїв зарахування слів до певних частин мови: класифікація мовних одиниць за одним критерієм (гомогенна) і класифікація за кількома різнорідними критеріями (гетерогенна). Гомогенна класифікація має свої внутрішні відмінності, адже в ролі єдиного критерію використовуються різні ознаки: чи то лексична (семантична), чи то морфологічна, чи то синтаксична. Використання будь-якого єдиного критерію не забезпечило несуперечливої класифікації частин мови. Виокремлення частин мови за набором різнорідних ознак не

сприяло створенню єдиної класифікації частин мови, оскільки мовознавці по-різному визначають класифікаційні ознаки, надають перевагу одній із них. Питання про розподіл слів на певні лексико-граматичні класи досі залишається остаточно не з'ясованим лінгвістичною наукою, існують різні позиції навіть щодо кількості частин мови. У традиційній граматиці класифікація здійснюється з урахуванням спільних лексичних ознак, граматичних категорій, синтаксичних функцій та засобів словотвору.

Шкільна практика здебільшого ґрунтується на позиції, що в українській мові – десять частин мови. Шість із них (іменник, прикметник, числівник, займенник, дієслово, прислівник) самостійні, три (прийменник, сполучник, частка) службові та вигук. Змінюваними є п'ять частин мови: іменник, прикметник, числівник, займенник і дієслово, усі інші – незмінювані. Самостійні частини мови можуть виступати членами речення, слова, що належать до них, називаються повнозначними. Службові частини мови членами речення не виступають, вони виконують допоміжну роль у творенні членів речення. Ці слова називаються неповнозначними.

Деякі мовознавці як окремі частини мови виділяють слова категорії стану, модальні слова, зв'язки. З цими «нетрадиційними» частинами мови учні знайомляться при вивченні прислівників, безособових речень, вставних слів, але без використання відповідних термінів.

Уважаємо необхідним зазначити, що критерії виокремлення частин мови як теоретичне питання у школі не розглядаються, однак у практичній роботі вони знаходять широке застосування: учні повинні навчитися розрізняти частини мови, диференціювати кожне конкретне слово за частиномовною належністю.

Відомості, що подаються у школі, повинні становити певну систему понять і фактів, які дають уявлення про саму мову й науку про неї, а також сприяти практичному оволодінню мовою. У методичних працях О. Біляєва, О. Текучова, М. Шкільника зазначається, що шкільна граMATика повинна являти собою популярно викладену наукову граматику. Різниця між шкільною і науковою граMATикою повинна полягати не у змісті, а в обсязі матеріалу, у відборі для школи найбільш важливого і необхідного, а також у способах його подачі учням і сфері використання.

Ефективність навчання морфології залежить не тільки від опанування учнями мовних понять і правил, а й від організації роботи, від вдалого добору дидактичного матеріалу. Методичні засоби навчання мають бути лінгвістично обґрунтованими, відповідати характеру й змісту виучуваного матеріалу. Добираючи приклади, необхідно враховувати всі особливості мовних одиниць, варіювати найсуттєвіші їхні ознаки для забезпечення усвідомлення найважливіших визначальних понять.

ГраMATичні поняття формуються внаслідок тривалої роботи над відповідним мовним матеріалом, запропонованим учителем. Ця робота

складається з таких компонентів, як сприймання окремих однорідних мовних явищ, абстрагування, визначення істотних для відповідної групи явищ ознак, узагальнення їх у спеціальному слові-терміні. Ученими-методистами (М. Вашуленко, С. Дорошенко) визначено чотири етапи процесу формування граматичних понять. Перший етап передбачає аналіз мовного матеріалу задля виокремлення істотних ознак поняття. Виконанням таких операцій, як аналіз і синтез, учні абстрагуються від лексичного значення слів і виділяють граматичні ознаки, типові для даного мовного явища. Другий етап формування граматичних понять полягає в узагальненні істотних ознак, установленні зв'язків між ними та в уведенні терміна, засвоєння якого полегшує оперування граматичним поняттям. Своєчасне ознайомлення учнів з терміном сприяє швидкому виокремленню, уточненню та глибокому засвоєнню поняття. Третій етап пов'язується з уточненням суті ознак поняття і зв'язків між ними. Четвертий етап формування граматичного поняття полягає в конкретизації поняття завдяки виконанню вправ, які вимагають практичного застосування одержаних знань.

Л. Скуратівський зауважує: на початку вивчення морфології необхідно, аби учні вивели і сформулювали основні ознаки поняття «частина мови»: загальне значення, граматичні ознаки, синтаксичну роль, що дасть змогу використовувати їх як план дослідження більш конкретних понять – іменника, прикметника та інших самостійних частин мови. Тобто кожна частина мови вивчатиметься не як абсолютно нове поняття, а розглядатиметься як частковий вияв більш загального. Тим самим будуть забезпечуватися системність, міцність знань школярів [6, с. 88].

Сучасні лінгводидакти вважають, що навчання української мови спирається на об'єктивні, постійні взаємозв'язки між предметами, явищами, процесами – закономірності, урахування яких сприяє ефективній організації навчального процесу. До закономірностей навчання і засвоєння рідної мови науковці зараховують:

- постійну увагу до матерії мови, її звукової системи;
- розуміння семантики мовних одиниць;
- здатність засвоювати норми літературної мови;
- оцінку виражальних можливостей рідної мови;
- розвиток мовного чуття, дару слова;
- випереджувальний розвиток усного мовлення;

– залежність мовленєвих умінь і навичок від знань граматики і словникового складу мови [2, с. 30–31]. Урахування таких закономірностей навчання допоможе вчителю реалізувати зміст навчання морфології в загальноосвітній школі, розробити ефективну методику формування мовної особистості.

Навчання української мови здійснюється на основі дидактичних принципів, які забезпечують належний рівень засвоєння змісту шкільного

курсу мови і формування комунікативних умінь і навичок. Принципи навчання мови – це своєрідні правила навчальної діяльності вчителя, шляхи взаємодії вчителя і учнів, це вихідні положення, на яких ґрунтується зміст навчання, використання методів і прийомів, побудови системи вправ, підготовки і проведення уроків української мови. Дослідники розрізняють загальнодидактичні і специфічні принципи навчання. З-поміж традиційних загальнодидактичних принципів виокремлюють науковість, систематичність і послідовність, наступність і перспективність, зв'язок теорії з практикою, наочність, свідомість, доступність викладу. До сучасних загальнодидактичних принципів зараховують гуманізацію, гуманітаризацію, співтворчість і співробітництво, розвивальний характер навчання, індивідуалізацію, диференціацію, оптимізацію і т. ін. К. Плиско, визначаючи лінгводидактичні основи навчання української мови на сучасному етапі розвитку освіти, підкреслює, що система принципів навчання мови поповнилася такими, як-от: комунікативно-діяльнісний, проблемно-пошуковий, культурологічний та ін. «Знання принципів навчання та їхніх вимог до організації навчання мови дає змогу правильно визначити мету, зміст, методи, засоби і форми навчання, тобто кваліфіковано організувати навчально-виховний процес; до того ж з гарантованим результатом навчання [3, с. 34].

Методика вивчення частин мови ґрунтується на специфічних принципах, що усталилися в сучасній лінгводидактиці:

- вивчення частин мови у зв'язку з фонетикою, лексикою та іншими розділами;
- вивчення частин мови на синтаксичній основі;
- вивчення системи відмінювання частин мови і словотвору у зв'язку з орфографією;
- вивчення частин мови в поєднанні з розвитком мовлення [5, с. 146].

У процесі опрацювання морфології відомості з фонетики і графіки сприяють усвідомленню формальних ознак частин мови, поділу іменників та прикметників на групи, розрізненню подібних граматичних форм тощо. Зв'язок морфології з лексикою дозволяє розглядати слово в єдності змісту і форми, розмежовувати лексико-граматичні значення, властиві частинам мови, і лексичне значення кожного слова в межах однієї частини мови й одного речення. Наявність паралельних морфологічних форм дозволяє вести стилістичні спостереження над способами досягнення милозвучності вислову, над функціонально-стилістичною диференціацією мовних засобів.

Поділяємо думку методистів, що вивчення морфології необхідно органічно поєднувати з вивченням орфографічних правил, які часто стосуються певної частини мови або конкретних форм. Наприклад, написання складних прикметників, написання прислівників, буква *ь* у дієсловах наказового способу. Опрацювання форм словозміни та спостереження над способами творення слів необхідно спрямувати не

лише на збагачення словника учнів, вироблення вміння послуговуватися формами в мовленні, а й на вивчення відповідних орфограм, скажімо, букви **н** і **нн** у прикметниках, дефіс у неозначених займенниках і т. ін.

У роботах багатьох лінгводидактів стверджується думка про необхідність вивчення морфології на синтаксичній основі. Слушними є міркування В. Мельничайка, М. Пентилюк, М. Плющ, Т. Донченко, які зазначають, що особливості слова пов'язані з його синтаксичними властивостями, тому в курсі морфології необхідно враховувати ці особливості в межах кожної частини мови із застосуванням синтаксичних понять і термінів, що відображають їхні зв'язки з іншими словами.

Опрацювання морфології на синтаксичній основі науковці пропонують здійснювати задля:

а) диференціації певних морфологічних одиниць – спільнокореневих слів, що належать до різних частин мови (*п'ять, п'ятірка; оголосити, оголошення*) або різних граматичних форм (*червоніючі яблука – червоніючи від сорому*), омоформ одного слова (*матері*) чи різних слів (*збудую буду, буду піклуватися*), однозвучних слів та сполучень слів (*догори – до гори*);

б) установлення граматичних ознак незмінюваних слів;

в) формування уявлення про певний розряд слів, наприклад, про відносні займенники що служать для зв'язку частин складного речення, чи прийменники, які є засобом структурного оформлення словосполучень;

г) запобігання ряду помилок (*зробити по-новому, по новому шосе*);

д) пропедевтичного ознайомлення з синтаксичними конструкціями, обов'язковими компонентами яких є морфологічні форми в своїй типовій функції (дієслівні форми на *-но, -то* у ролі головного члена безособового речення), форма кличного відмінка іменника в ролі звертання;

е) ознайомлення з такими поняттями, як дієприкметниковий та дієприслівниковий звороти, їх пунктуаційним оформленням.

На думку М. Пентилюк, опрацювання морфології на синтаксичній основі забезпечує виконання ще таких важливих завдань, як-от: ознайомлення учнів зі стилістичним використанням морфологічних одиниць; формування умінь і навичок зв'язного мовлення.

Провідними підходами на сучасному етапі шкільної освіти є передусім такі: комунікативно-діяльнісний, функціонально-стилістичний, соціокультурний, компетентнісний. Їхнє впровадження можливе за умови навчання мови на текстовій основі. Саме текст дає змогу репрезентувати різноманітні ознаки мови як системи, забезпечує більш ефективне засвоєння мовних явищ, уможлиблює усвідомлення будь-яких відтінків лексичних і граматичних значень слів, словоформ, конструкцій, стилістичних особливостей використання.

Лінгвістичного обґрунтування вимагає вибір методичних засобів навчання – методів опрацювання навчального матеріалу, способу організації навчальної роботи. При цьому необхідно враховувати три

основні чинники: 1) характер навчального матеріалу з морфології; 2) рівень мовного розвитку школярів; 3) особливості мовного середовища, його розвивальний потенціал.

Уважаємо, що теоретичний матеріал з морфології можна опрацьовувати різними способами, перевіреними практикою навчання – за допомогою розповіді вчителя, спостереження над мовою, пошукової бесіди, проблемним викладом матеріалу, самостійного опрацювання теми за підручником і т. ін.

Лінгвістичний аспект визначає і вибір специфічних прийомів навчання. Найбільш ефективними, на нашу думку, є: морфологічний розбір (повний або частковий, усний або письмовий), розмежування аналогічних слів, постановка слова в потрібній формі; що належать до різних частин мови; зіставлення граматичних форм; заміна одних форм іншими; спостереження над функціонуванням паралельних морфологічних форм; складання словосполучень і речень з певними формами слів; алгоритмізація і т. ін.

Вдумливого підходу потребує застосування на уроках мовних ілюстрацій, дидактичного матеріалу вправ. Крім вимог до змісту, він повинен задовольняти і вимоги суто лінгвістичні. Добираючи вправи, треба дбати, щоб їх виконання допомагало практично осмислити теоретичний матеріал, зробити його надбанням мовного досвіду кожного учня, забезпечувало формування практичних умінь і навичок. Системні знання про лінгвістичну природу частин мови, функціональну роль у мовленні сприятимуть мовленнєвому розвитку школярів, формуванню мовної і мовленнєвої компетенції учнів.

Література

1. Адмони В. Г. Основы теории грамматики / В. Г. Адмони. – М. ; Л. : Наука, 1964. – 105 с.
2. Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах / [М. І. Пентилюк, С. О. Караман, О. В. Караман та ін.]; за ред. М. І. Пентилюк. – К. : Ленвіт, 2005. – 400 с.
3. Плиско К. М. Лінгводидактичні основи навчання української мови в середніх закладах освіти / К. М. Плиско // Педагогічні науки : [зб. наук. праць]. – Херсон : Видавництво ХДПУ, 2002. – Вип. 31. – С.34–37.
4. Плющ М. Я. Вивчення морфології в 5–6 класах : [посібник для вчителя] / М. Я. Плющ. – К. : Радянська школа, 1988. – 168 с.
5. Практикум з методики навчання української мови / [М. І. Пентилюк, С. О. Караман, О. В. Караман та ін.]; за ред. М. І. Пентилюк. – К. : Ленвіт, 2003. – 302 с.
6. Скуратівський Л. В. Пізнавальні завдання з української мови : [посібник для вчителя] / Л. В. Скуратівський. – К. : Радянська школа, 1987. – 144 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

- Бакум Зінаїда Павлівна** – доктор педагогічних наук, професор кафедри української мови Криворізького державного педагогічного університету
- Білоконенко Інна Сергіївна** – аспірант кафедри зарубіжної літератури Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара
- Білоконенко Людмила Анатоліївна** – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Криворізького державного педагогічного університету
- Бузько Світлана Андріївна** – асистент кафедри української мови Криворізького державного педагогічного університету
- Вавринюк Тетяна Іванівна** – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Криворізького державного педагогічного університету
- Величко Ганна Глебівна** – здобувач кафедри української мови Криворізького державного педагогічного університету
- Живіцька Інна Андріївна** – асистент кафедри англійської мови з методикою її викладання Криворізького державного педагогічного університету
- Кажан Валентина Іванівна** – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Криворізького державного педагогічного університету
- Калініна Раїса Павлівна** – кандидат філологічних наук, доцент кафедри російської філології та зарубіжної літератури Криворізького державного педагогічного університету
- Качайло Ксенія Анатоліївна** – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Криворізького державного педагогічного університету
- Клімчук Галина Петрівна** – асистент кафедри української мови Криворізького державного педагогічного університету
- Колоїз Жанна Василівна** – доктор філологічних наук, доцент, завідувач кафедри української мови Криворізького державного педагогічного університету
- Литовченко Ірина Олександрівна** – здобувач кафедри української мови Криворізького державного педагогічного університету
- Майструк Тетяна Сергіївна** – асистент кафедри англійської мови з методикою її викладання Криворізького державного педагогічного університету
- Малюга Наталія Миколаївна** – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Криворізького державного педагогічного університету
- Мішеніна Тетяна Михайлівна** – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Криворізького державного педагогічного університету
- Остроушко Оксана Андріївна** – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Криворізького державного педагогічного університету
- Цоуфал Л. С.** – старший викладач кафедри української мови Криворізького державного педагогічного університету

ДО УВАГИ АВТОРІВ!

Рукописи не повертаються.

Редакційна рада залишає за собою право редагувати і скорочувати текст.

Електронний варіант статті повинен задовольняти такі вимоги:

1. Формат А4, поля – 2,5 см з усіх боків.
2. Текст: шрифт Times New Roman, кегль – 14, інтервал 1,5, абзац – 1,25 см.
3. УДК
4. Анотації (українською, російською, англійською мовами) передбачають прізвище, ініціали, текст, ключові слова (5–6 рядків 12 кеглем). Подавати перед текстом статті.
5. Ілюстративний матеріал виділяти курсивом.
6. Для посилань на джерело цитування використовувати квадратні дужки [2, с. 5].
7. Список літератури в алфавітному порядку оформлювати згідно з державним стандартом.

Матеріали, підписані авторами, не завжди відповідають поглядам редакційної колегії. За достовірність надрукованих матеріалів відповідальність несуть автори.

До друку обов'язково додаються відомості про автора (прізвище, ім'я, по батькові (повністю), науковий ступінь, учене звання, посада, місце роботи, домашня адреса і контактний телефон).

*Адреса
для спілкування:*

**пр. Гагаріна, 54
м. Кривий Ріг
50086**

+38(0564) 71-42-47

Наукове видання
Філологічні студії

Науковий вісник

Криворізького державного педагогічного університету

Збірник наукових праць

Випуск 4

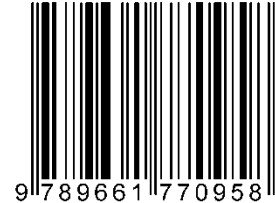
Відповідальний редактор – Ж. В. Колоїз

Відповідальний секретар – Н. М. Малюга

Коректор – Г. Г. Величко

Макет і верстка – Р. А. Козлов

ISBN 978-966-177-095-8

9 789661 770958

Підписано до друку 20.04.2010.

Формат 60x84/16. Ум. др. арк. – 9,6. Обл.-вид. арк. – 11,1.

Тираж – 150 прим.

Видавництво ПП «Видавничий дім»

Свідоцтво ДК № 515 від 03.07.2001.

вул. Тухачевського, 26, м. Кривий Ріг, 50063

Друкарня СПД Щербенок С. Г.

Свідоцтво ДП 126-р від 12.10.2004.

вул. Рокоссовського, 5/3, м. Кривий Ріг, 50027